

Metodologija sustavnog terenskog pregleda krškog krajolika na primjeru trogirskog zaleđa

Bažoka, Martin

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:981769>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-27**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

zir.nsk.hr

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJ

Sveučilište u Zadru
Odjel za arheologiju
Sveučilišni diplomski studij
Arheologija

Martin Bažoka

**Metodologija sustavnog terenskog pregleda krškog
krajolika na primjeru trogirskog zaleđa**

Diplomski rad

Zadar, 2024.

Sveučilište u Zadru
Odjel za arheologiju
Sveučilišni diplomski studij
Arheologija

Metodologija sustavnog terenskog pregleda krškog krajolika na primjeru
trogirskog zaleđa

Diplomski rad

Student/ica:
Martin Bažoka

Mentor/ica:
izv. prof. dr. sc. Vedrana Glavaš

Komentor/ica:
dr. sc. Filomena Sirovica

Zadar, 2024.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Martin Bažoka**, ovime izjavljujem da je moj **diplomski** rad pod naslovom **Metodologija sustavnog terenskog pregleda krškog krajolika na primjeru trogorskog zaleđa** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 19. rujna 2024.

SADRŽAJ

1. UVOD.....	1
2. KONCEPT SUSTAVNOG TERENSKOG PREGLEDA.....	3
2.1. REGIONALNA PERSPEKTIVA ARHEOLOŠKOG ZAPISA	3
2.2. FORMIRANJE ARHEOLOŠKOG ZAPISA.....	6
2.3. PROBLEM VIDLJIVOSTI	13
2.4. UZORKOVANJE I INTENZITET PREGLEDA	15
2.5. TEHNIKA SUSTAVNOG TERENSKOG PREGLEDA	24
2.6. SUSTAVNI TERENSKI PREGLED U HRVATSKOJ ARHEOLOGIJI	27
3. SUSTAVNI TERENSKI PREGLED U KRŠKOM KRAJOLIKU.....	37
3.1. ZNAČAJKE DINARSKOG KRŠA	37
3.2. IZAZOVI KRŠKOG KRAJOLIKA ZA PROVEDBU SUSTAVNOG TERENSKOG PREGLEDA.....	40
4. SUSTAVNI TERENSKI PREGLED BRISTIVICE	43
4.1. OPIS PROSTORA ISTRAŽIVANJA.....	43
4.2. KULTURNO-POVIJESNA SLIKA SELA BRISTIVICE	47
4.3. METODOLOGIJA SUSTAVNOG TERENSKOG PREGLEDA BRISTIVICE	55
4.4. REZULTATI SUSTAVNOG TERENSKOG PREGLEDA BRISTIVICE	60
4.5. RASPRAVA	74
5. ZAKLJUČAK.....	84
6. POPIS LITERATURE	81
7. POPIS ILUSTRACIJA	97

1. UVOD

Za uspješno proučavanje i razumijevanje čovjeka, njegovog načina i strukture življenja, kao i njegove prošlosti nužno je razumijevanje odnosa čovjeka s prostorom u kojem živi. Značaj toga prostora nije samo u njegovoj fizičkoj dimenziji, već i u dimenziji značenja koje ono ima za zajednice koje u njemu obitavaju. Taj prostor čovjek svojim aktivnostima, fizičkim i duhovnim, svjesno ili nesvjesno konstantno mijenja i preoblikuje stvarajući krajolike koji zauzimaju središnje mjesto u formulaciji čovjekovog identiteta. Jednako kako čovjek oblikuje prostor tako i prostor oblikuje čovjeka stoga krajolik, fizički i duhovni, predstavlja neraskidivu vezu čovjeka i prostora. Upravo je zbog toga, iz perspektive arheologije, nemoguće potpuno razumjeti čovjeka i njegovu prošlost bez razumijevanja krajolika u kojem obitava. Arheologija krajolika u nastojanju za detaljnijim proučavanjem dubokog i složenog odnosa čovjeka i njegove okoline nadilazi proučavanje pojedinačnih lokaliteta te razmatra cjelokupne krajolike i načine njihovog nastajanja. Upravo je u toj težnji za detaljnijim i holističkim proučavanjem krajolika sustavni terenski pregled zauzeo središnje mjesto i postao svojevrsan standardni istraživački pristup.

Sustavni terenski pregled predstavlja skup raznolikih tehnika i teorijskih koncepata koji su usmjereni holističkom proučavanju arheološkog krajolika oslanjajući se na ujednačeno i kontrolirano prekrivanje čitave površine pregleda. Arheološki se zapis promatra kao prostorno kontinuirani fenomen, a oslanjanje na artefakt kao osnovnu analitičku jedinicu podrazumijeva znatno širu percepciju koncepta arheološkog nalazišta te uvažava nalaze izvan nalazišta kao značajnu komponentu arheološkog zapisa. U skladu s tim konačni cilj sustavnog terenskog pregleda nije pronalaženje novih nalazišta već izrada karte opće distribucije svih arheoloških pojava kontinuirano kroz promatrani prostor čije varijacije u distribuciji i frekventnosti pružaju precizan uvid u dinamiku korištenja šireg prostora. Rad nastoji prikazati implementaciju metodologije sustavnog terenskog pregleda za detektiranje varijabilnosti površinskog arheološkog zapisa u kontekstu krškog krajolika na primjeru šireg prostora sela Bristivice u zaleđu grada Trogira u Dalmaciji.

Rad je podijeljen na dvije glavne tematske cjeline. U prvom se dijelu rada detaljno prezentiraju temeljni teorijski i metodološki koncepti sustavnog terenskog pregleda te njihov razvoj kroz raznoliku implementaciju sustavnog terenskog pregleda u kontekstu šireg prostora Mediterana.

U skladu s tim iznose se i specifičnosti krškog krajolika u postavljanju izazova za implementaciju standardnih tehnika sustavnog terenskog pregleda. Također, prezentirani su i primjeri upotrebe sustavnog terenskog pregleda u kontekstu hrvatske arheologije. U drugome se dijelu rada prikazuje provedeni sustavni terenski pregled na prostoru sela Bristivice u trogirskom zaleđu, koji predstavlja svojevrsnu modifikaciju njegove standardne metodologije s ciljem postizanja prilagodbe na specifične uvjete krškog krajolika prostora istraživanja. Detaljno se iznose rezultati provedenog pregleda te se raspravlja o njihovoj relevantnosti za uspostavu razumijevanja i interpretacije korištenja prostora istraživanja kroz različita razdoblja, kao i odnos utvrđenih podataka s prethodnim arheološkim saznanjima.

Radom prikazani sustavni terenski pregled proveden je na širem prostoru sela Bristivice u razdoblju od 6. do 15. travnja 2022. godine u sklopu aktualnog projekta Beyond Town Walls. Projekt se provodi u suradnji Muzeja grada Trogira i Arheološkog muzeja u Zagrebu s ciljem valorizacije i dugotrajnog očuvanja arheološke baštine šireg prostora okolice i zaleđa Trogira. Provedenim sustavnim terenskim pregledom na prostoru Bristivice zabilježeni su raznovrsni površinski arheološki nalazi, od kojih su ulomci keramike i nalazi rožnjaka najbrojnije kategorije i glavni oslonac za determinaciju prisutnih razdoblja. Na taj su način na prostoru Bristivice u površinskom arheološkom zapisu zabilježeni tragovi aktivnosti iz svih razdoblja počevši od paleolitika. Unatoč visokom stupnju fragmentiranosti keramičkih nalaza kao i čestom nedostatku drugih dijagnostičkih elemenata, determinacija razdoblja provedena je oslanjajući se prvenstveno na tehnološke karakteristike keramičkih proizvoda i analogije s poznatim kontekstima susjednog područja. Stoga je potrebno zahvaliti kolegici Lujani Paraman na pomoći pri determinaciji keramičkih ulomaka te kolegi Mariju Bodružiću na analizi litičkih artefakata. Spomenutim kolegama, kao i kolegici Aleksandri Maturi, zahvaljujem i na sudjelovanju u provedbi sustavnog terenskog pregleda. Konačno, zahvaljujem komentorici Filomeni Sirovici i mentorici Vedrani Glavaš te profesoru Dariu Vujeviću na strpljenju, pomoći i ključnim savjetima za finalizaciju ovog rada.

2. KONCEPT SUSTAVNOG TERENSKOG PREGLEDA

2.1. REGIONALNA PERSPEKTIVA ARHEOLOŠKOG ZAPISA

Koncept sustavnog terenskog pregleda svoje začetke ima u teorijskim i metodološkim promjenama koje u arheologiji nastupaju od tridesetih godina 20. stoljeća, a poseban zamah uzimaju u razdoblju nakon Drugog svjetskog rata. Značajne teorijske promjene koje prethode razvoju sustavnog terenskog pregleda odvijaju se s razvojem prostorne i naseobinske arheologije koje primjenjuju razne nove antropološke, ekonomske, geografske i ekološke istraživačke pristupe usmjerene proučavanju odnosa između čovjeka i njegovog prirodnog okoliša. Za uspješno razumijevanje tih odnosa potreban je uvid u sve oblike interakcija čovjeka s okolišem, te je za potpuniji uvid u karakter tih interakcija potrebno sagledati različite vrste arheoloških nalazišta.¹

Opisane teorijske promjene zahtijevaju i značajne metodološke promjene kojima istraživanja poprimaju širu prostornu perspektivu. Time na važnosti dobivaju podaci o brojnosti nalazišta, geomorfološkim specifičnostima njihovih pozicija te varijabilnosti karaktera svih poznatih nalazišta na određenome prostoru kroz sva razdoblja. Riječ je o teorijskim iskoracima koji uvjetuju i značajnu metodološku promjenu širenja istraživačke perspektive s pojedinog nalazišta na širi prostorni obuhvat, odnosno regiju.² Pomicanje k regionalnoj perspektivi proučavanja postavlja se kao temeljna metodološka osnova sustavnog terenskog pregleda. Iskorak koji je uzrokovan i teorijskom promjenom percepcije koncepta kulture kao kompleksnog sustava, sačinjenog od niza kulturnih procesa različite vrste i intenziteta, koji istovremeno djeluje na širem prostoru. Kako bi se tako definirani kulturni sustav ispravno istraživao potrebno je dobiti relevantan uzorak, što je moguće jedino regionalno usmjerenim istraživanjem.³

¹ L. GRUŠKOVNJAK, 2017, 24–25.

² L. GRUŠKOVNJAK, 2017, 25.

³ L. R. BINFORD, 1964, 425–426.

Osim teorijskih promjena, primjenu regionalne perspektive proučavanja uvjetovale su i snažne društvene i ekonomske promjene, posebno nakon Drugog svjetskog rata kada počinje provedba opsežnih infrastrukturnih projekata te intenzivna mehanizacija poljoprivrede. Na taj se način uspostavljaju okolnosti koje će zahtijevati opsežnije promjene u organizaciji zaštite kulturne baštine, što će rezultirati provođenjem arheoloških projekata većeg prostornog opsega. Pod takvim su se uvjetima tijekom pedesetih i šezdesetih godina 20. stoljeća provodili istraživački projekti koji ujedno predstavljaju najranije primjene istraživačkih tehnika koje će postaviti teorijske i metodološke osnove sustavnog terenskog pregleda.⁴ Osim upotrebe regije kao istraživačke cjeline, važan aspekt tih ranih istraživačkih projekata je uviđanje važnosti površinskih distribucija nalaza. Dakle, percepcija arheološkog zapisa širenjem perspektive istraživanja započinje propitkivati relevantnost konvencionalnog koncepta nalazišta koji je bio središnji interes tradicionalnih topografskih pregleda te počinje shvaćati kako manje distribucije nalaza na površini također pružaju važan informativni potencijal za shvaćanje sinkronijske i dijakronijske dinamike korištenja prostora.⁵

Nadograđujući se na opisane promjene, tijekom šezdesetih i sedamdesetih godina 20. stoljeća uspostavljaju se formalne teorijske i metodološke osnove sustavnog terenskog pregleda. Pokušaj uspostavljanja standardizirane metodologije stimulirat će Lewis R. Binford kada u svom poznatom radu 1964. godine zagovara neophodnost regionalne perspektive istraživanja i vjerojatnosnog uzorkovanja (*probability sampling*) za dobivanje reprezentativnih uzoraka za proučavanje kulturnih procesa. Na taj se način sustavni terenski pregled oblikuje u skladu s procesualističkom težnjom za strogo empirijskom epistemologijom s pouzdanim, formaliziranim i objektivnim metodološkim pristupima čime se naglašava kako su temeljne postavke sustavnog terenskog pregleda dobro promišljen nacrt istraživanja (*research design*) i strategija uzorkovanja.⁶

Sustavni terenski pregled doživljava snažan porast popularnosti tijekom sedamdesetih i osamdesetih godina 20. stoljeća, posebice na Mediteranu, ponajviše zbog svoje ekonomičnosti i efikasnosti za dobivanje regionalnih podataka. Dodatni razlog nagle popularnosti je i njegova

⁴ Značajni projekti za uspostavu temeljnih istraživačkih tehnika sustavnog terenskog pregleda su pregled doline Viru u Peruu (G. R. WILLEY, 1953), topografski istraživački projekt Etrurije kojeg je osmislio i proveo J. Ward-Perkins, istraživanje naseljavanja ruralnih regija Mezopotamije koje provodi R. McC. Adams te regionalni projekt Sveučilišta u Minnesoti u Messeniji (P. NOVAKOVIĆ, 2003, 139–140.)

⁵ P. NOVAKOVIĆ, 2003, 139–140.

⁶ L. R. BINFORD, 1964; M. B. SCHIFFER et al., 1978; S. PLOG et al., 1978.

primjena u artefaktima bogatim krajolicima Mediterana gdje je pokazao izvrsne rezultate. Velika popularnost uvjetuje i razvijanje te poboljšavanje raznolikih metoda, tehnika i strategija prikupljanja podataka prilagođenih raznim regionalnim uvjetima i projektnim ciljevima. To će u konačnici, unatoč suprotnim nastojanjima, pokazati kako nije moguće uspostaviti standardizaciju metodologije sustavnog terenskog pregleda.⁷ Dakle, sustavni terenski pregled ne razvija se kao standardizirana tehnika istraživanja, već se oblikuje objedinjavanjem različitih tehnika terenskog rada razvijenih od različitih istraživača koje su prilagođene regionalnim karakteristikama arheološkog zapisa. Ipak, utemeljen je na zajedničkim temeljnim poveznicama u vidu šire prostorne perspektive, propitkivanja dotadašnjeg koncepta arheološkog nalazišta i naglaska na kvalitativnoj i kvantitativnoj analizi površinskih distribucija artefakata. Na taj se način i uspostavlja glavna razlika naspram prethodne tradicije arheološke topografije jer je svrha sustavnog terenskog pregleda dokumentiranje cjelokupnog arheološkog zapisa na pojedinome području, a ne pronalaženje arheoloških nalazišta.⁸

Teorijska promjena koncepta nalazišta utemeljena je na empirijskoj osnovi koja je izašla na vidjelo tijekom šezdesetih i sedamdesetih godina 20. stoljeća, a rezultirala je pionirskim radovima koji će se, zbog težnje k intenzivnijem proučavanju kulturnih regija, okretati k artefaktu kao temeljnoj analitičkoj jedinici proučavanja (*artefact based approach*). Nalazišta se počinju shvaćati kao samo jedna od sastavnica arheološkog zapisa koja ukazuju na određene kulturne procese, ali nikako ne mogu biti apsolutno reprezentativna za cjelokupni kulturni sustav.⁹ Navedena promjena ukazuje na još jedan značajan teorijski iskorak, a to je percepcija arheološkog zapisa kao više ili manje kontinuirane distribucije artefakata u krajoliku s varijabilnim gustoćama u prostoru koje su pokazatelj načina i frekventnosti korištenja prostora. Opisana promjena u percepciji rezultirat će uspostavom koncepta nalaza izvan nalazišta (*off-site* ili *non-site*) kao sastavnice ukupnog površinskog arheološkoga zapisa nužne za uspješno razumijevanje kulturnih sustava.¹⁰ Navedene promjene i noviteti u percepciji arheološkog zapisa pružaju alate za preciznije proučavanje prostorne diferenciranosti i varijabilnosti intenziteta ljudskih aktivnosti, odnosno ponašanja (*behaviour*).¹¹

⁷ N. TERRENATO, 1996, 216–221.

⁸ P. NOVAKOVIĆ, 2003, 141.

⁹ W. J. JUDGE et al., 1975, 83.

¹⁰ E. B. BANNING, 2002, 7–8.

¹¹ B. G. TRIGGER, 2006, 28–30.

2.2. FORMIRANJE ARHEOLOŠKOG ZAPISA

Pomicanjem prema artefaktu kao osnovnoj analitičkoj jedinici započinje iscrpno teorijsko i empirijsko proučavanje karaktera površinskih zapisa što je potaknulo i opsežne rasprave o njihovoj relevantnosti za proučavanje potpovršinskih ostataka. Naime, dugo se o površinskim nalazima isključivo razmišljalo u smislu indikatora položaja nalazišta pogodnih za iskopavanja te se raspravljalo o njihovoj reprezentativnosti za potpovršinski zapis. U skladu s time, površinske se nalaze, zbog njihove osjetljivosti na poremećaje u vidu lateralnog pomicanja, ali i selektivne destrukcije, često kritiziralo kao nepouzdanu indikatore.¹² S vremenom su se pojavili i različiti problemi vrednovanja površinskih zapisa isključivo ovisno o njihovom odnosu s potpovršinskim ostacima. Ipak, u određenim krajolicima s manje intenzivnim geološkim procesima pojedini se nalazi nikada ne prekriju sedimentom, a nerijetko nalazi na površini ukazuju na potpuno različite aktivnosti od potpovršinskih ostataka, te mogu ukazivati i na različite segmente istoga nalazišta.¹³ Također, pod određenim uvjetima značajnih postdepozicijskih poremećaja potpovršinski nalazi mogu većim dijelom ili potpuno nestati te su u tom slučaju površinski nalazi jedini oblik podataka.¹⁴ Ključna je činjenica i da su potpovršinski depoziti, osim rijetkih iznimki, nekada bili na površini i time izloženi djelovanju procesa poremećaja karakterističnih za površinske nalaze. Uz to, potrebno je uzeti u obzir razne lateralne i vertikalne pomake prije, tijekom i nakon stvaranja depozita, a k tomu je potrebno dodati i čitav niz kulturnih procesa koji također djeluju na karakter pojedinog zapisa.¹⁵

Za uspostavljanje relevantnih zaključaka o prošlosti potrebno je uzeti u obzir i prirodu promatranog arheološkog zapisa, čime je nužno uspostaviti razumijevanje svih procesa uključenih u njegovom stvaranju. Arheološki zapis predstavlja, u trenutku promatranja, suvremeni fenomen čiji je karakter rezultat različitih ljudskih i prirodnih procesa. Formacijski procesi na taj način predstavljaju razne skupove aktivnosti koji konstantno djeluju na arheološki zapis, od trenutka njegovog formiranja do trenutka njegovog otkrića. Razmatranje djelovanja i karaktera formacijskih procesa, kao i debate oko samog koncepta nalazišta i njegove vrijednosti u vidu analitičke jedinice, rezultirali su oblikovanjem i implementacijom

¹² R. C. DUNNELL, W. S. DANCEY, 1983, 269.

¹³ Z. ČUČKOVIĆ, 2011, 20.

¹⁴ C. E. DOWNUM, G. B. BROWN, 1998, 119–121.

¹⁵ R. C. DUNNELL, W. S. DANCEY, 1983, 270.

raznih modela distribucija površinskog arheološkog materijala koji su nerijetko imali i utjecaj na same rezultate pregleda.¹⁶

Značajne i opsežne rasprave o prirodi arheološkog zapisa i procesima njegovog formiranja stimulira M. B. Schiffer svojim radom iz 1972. godine. Rad je utemeljen na ideji kako određene značajke arheološkog zapisa nisu izravne posljedice obrazaca ponašanja u prošlosti, već i sami formacijski procesi mogu oduzeti, ali i proizvesti nove pojave u arheološkom zapisu. Schiffer, u nastojanju da pruži pouzdane konceptualne, metodološke i teorijske osnove za proučavanje stvaranja arheološkog zapisa, oblikuje teoriju transformacije koja se oslanja na koncepte sistemskog (*systemic context*) i arheološkog konteksta (*archaeological context*). Sistemski kontekst podrazumijeva živući i dinamični kulturni sustav unutar kojeg su arheološki elementi prvotno egzistirali i prolazili kroz različite bihevioralne procese. Kada su ti elementi dosegli procese odbacivanja, gubitka ili napuštanja, prelaze u arheološki kontekst unutar kojega se nalaze sve do trenutka otkrića od strane arheologa.¹⁷ U kasnijim radovima M. B. Schiffer¹⁸ nudi opsežan pregled formacijskih procesa kategorizirajući ih kao skupove prirodnih i skupove kulturnih procesa stvaranja i transformacije te razlikuje tri razine na kojima se mogu raspoznati, a to su osobitosti individualnog artefakta, osobitosti međusobnog odnosa artefakata te sadržaj i karakteristike depozicijske sedimentne matrice, odnosno arheološkog depozita.¹⁹

Osim raznih ljudskih i prirodnih procesa koji mijenjaju arheološki zapis, važan utjecaj imaju i sami istraživači i njihovi koncepti fenomena arheološkog zapisa koji uvjetuju i tehnike njegovog istraživanja. Kriteriji prepoznavanja i opisivanja pojava u arheološkom zapisu rijetko su konzistentni između različitih, a nerijetko i unutar istoga terenskog pregleda, što u konačnici utječe i na interpretaciju. Drugim riječima, prepoznavanje pojava u zapisu i njihova interpretacija u velikoj mjeri ovise o tome kako su istraživači podučeni.²⁰ Uzimajući sve navedeno u obzir, djelovanje formacijskih procesa može se hijerarhijski promatrati kroz nekoliko razina – preddepozicijski bihevioralni sustav koji uključuje organizaciju ponašanja u prošlosti i selektivno odbacivanje, zatim se odvijaju kulturni i prirodni depozicijski procesi,

¹⁶ E. B. BANNING, 2002, 12–22.

¹⁷ M. B. SCHIFFER, 1972, 156–160.

¹⁸ M. B. SCHIFFER, 1983; M. B. SCHIFFER, 1996.

¹⁹ M. B. SCHIFFER, 1983, 678–691; M. B. SCHIFFER, 1996, 22.

²⁰ S. PLOG et al., 1978, 413–415.

nakon kojih slijede postdepozicijski procesi i, konačno, arheološke tehnike prikupljanja podataka.²¹

Schiffer je pod okriljem bihevioralne teorije²² detaljno definirao i elaborirao svoje viđenje kulturne komponente formacijskih procesa kroz tzv. model protoka (*flow model*) za prikazivanje svih procesa kroz koje arheološki elementi prolaze u dinamičnom kulturnom sustavu, odnosno sistemskom kontekstu (**Slika 1**). Kao elemente podrazumijeva sve materijalne aspekte kulturnog sustava (alati, građevine, resursi i ljudi), a model protoka prikazuje njihov životni vijek unutar bihevioralnog sistema gdje prolaze kroz jedan ili više osnovnih procesa pribavljanja, proizvodnje, korištenja, održavanja i odbacivanja.²³ Jednom kada elementi dosegnu proces odbacivanja, napuštanja ili gubitka, tada prelaze u arheološki kontekst gdje dobivaju status odbačenih elemenata (*refuse*). Kao najvažnije, Schiffer naglašava kako distribucijski podaci arheološkog zapisa nisu izravni pokazatelji potpune strukture opisanih bihevioralnih procesa, već primarno ukazuju na procese ponašanja odbacivanja (*behavioral discard*). Također, ni sama lokacija i međusobne asocijacije pronađenih elemenata ne odgovaraju uvijek lokacijama njihove uporabe u kontekstu bihevioralnog sustava, već predstavljaju poziciju vršenja ponašanja odbacivanja. Na taj način, Schiffer razlikuje tri vrste odbačenih elemenata koji imaju značajnu prostornu komponentu – primarni, koji su odbačeni na mjestu upotrebe; sekundarni, odbačeni na mjestu drugačijem od onoga gdje su korišteni; te *de facto* odbačeni elementi, koji su prešli u arheološki zapis bez prolaska kroz procese odbacivanja, najčešće u vidu iznenadnog napuštanja.²⁴ Proces odbacivanja značajan je i u

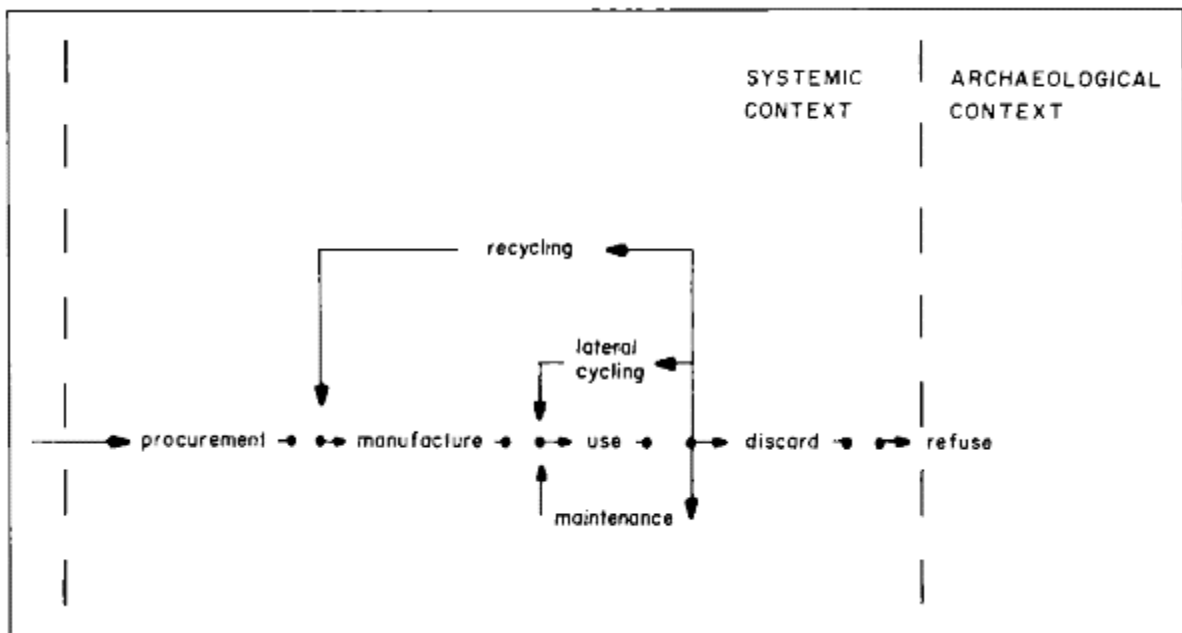
²¹ D. CLARKE 1973, 16; R. FOLEY 1981a, 157; J. I. EBERT et al., 1987, 161.

²² Bihevioralna arheologija termin je kojim se označava teorijski i metodološki pokret nastao na Sveučilištu u Arizoni kojeg su, zajedno s raznim kolegama i studentima, predvodili W. L. Rathje, M. B. Schiffer i J. J. Reid. Bihevioralna arheologija promatra obrazac, kontinuitet i promjene ljudskog ponašanja kroz njegov odnos s njegovom materijalnom kulturom na svim mjestima i kroz sva razdoblja. Ne predstavlja uniforman istraživački pristup, već razne koncepte, principe, pristupe i heurističke postupke primjenjive na razne istraživačke projekte. Teorijski okvir oslanja se na četiri strategije: 1. proučavanje materijalne kulture prošlosti s ciljem interpretacije prošlih društvenih sistema, 2. proučavanje suvremene materijalne kulture s ciljem uspostavljanja generalnih zakona primjenjivih na uspostavljanje arheoloških zaključaka o prošlosti, 3. oslanjanje na studije prošlih materijalnih kultura s ciljem pronalaženja zaključaka primjenjivih za suvremena ponašanja i 4. proučavanje suvremenih interakcija čovjeka i materijalne kulture s ciljem razumijevanja većih obrazaca suvremenog ponašanja. U svom začetku bihevioralna je arheologija bila usredotočena na arheološke dokaze i zaključke te procese formiranja, a težila je razvoju generalnih zakona kroz eksperiment i etnoarheologiju. Novija istraživanja upotrebljavaju bihevioralne teorijske okvire za razumijevanje društvenih pitanja i tehnoloških promjena (M. B. SCHIFFER, 2010, 3–8; K. HOLLENBACK, 2018, 1–3).

²³ Schifferov model protoka, osim spomenutih osnovnih procesa, raspoznaje i dodatne procese skladištenja i transporta koji mogu utjecati na prostorno ili vremensko pomicanje elemenata. Također, prepoznaje i procese ponovnog korištenja kojima elementi mogu ponovno proći kroz određene procese ili biti nelinearno preusmjereni u potpuno nove (M. B. SCHIFFER, 1972, 158–159).

²⁴ M. B. SCHIFFER, 1972, 159–160.

kontekstu procesa akumulacije. Arheološki je zapis velikim dijelom rezultat akumulacije ponavljajućih aktivnosti uslijed kontinuiranog korištenja prostora kroz dulje vremenske periode. Aktivnosti odbacivanja kontinuirani su proces čijom se akumulacijom stvaraju povećane koncentracije arheoloških elemenata koji su posebno uočljivi kada se sagledaju na većim prostornim razinama. U kontekstu sustavnog terenskog pregleda, unatoč tome što posljedice akumulacije mogu potencijalno otežati uvid u manje prostorne obrasce, one pružaju vrijedan uvid u prepoznavanje dugotrajnih i stabilnih trendova korištenja većeg prostora.²⁵

Slika 1. Schifferov model protoka (*flow model*) (M. B. SCHIFFER, 2010, 22.)

S druge strane, prirodna komponenta formacijskih procesa očituje se kroz sve biološke, kemijske i mehaničke aktivnosti geomorfoloških procesa modeliranja zemljine površine, kao i depozicijske procese uvjetovane sedimentacijskim režimima. Geomorfološki procesi predstavljaju širok spektar sila kao što su endogene sile seizmičkih i vulkanskih aktivnosti litosfere i egzogene sile atmosferskih i hidrosfernih agensa koji djeluju na litosferu kroz oborine, valove, gravitaciju, vjetar i led. Egzogene sile imaju značajan utjecaj na arheološki zapis jer su uključene u sve procese razmjешtanja, erozije i depozicije materije na površini.²⁶ Kombinirano djelovanje opisanih geomorfoloških i sedimentacijskih procesa zajedno s bioturbacijom često uvjetuje diferencirano uništenje ili očuvanje sadržaja i prostornog

²⁵ R. FOLEY, 1981a, 159–160; 1981b, 8–9.

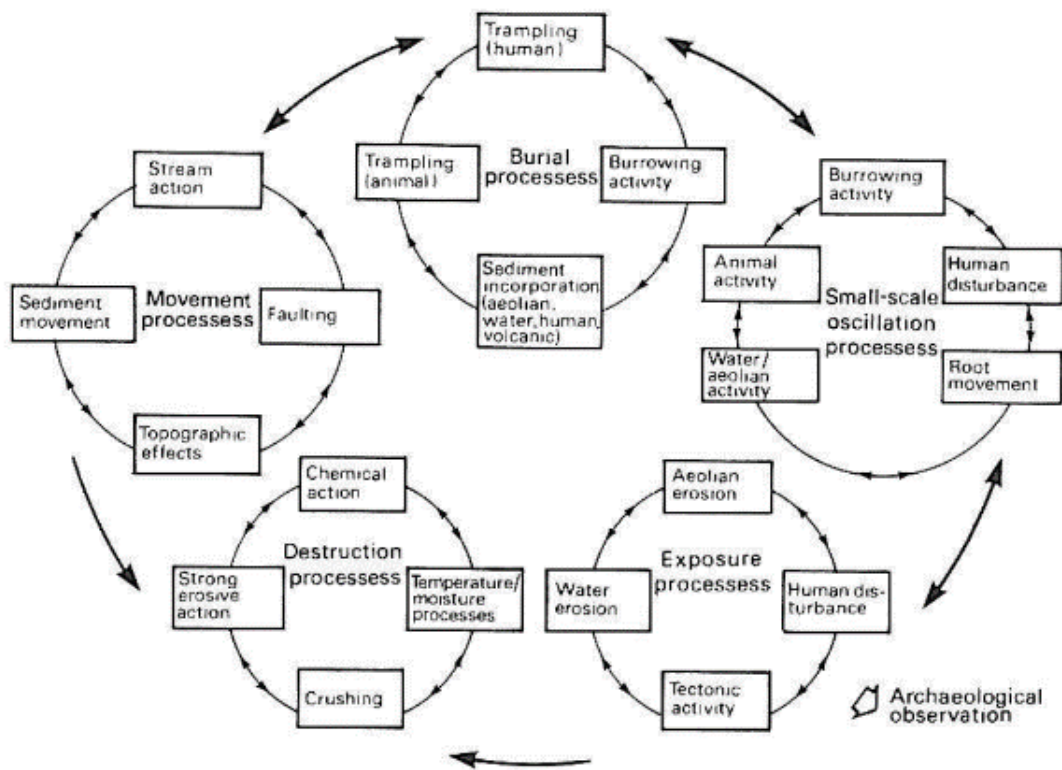
²⁶ K. W. BUTZER, 1982, 43.

razmještaja pojava u arheološkom zapisu, nerijetko kroz njihovo ciklično zakopavanje i ponovno izlaganje djelovanju površinskih sila. Djelovanja prirodnih procesa formacije mogu biti iznimno lokalizirana, stvarajući prividne prostorne obrasce kao što su, primjerice, terenskim pregledom definirane granice nalazišta.²⁷

Značajnu ulogu u formiranju arheološkog zapisa imaju i razni depozicijski procesi koji, kroz razne epizode erozije, premještanja i taloženja materije, formiraju naslage sedimenata koji mogu biti produkt raznolikog djelovanja jedne sile ili, znatno češće, kompleksnije izmjene djelovanja različitih sila na materiju. Dinamika prirodnih depozicijskih procesa uvjetovana je opskrbom sedimentom, topografijom, vrstom površinskog pokrova i učinkom geomorfoloških procesa. Proces depozicije dio su sustava prirodnih procesa s prepoznatljivim pravilnostima, koji mogu biti podložni specifičnim interpretacijama, odnosno čine sedimentacijske kontekste koji predstavljaju depozicijske matrice arheološkog konteksta. Sedimentacijski konteksti mogu biti diskretne točkaste pozicije u prostoru poput izvora ili špilja, linearno raspoređeni elementi poput morskih obala ili dolina uz vodene tokove te velika područja kao što su padine, polja dina ili površine vjetrom nanošene prašine ili vulkanskog pepela.²⁸

²⁷ J. I. EBERT et al., 1987, 164–166.

²⁸ K. W. BUTZER, 1982, 44.

Slika 2. Shematski prikaz djelovanja prirodnih i kulturnih postdepozicijskih procesa formacije arheološkog zapisa (R. FOLEY, 1981a, 167.)

Depozicijski i postdepozicijski procesi predstavljaju fazu formacije i transformacije arheološkog zapisa, prilikom čega vrlo često dolazi do interakcije kulturnih i prirodnih aktera formacijskih procesa (**Slika 2.**). Ljudske aktivnosti predstavljaju značajan geomorfološki faktor koji svojim aktivnostima može biti uzročnik stvaranja specifičnih skupova sedimenata koji izmjenjuju karakter zemljine površine. Čovjek svojim raznim intervencijama u okolišu – kopanjem i zapunjavanjem, iskorištavanjem prirodnih resursa i gospodarskim aktivnostima – mijenja razne značajke svog prirodnog okoliša i time utječe na dinamiku djelovanja prirodnih procesa. Prirodni i kulturni formacijski procesi na taj način postaju multikazualni te njihova granica nije uvijek jasno prepoznatljiva, zbog čega se nerijetko smatra kako bi se trebala napustiti dihotomija njihovog odvojenog proučavanja.²⁹

Raznolike aktivnosti poljoprivrednih djelatnosti poput oranja te za područje Mediterana karakteristične sveobuhvatne prakse čišćenja poljoprivredno pogodnih površina od kamenja i

²⁹ L. GRUŠKOVNJAK, 2017, 32–36. Upravo je neodvojivost proučavanja prirodnih i kulturnih formacijskih procesa za razumijevanje arheološkog zapisa osnova za uspostavu gearheologije kao znanstvene discipline (K. W. BUTZER, 1982, 37–40).

drugog krupnijeg materijala i izgradnje suhozidnih struktura, predstavljaju značajne kulturne postdepozicijske (trans)formacijske procese s kojima se terenski pregledi redovito susreću. Opsežne studije i eksperimenti na pitanje utjecaja aktivnosti oranja na formaciju i detekciju arheološkog zapisa provedeni su u raznolikim poljoprivrednim kontekstima.³⁰ Prikazani rezultati, unatoč svojoj raznolikosti, prikazuju određene zajedničke pravilnosti koje omogućuju uspostavljanje određenih generalnih zaključaka. Prije svega, dugogodišnjim uzastopnim oranjem pomicanje artefakata u odnosu na njihov primaran depozicijski kontekst neće biti značajno i redovito je lokalizirano unutar nekoliko metara, a pritom će veći artefakti imati redovito veću vjerojatnost biti značajnije pomaknutima. Također, oranje neće značajno poremetiti prostorni razmještaj površinskih distribucija te će artefakti uvelike zadržati svoje prostorne odnose jer se aktivnosti oranja redovito odvijaju u određenim pravilnostima u vidu linearnih kretanja u istom smjeru.³¹ S druge strane, oranje ima značajniji utjecaj na sadržaj površinskog skupa nalaza što može utjecati i na pokušaje njihove interpretacije u vidu potencijalne reprezentativnosti za potpovršinski kontekst. Prije svega, u više je navrata prikazano kako količina nalaza na izoranoj površini čini iznimno malen postotak, u prosječnom rasponu od 2 do 5 %, od ukupne količine nalaza ispod površine, a taj se postotak svakim uzastopnim oranjem smanjuje do neke prosječne vrijednosti oko koje se stabilizira.³² Pritom, veći nalazi imaju znatno veću vjerojatnost oranjem biti izbačenima na površinu što je važno u pokušajima interpretacije sadržaja površinskih distribucija, a isto vrijedi i za veće nakupine manjih nalaza jer se povećava vjerojatnost pomicanja individualnih artefakata.³³ U mediteranskim poljoprivrednim kontekstima potrebno je uzeti u obzir i značajne efekte čišćenja polja od krupnog materijala i izgradnje suhozidnih struktura. Tim su aktivnostima veći i uočljivi nalazi podložni višestrukome premještanju kada se, zajedno s kamenjem, uklanjaju s površine tla i deponiraju uz rubove polja na suhozidima i kamenim gomilama. Unatoč potencijalno višestrukome premještanju i dalje je moguće za većinu tih nalaza pretpostaviti kako su od svojih primarnih depozicijskih konteksta udaljeni svega nekoliko desetaka metara, što ih i dalje čini relevantnim pokazateljima prostornog razmještaja aktivnosti.³⁴ Dakle, poljoprivredne aktivnosti neće značajno narušiti površinske distribucije te je često moguće

³⁰ M. J. O'BRIEN, D. E. LEWARCH (ur.), 1981.

³¹ T. B. RIORDAN, 1988, 3–4, s citiranom literaturom.

³² M. J. SHOTT, 1995, 478.

³³ T. B. RIORDAN, 1988, 4.

³⁴ Tijekom projekta istraživanja Starigradskog polja na otoku Hvaru oko 50 % arheoloških nalaza zabilježeno je na raznim suhozidima i gomilama. Iako zabilježeni nalazi nisu u svom primarnom kontekstu, autori su pretpostavili kako pozicija njihove primarne depozicije vjerojatno nije udaljena više od 30 m. (B. SLAPŠAK 1988, 145–148; V. L. GAFFNEY, J. BINTLIFF, B. SLAPŠAK, 1991, 63); M. DUBOLNIĆ et al., 2019, 154–157.

pretpostaviti i korigirati stupanj poremećaja, što površinske nalaze čini pouzdanim indikatorima razmještaja aktivnosti u prostoru, a samim time i lokacija potencijalnih nalazišta.

2.3. PROBLEM VIDLJIVOSTI

Osim procesa formiranja opažanog arheološkog zapisa za uspješno razumijevanje površinskih distribucija potrebno je i razumijevanje procesa otkrića, odnosno faktora koji utječu na preciznost i konzistentnost terenskim pregledom dobivenih rezultata. To je ponajprije vidljivost površine pregleda, zatim uočljivost artefakata, strategija uzorkovanja, intenzitet pregleda kao i fluktuacija interesa i iskustva samog promatrača.³⁵

Pitanje vidljivosti iznimno je značajna komponenta metodologije sustavnog terenskog pregleda koja se zbog svoje složenosti i raznolikog efekta na rezultate ne može jedinstveno definirati. Količina zabilježenog materijala na površini često je odraz manje ili više pogodne vidljivosti te je zbog toga prilikom razmatranja varijabilnosti karaktera površinskog zapisa potrebno uzeti u obzir i efekt varijabilne kvalitete vidljivosti. U osnovi se pojam vidljivost odnosi na omjer vidljivog tla u odnosu na cjelokupnu pregledom obuhvaćenu površinu te ponajprije ovisi o geomorfološkim karakteristikama prostora, njegovom biljnom pokrovu i suvremenoj upotrebi. U tom je kontekstu potrebno istaknuti kako vidljivost izrazito ovisi o godišnjim dobima, što otvara pitanje relevantnosti uzorka prikupljenih tijekom samo jednog pregleda. Zbog toga pojedini istraživači zagovaraju potrebu za višefaznim istraživanjima koja će kroz različita godišnja doba pratiti dinamiku suvremenih procesa transformacije prostora i arheološkog zapisa.³⁶ Problem vidljivosti može se raznoliko manifestirati te ovisi i o čimbenicima kao što su trenutne vremenske prilike, osvjetljenje, umor sudionika terenskog pregleda i sl.³⁷ Vidljivost obuhvaća i varijabilnu uočljivost tipova artefakata jer su pojedine vrste artefakata uočljivije zbog svojih karakteristika ili iskustva i interesa promatrača. U osnovi se problematika vidljivosti može promatrati kroz pitanje stvarnog stanja očuvanosti arheološkog zapisa na površini, te onoga što je istraživačima prepoznatljivo.³⁸

³⁵ L. WANDSNIDER, E. L. CAMILLI, 1992, 169–170.

³⁶ A. J. AMMERMAN, M. FELDMAN, 1978; T. F. TARTARON, 2003, 24, s citiranom literaturom.

³⁷ Wandsnider i Camilli prikazali su kako sudionici pregleda imaju efektivni vizualni domet u radijusu od 1 do 2 m udaljenosti (L. WANDSNIDER, E. L. CAMILLI, 1992, 182).

³⁸ L. WANDSNIDER, E. L. CAMILLI, 1992, 170–171.

Stoga brojni faktori koji utječu na vidljivost prilikom terenskog pregleda, nerijetko utječu i na arheološku interpretaciju dobivenih podataka. Vidljivost može utjecati i na interpretiranje položaja povećanih gustoća artefakata na mjestima bolje kvalitete vidljivosti i smanjenih gustoća na mjestima lošije kvalitete vidljivosti. U istom kontekstu značajan je i efekt „relativne arheološke vidljivosti“ koji se odnosi na prepoznatljivost određenih razdoblja ili aktivnosti ovisno o prisutnosti prepoznatljivih artefakata. Drugim riječima, određena razdoblja ili aktivnosti mogu se percipirati kao odsutnima zbog nedostatka dijagnostičkog materijala unatoč tome što mogu biti prisutni u drugačijem i slabije prepoznatljivom arheološkom materijalu.³⁹ Iz toga je razloga vrlo važno prihvatiti da je površinski arheološki zapis, zbog djelovanja različitih faktora (formacijski procesi, vidljivost površine i uočljivost artefakata) samo daleki odraz aktivnosti iz prošlosti, ali i da terenskim pregledom nije moguće obuhvatiti sve segmente podataka koji su u njemu sačuvani.

³⁹ J. B. RUTTER, 1983, 138; J. CHERRY, 1983, 400.

2.4. UZORKOVANJE I INTENZITET PREGLEDA

Procesualna škola arheologije svoja nastojanja za uspostavljanje objektivne metodologije sustavnog terenskog pregleda temeljila je na ideji kako je ljudsko ponašanje strukturirano univerzalnim pravilnostima. Na taj način, vrijednost podataka o distribuciji dobivenih terenskim pregledom počiva u pretpostavci kako se u njihovoj materijalnoj strukturi i prostornoj logici odražavaju te univerzalne pravilnosti. Postojanje ponavljajućih i univerzalnih pravilnosti, po mišljenju procesualista, omogućuje uspostavljanje generalizacija, odnosno univerzalnih pravila ljudskog ponašanja unutar promatranog prostora i njemu pripadajućeg kulturnog sustava.⁴⁰ Uspostavljanje generalizacija na regionalnoj razini tako postaje temeljna svrha sustavnog terenskog pregleda s procesualistički oblikovanim teorijskim okvirom.

Iz toga konteksta slijedi kako je za uspostavljanje ispravnih generalizacija potrebno prikupiti što relevantnije podatke kako bi se arheološki zapis mogao holistički proučavati. Najrelevantnije podatke moguće je dobiti istraživanjem čitavog prostora, no kako je gotovo nemoguće potpuno istražiti velike prostore potrebno je pristupiti dobro osmišljenim strategijama uzorkovanja koja će omogućiti prikupljanje objektivnih i relevantnih podataka na manjem opsegu pregleda. Zbog toga je za razvoj metodologije sustavnog terenskog pregleda od presudnog značaja i razvoj raznih strategija uzorkovanja koje su stimulirale opsežne rasprave o njihovoj važnosti i utjecaju na dobivene rezultate, a te će rasprave često biti neodvojive i od rasprava o prirodi i interpretaciji arheološkog zapisa.⁴¹

Arheološko uzorkovanje podrazumijeva prikupljanje pojedinih segmenata ukupnog arheološkog zapisa koji bi trebali biti dovoljno reprezentativni za određivanje pojedinih njegovih karakteristika. Svrha dobro osmišljene strategije uzorkovanja je odrediti vrstu, oblik i opseg prošlog ponašanja koje je cilj proučavanja te odabrati tehnike za prikupljanje relevantnih uzoraka njihovih materijalnih ostataka u površinskom arheološkom zapisu i u danim uvjetima na terenu. Pri razradi strategije uzorkovanja dva su temeljna problema – definiranje istraživačkog pitanja te odabir metode uzorkovanja⁴². Arheološki zapis, odnosno površinske distribucije predstavljaju statičke materijalne ostatke prošlih aktivnosti. Drugim riječima, dinamični kulturni sustavi i njihove aktivnosti transformirani su u statističke

⁴⁰ B. G. TRIGGER, 2006, 394–399.

⁴¹ J. CHERRY, 1983, 401–405.

⁴² Z. ČUČKOVIĆ, 2011, 47–51.

arheološke podatke kao što su prostor, nalazište i artefakt. Dobro definirane aktivnosti koje su predmet proučavanja omogućuju određenje najrelevantnijih statističkih koncepata za njihovo pouzdano proučavanje.⁴³ Dakle, određuju koja je vrsta arheoloških podataka najrelevantnija za postavljeno istraživačko pitanje.

Dobro definiranje ciljanih aktivnosti i za njihovo istraživanje relevantnih statističkih podataka, prije svega, utječe na odabir veličine prostora istraživanja, čije granice mogu biti nasumično, kulturno ili prirodno definirane. Procesualna arheologija je zagovarala regiju kao logistički i empirijski optimalnu razinu proučavanja za postizanje relevantnih generalizacija, te će regija predstavljati najčešće područje primjene sustavnog terenskog pregleda. Ipak, mnogi razlozi, kao što su ekonomičnost, logistička praktičnost i tematika istraživanja, usmjerit će praksu provođenja istraživanja na područja manjih prostornih opsega. Najčešće je riječ o prostornim obuhvatima određenim suvremenim administrativnim granicama poput naselja i/ili općina, što je često uvjetovano granicama nadležnosti pojedinih institucija te, u kontekstu zaštitne arheologije, prostornim obuhvatima zahvata predviđenih u okviru različitih infrastrukturnih projekata.⁴⁴ Istraživanjem većih prostornih jedinica moguće je zabilježiti općenite trendove i vrste aktivnosti na širem prostoru koja se u površinskom zapisu manifestiraju kroz akumulacije artefakata nastale kroz dulje vremenske periode.⁴⁵ S druge strane, manje prostorne cjeline omogućuju uvide u pojedinačne specifične aktivnosti svojstvene određenim (mikro)lokacijama.⁴⁶ Ne postoji, dakle, apsolutni kriterij te veličina odabranog uzorka varira ovisno o veličini promatranog prostora (od regije do pojedinačne lokacije/nalazišta), ali i o logističkim uvjetima. Također, važan aspekt u odabiru veličine uzorka je i činjenica kako arheolozi ne mogu znati kolika je stvarna brojnost arheoloških pojava na određenom prostoru, odnosno nije moguće znati u kojem će postotku ukupna populacija arheoloških pojava biti obuhvaćena odabranom veličinom uzorka. Zbog toga je odabir veličine uzorka utemeljen isključivo na prostornoj komponenti, a na temelju dosadašnje opsežne prakse uzorkovanja, nekakav generalni zaključak je kako 10 do 20 % od ukupno promatranog područja predstavlja razuman kompromis između logističkih zahtjeva i kvalitete podataka.⁴⁷

⁴³ Z. ČUČKOVIĆ, 2011, 51.

⁴⁴ F. CAMBI, N. TERRENATO, 1994, 84–101.

⁴⁵ J. L. BINTLIFF, 1999, 22–25.

⁴⁶ A. P. SULLIVAN, 1992, 107–111; S. PLOG et al., 1978, 387.

⁴⁷ P. NOVAKOVIĆ, 2003, 149–150, s citiranom literaturom. Prilikom eksperimentalnih studija efekta raznolikih tehnika uzorkovanja na području doline Oaxaca u Meksiku pri odabiru različitih proporcija uzorkovanog područja regije Etna u većini je slučajeva uzorkom otkriven veći postotak od ukupnog broja nalazišta nego što je postotak uzorkovane površine (S. PLOG et al., 1978, 396).

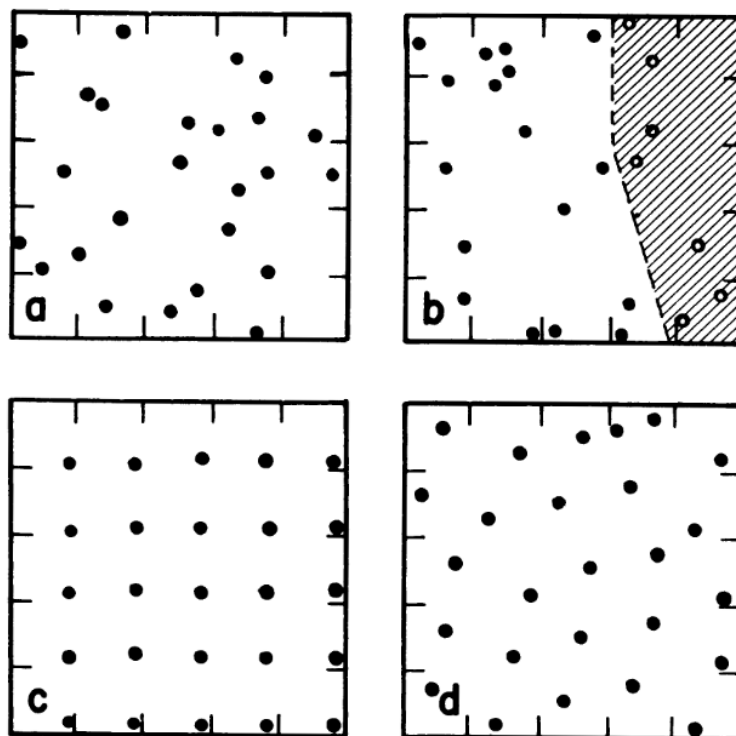
Veličina odabranog prostora istraživanja uvjetuje odabir tehnike uzorkovanja i intenzitet pregleda, a oblikovanje strategije uzorkovanja često mora voditi računa o dostupnim resursima i vremenskom ograničenju za provedbu terenskog pregleda. Stručna literatura obiluje raspravama o najboljim praksama uzorkovanja, uključujući i argumente protiv njegovog korištenja, a konačni je zaključak kako ne postoje jedinstvena rješenja koja se mogu prilagoditi raznolikostima karaktera regionalnih arheoloških zapisa kao ni različitim logističkim i organizacijskim uvjetima.⁴⁸

Tijekom evolucije metodologije sustavnog terenskog pregleda razvijene su razne prakse uzorkovanja s varijabilnim efektima na krajnje rezultate. Prve sustavne strategije uzorkovanja na regionalnoj razini provedene su pedesetih godina 20. stoljeća u američkoj školi arheologije kada su se počele upotrebljavati statističke tehnike uzorkovanja. Te će tehnike imati snažan utjecaj na prve pobornike procesualističke škole arheološke misli, koji će dalje razvijati tehnike uzorkovanja koje će se oslanjati na tri osnovna principa probabilističke sheme uzorkovanja – nasumični, sistematični i stratificirani (**Slika 3**).⁴⁹ Nasumično probabilističko uzorkovanje podrazumijeva nasumični odabir samih jedinica ili pozicija uzorkovanja, pri čemu svaka jedinica ili pozicija ima jednaku vjerojatnost biti odabrana. Nasumično probabilističko uzorkovanje osigurava potpunu neutralnost odabira uzoraka jer ni jednoj jedinici uzorkovanja ne daje prioritet. Iako sve jedinice imaju istu statističku vjerojatnost biti odabrane za ispitivanje, nedostatak ovog postupka je nemogućnost ravnomjernog pokrivanja terena jer jedinice uzorkovanja mogu biti previše raštrkane ili grupirane. Sistematični princip podrazumijeva selekciju lokacija ili jedinica uzorkovanja na regularno razmaknutim intervalima (npr. svaka n-ta jedinica pregleda). Sistematični princip omogućuje ravnomjernu raspodjelu jedinica uzorkovanja u prostoru, ali isto tako može stvoriti prividnu regularnost određenih pojava dok je u rijetkim slučajevima regularne pojavnosti arheoloških elemenata, u slučaju određenog odstupanja jedinica uzorkovanja, moguće redovito promašiti najrelevantnije arheološke elemente. Princip stratifikacije uzorkovanja unaprjeđuje spomenute tehnike uzorkovanja jer omogućuje poboljšanu relativnu uravnoteženost raspodjele jedinica uzorkovanja kroz podjelu prostora na manje segmente, odnosno stratume. Odabrano područje će se na temelju određenih kriterija, najčešće razlikama u obilježjima krajolika, podijeliti na manje stratume unutar kojih

⁴⁸ Z. ČUČKOVIĆ, 2011, 52.

⁴⁹ S. PLOG, 1976, 137–138., S. PLOG et al., 1978, 402–404.

će se, i za svaki stratum zasebno, primijeniti spomenute tehnike uzorkovanja. Pritom se u tim stratumima mogu primijeniti iste tehnike ili se svaki stratum može drugačije uzorkovati, a broj uzoraka mora biti proporcionalan s veličinom stratuma. Stratifikacija omogućuje detaljnije uzorkovanje i preciznije prikupljanje podataka pod uvjetom dobro definiranih stratuma koji će interno biti homogeni, a međusobno heterogeni. Dodatno poboljšanje uzorkovanja postignuto je kompozitnom tehnikom stratificiranog sistematičnog neusklađenog uzorkovanja koje objedinjuje sve spomenute tehnike. Na taj se način prostor koji se želi uzorkovati sistematično podijeliti na manje podjednake segmente, primjerice na određeni broj manjih kvadrata, te se unutar svakog segmenta primjeni nasumično uzorkovanje.⁵⁰

Slika 3. Shematski prikaz tehnika probabilističkog uzorkovanja: a) jednostavno nasumično uzorkovanje, b) stratificirano uzorkovanje, c) sistematično uzorkovanje, d) stratificirano sistematično neusklađeno uzorkovanje (S. PLOG, 1976, 137.)

Sljedeća važna dimenzija u razradi strategije uzorkovanja je odabir veličine i oblika jedinica uzorkovanja. Razmatranje veličine u osnovi se može promatrati kroz pitanje manjeg broja većih ili većeg broja manjih jedinica uzorkovanja odabranog područja. Odabir veličine jedinica

⁵⁰ S. PLOG, 1976, 137–144.

uzorkovanja ovisi o raznim faktorima kao što su logistička zahtjevnost, vremenska i financijska ograničenja, postavljena istraživačka pitanja itd. Brojne primjene, eksperimenti i rasprave po tom pitanju nisu pokazali jasne univerzalne zaključke koji bi favorizirali veće ili manje jedinice, već se zaključci mogu sažeti na to da su manje jedinice bolje u teoriji, a veće bolje u praksi.⁵¹ Dakle, upotrebom većeg broja manjih jedinica pregleda povećava se logistička zahtjevnost provedbe terenskog pregleda, ali se može dobiti precizniji uvid u distribuciju elemenata površinskog arheološkog zapisa i time potencijalno otkriti veći broj nalazišta posebice kada su u pitanju manje gustoće površinskih nalaza. Kontrastno, veće jedinice pregleda logistički pojednostavljuju provedbu pregleda te se unutar uzorka može obuhvatiti više nalazišta i potencijalno dobiti bolji uvid u njihovo grupiranje, ali će se pritom favorizirati uočljivije pojave u arheološkom zapisu zbog neizbježnog smanjenja intenziteta. Također, veće jedinice pregleda potencijalno mogu imati manji „rubni efekt“⁵² iako se to ne mora nužno smatrati benefitom. Rubni efekt je i značajan argument po pitanju odabira oblika jedinice uzorkovanja. Po pitanju oblikovanja jedinica pregleda rasprave se u načelu mogu sažeti na pitanje odabira između transektu ili kvadrata.⁵³ Iako se ni u ovom slučaju ne može dati potpuno siguran odgovor na pitanje koji će oblik biti efektivniji, određeni eksperimenti su pokazali kako bi transekti mogli imati potencijalnu prednost.⁵⁴ Kada se usporede transekt i kvadrat iste površine, transekt će imati hipotetski veću efektivnu površinu, najviše zbog rubnog efekta (**Slika 4**). Dakle, transekt će zbog svoje izduljenosti imati potencijalno veću vjerojatnost zahvatiti veći broj arheoloških pojava te će imati veću vjerojatnost zahvatiti rubove pojava ili nalazišta čija se središta nalaze izvan njegovih granica. Također, transekti su posebno pogodni za dobivanje uvida u varijabilnosti arheološkog zapisa kada se njime obuhvati raznolikost krajolika.⁵⁵

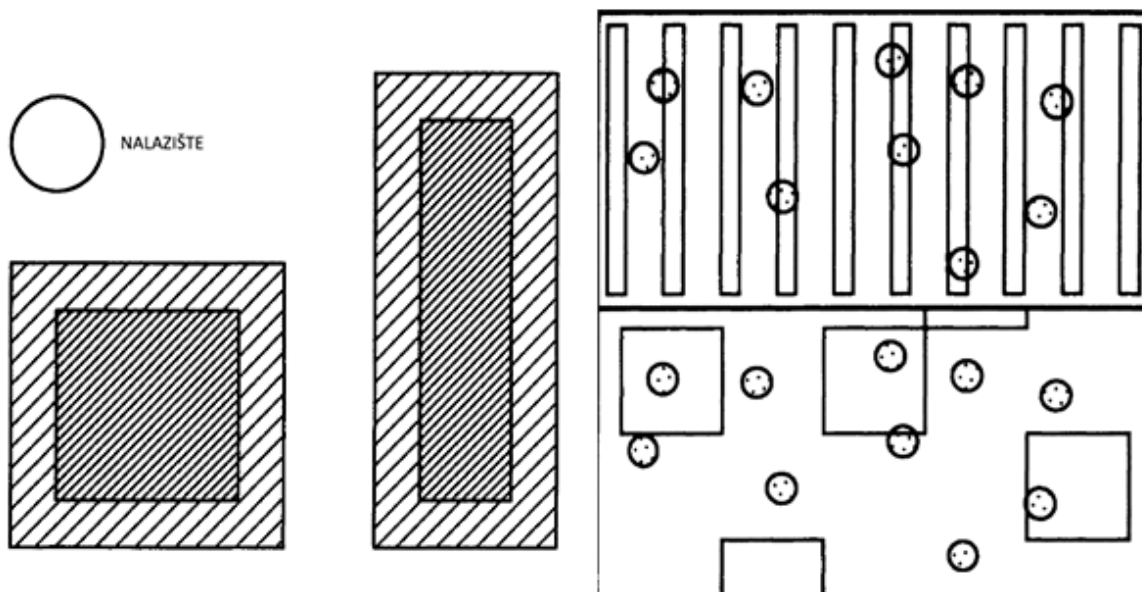
⁵¹ S. PLOG et al., 1978, 401–402; M. B. SCHIFFER et al., 1978, 10–11; C. ORTON, 2000, 87–90.

⁵² Rubni efekt (*edge effect*) je termin koji se u arheologiji koristi za označavanje situacija kada se na rubu jedinice uzorkovanja zahvati dio veće koncentracije artefakata ili nalazišta koje je svojim većim dijelom smješteno izvan granica jedinice uzorkovanja (E. B. BANNING, 2002, 80, 83–84).

⁵³ Kvadrati i transekti su, uz točkaste, najčešće korišteni geometrijski oblici jedinica uzorkovanja u arheologiji, ali nisu i jedini. Postoje, iako rijetko, primjeri i drugih oblika poput krugova, trokuta, heksagona i rombova (J. I. EBERT, 1992, 49; E. B. BANNING, 2002, 83).

⁵⁴ S. PLOG et al., 1978, 401; E. B. BANNING, 2002, 83–85.

⁵⁵ M. B. SCHIFFER et al., 1978, 12, s citiranom literaturom.

Slika 4. Kada su kvadrat i transekt iste površine (lijevo, gusto iscrtkano), transekt će imati veću efektivnu površinu (rijetko iscrtkano) te će imati veću vjerojatnost zahvatiti nalazište (desno) (modificirano prema: S. PLOG et al. 1978, 399; E. B. BANNING, 2002, 84–85)

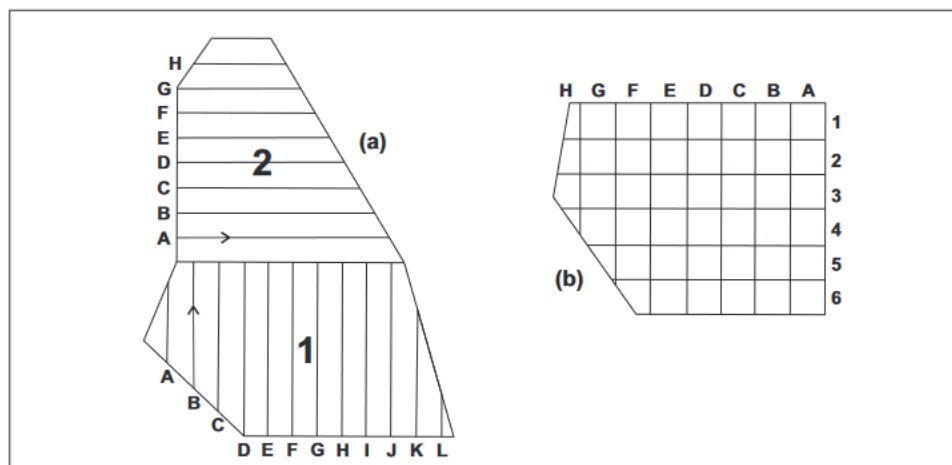
Terenski pregledi koji su se temeljili na primjeni uzorkovanja preferirali su geometrijski oblikovane jedinice uzorkovanja, prije svega kvadrate i transekte, jer se smatraju najrelevantnijim, odnosno najjednostavnijim za pouzdane statističke analize. Međutim, ponekad je pogodnije postaviti negeometrijski oblikovane jedinice te se u određenim situacijama kao iznimno korisnim pokazalo oblikovanje jedinica uzorkovanja na temelju elemenata u krajoliku, odnosno minimalnih homogenih segmenata krajolika pogodnih za uzorkovanje kao što su, primjerice, individualna izorana polja, suhozidi, riječne terase, kanali, specifično tlo ili vegetacija itd.⁵⁶ Iako takav pristup zahtjeva nešto veći napor u prethodnoj pripremi i određivanju područja koje će se pregledati, prednost takvog pristupa je što omogućuje praktičnije lociranje i definiranje jedinica uzorkovanja na terenu tijekom provedbe pregleda te omogućuje izbjegavanje uzorkovanja u nedostupnim, nepregledljivim ili sterilnim područjima.⁵⁷ Upravo će ovakav pristup biti upotrijebljen u oblikovanju jedinica pregleda na području sela Bristivice.⁵⁸

⁵⁶ E. B. BANNING, 2002, 86–88.

⁵⁷ C. ORTON, 2000, 86–87.

⁵⁸ Vidi poglavlje 4.3.

Terenski pregledi bazirani na probabilističkom uzorkovanju i kvantitativnim metodama dugo su bili svojevrsni standardni pristup. S vremenom su razni eksperimenti ukazali na izrazitu kompleksnost površinskog arheološkog zapisa i na to da primjena uzorkovanja ne može obuhvatiti svu njegovu varijabilnost. Dakle, uzorci dijela regije ne mogu biti reprezentativni za cjelinu i imaju značajnu šansu propustiti bitne sastavnice arheološkog zapisa.⁵⁹ Upravo zbog toga će tehnike probabilističkog uzorkovanja s vremenom izgubiti na popularnosti, posebice u kontekstu mediteranskih pregleda. Opadanje njihove popularnosti u skladu je s porastom trenda intenzivnijih terenskih pregleda koji će nastojati što podrobnije i potpunije istražiti odabrano područje.⁶⁰ Napuštanjem koncepta nalazišta i uspostavljanjem artefakta kao primarne analitičke jedinice takvi terenski pregledi nastoje u potpunosti detektirati i zabilježiti distribuciju svih artefakata u prostoru i time detektirati sve oblike ljudskog ponašanja u arheološkom zapisu. Takav pristup, usmjeren na detaljno razumijevanje prostorne strukture arheoloških pojava u skladu je sa stvarnom prirodom i strukturom arheološkog zapisa koji je, više ili manje, prostorno kontinuiran. Upravo se pod takvim uvjetima razvijaju temeljne tehnike sustavnog pregledavanja što većih, a i dalje za pregled praktičnih, kontinuiranih površina uz održavanje konstantnog intenziteta i tempa po sustavu agregiranih transekata ili kvadrata (**Slika 5**). Primjenom takvih pristupa dolazi do novih opsežnijih rasprava po pitanju idealnog intenziteta.

Slika 5. Agregirane jedinice pregleda: transekti (a) i kvadrati (b) (L. GRUŠKOVNJAK, 2017, 28)

⁵⁹ J. BINTLIFF, 2000, 201–203.; T. F. TARTARON, 2002, 25, s citiranom literaturom.

⁶⁰ W. R. CARAHER et al., 2007., 7–9, s citiranom literaturom; L. GRUŠKOVNJAK, 2017, 27–28, s citiranom literaturom.

Intenzitet podrazumijeva količinu vremena uloženu na pojedinu jedinicu pregleda, udaljenost između sudionika te smanjenje veličine i povećanje broja jedinica pregleda. Udaljenost između sudionika ima značajan efekt na detekciju površinskih nalaza – jer što je udaljenost veća, veća je i vjerojatnost propuštanja manjih skupina nalaza kao što su lokacije pojedinačnih okupacija (*single occupation sites*), izolirani ukopi i sl. Problem intenziteta, odnosno rezolucije terenskog pregleda izravno se veže i uz generalni problem definiranja nalazišta te je očito kako je promjena fokusa s nalazišta na artefakt vezana i uz razvoj intenzivnije metode terenskih pregleda.⁶¹ Mnogo je eksperimenata i analiza nastojalo odgovoriti na pitanje idealnog intenziteta koji će omogućiti što potpuniju pokrivenost i dobivanje uvida u gotovo sav površinski arheološki materijal. Imajući na umu kako ljudsko oko, u idealnim uvjetima, nalaze može primijetiti u radijusu od samo 1 do 2 m⁶² te rezultate pojedinih eksperimenata koji pokazuju kako je, neovisno o uvjetima, potpuni uvid u cjelokupni arheološki zapis moguće približno dobiti isključivo puzanjem sudionika rame uz rame⁶³, rasprave u literaturi su se okrenule pitanju intenziteta koji će biti najefikasniji omjer između ekonomičnosti i kvalitete dobivenih podataka. Te rasprave nisu donijele idealno rješenje jer intenzitet nužno ovisi o uvjetima na terenu, iskustvu sudionika te razdoblju koje se promatra.⁶⁴ Zbog toga je nekakva ustaljena praksa ovakvih pristupa upotreba transekata od 5 do 25 m širine kada su u pitanju veći prostori, a kvadrati varijabilnih veličina za manje prostore ili specifične pojave povećanih gustoća nalaza, često definiranim kao nalazištima.⁶⁵

Zbog iznimne ekonomske i logističke zahtjevnosti nije uvijek moguće intenzivno pregledati velika područja te su se ovakvi pristupi nužno orijentirali na manja područja sa specifično formuliranim istraživačkim pitanjima. Upravo zbog toga, kao i zbog raznolikih uvjeta na terenu, najčešće u vidu dostupnosti i pogodnosti određenih područja za pregled, uzorkovanje nije moguće potpuno izbjeći. Prije svega, i sam odabir interesnog područja jednako kao i odabir veličine i organizacija jedinica pregleda predstavljaju određene oblike uzorkovanja. Stoga se suvremeni pristupi sustavnom terenskom pregledu, unatoč svijesti o njegovim nedostacima, redovito oslanjaju na uzorkovanje. Kako bi umanjili nedostatke uzorkovanja, unatoč težnji za što detaljnijim istraživanjem površinskog arheološkog zapisa, suvremeni pristupi sustavnom

⁶¹ Z. ČUČKOVIĆ, 2011, 48–49.

⁶² L. WANDSNIDER, E. L. CAMILLI, 1992, 182.

⁶³ O. BURGER, L. C. TODD, 2006, 242.

⁶⁴ Z. ČUČKOVIĆ, 2011, 49–50.

⁶⁵ L. GRUŠKOVNJAK, 2017, 28, bilj. 9, s citiranom literaturom.

terenskom pregledu ne odbacuju u potpunosti tradiciju topografskih pristupa koji su provodili prosudbeno, ili svrhovito uzorkovanje koje se oslanja na pretpostavke utemeljene na prethodnim saznanjima i intuiciji. Dapače, sustavni terenski pregled uzima u obzir prethodna saznanja u smislu poznatih nalazišta na predmetnom području i uklapa ih u svoju strategiju uzorkovanja.⁶⁶ Također, značajan iskorak u optimizaciji uzorkovanja je upotreba višestapnog uzorkovanja koje najčešće kroz kombiniranje manje i više intenzivnih pristupa interesno područje višestruko stratificira na manje i veće stratumne. Značajna prednost ovakvog pristupa je što omogućuje dodatnu stratifikaciju i time razradu strategije uzorkovanja tijekom same provedbe terenskog pregleda prilagođavajući se aktualnim rezultatima.⁶⁷

⁶⁶ J. CHERRY, S. SHENNAN, 1978, 22.

⁶⁷ T. F. TARTARON, 2003, 29–30.

2.5. TEHNIKA SUSTAVNOG TERENSKOG PREGLEDA

Temeljna paradigma sustavnog terenskog pregleda je sveobuhvatno i detaljno istraživanje krajolika kroz unaprijed osmišljeno, kontrolirano prekrivanje površine pregleda. Arheološki se zapis promatra kao kontinuirani fenomen u prostoru što podrazumijeva znatno širu percepciju koncepta nalazišta i uvažavanje važnosti nalaza izvan nalazišta (*off-site*). Na taj način konačni cilj sustavnog terenskog pregleda nije pronalaženje nalazišta, već izrada karte opće distribucije svih arheoloških pojava u prostoru dok varijacije u gustoćama mogu ukazati na pozicije povećanih aktivnosti. Holističko proučavanje krajolika ogleda se u bilježenju vrste i uvjeta pregledane površine te raznih drugih geoloških i ekoloških čimbenika na razini svake pregledane jedinice što omogućuje razumijevanje pitanja vidljivosti nalaza na površini kao i značaj formacijskih procesa i raznih drugih utjecaja na mogućnost pronalaska i prepoznavanja arheoloških ostataka. Na taj se način sustavnim terenskim pregledom stvara detaljna arheološka karta prostora koja omogućuje širok raspon interpretacija detaljnim proučavanjem površinskog arheološkog zapisa, njegovog okoliša i odnosa s potpovršinskim zapisom. Time se prikupljaju velike količine podataka čija je obrada i vizualizacija omogućena upotrebom raznovrsnih GIS računalnih programa. Upravo se razvojem GIS tehnologija i njihovom opsežnom primjenom u arheologiji od 90-ih godina 20. stoljeća sustavni terenski pregled zadržao u širokoj upotrebi što ga je ujedno učinilo i jednom od najvažnijih metoda proučavanja arheološkog krajolika.⁶⁸

Provođenje sustavnog terenskog pregleda prvenstveno se zasniva na ideji uspostave adekvatnih generalizacija kroz dobro osmišljeno uzorkovanje. Adekvatno uzorkovanje ima za cilj obuhvatiti dovoljno velik prostor koji omogućuje uvid u širi raspon varijabli arheološkog zapisa. U skladu s tim, rani su sustavni terenski pregledi bili usmjereni na odgovaranje regionalno postavljenih istraživačkih pitanja poput procesa stvaranja kompleksnih društava i njihovih životnih ciklusa, demografije i socijalnih promjena, pitanja odnosa i interakcije centralnih naselja s periferijom itd.⁶⁹ Tako postavljen istraživački okvir naglašava važnost istraživanja većeg prostora što za posljedicu ima slabiji intenzitet pregleda te se i dalje oslanja na koncept nalazišta iako s proširenijom definicijom.⁷⁰ Od osamdesetih godina 20. stoljeća uspostava perspektive bazirane na artefaktu (*artefact-based* ili *siteless/non-site* pristup) postaje svojevrsni standard mediteranskih regionalnih studija te predstavlja značajan iskorak u razvoju

⁶⁸ P. NOVAKOVIĆ, 2008, 155–167.

⁶⁹ W. R. CARAHER et al., 2007, 8–9.

⁷⁰ Z. ČUČKOVIĆ, 2011, 60.

razrađnije i intenzivnije metodologije sustavnog terenskog pregleda.⁷¹ Takav se pristup pokazao prikladnijim za konzistentno dokumentiranje krajolika u skladu s realnošću prostornog kontinuiteta distribucije artefakata što omogućuje uvid u cjelokupni raspon ljudskog ponašanja u krajoliku. Uspostava artefakta kao osnovne analitičke jedinice za posljedicu ima intenzifikaciju terenskog pregleda, ali je zbog toga uglavnom manjeg prostornog obuhvata.

Uobičajena praksa suvremenog koncepta sustavnog terenskog pregleda je provođenje uzorkovanja koje se oslanja na upotrebu mreže pravilnih kvadrata ili izduljenih transekata s pomoću kojih se promatrani prostor segmentira na jednake i sustavno organizirane jedinice pregleda koje prekrivaju čitav prostor. Visok analitički stupanj sustavnog terenskog pregleda kroz upotrebu precizno definiranih jedinica pregleda, posebno na istraživanjima većih prostornih obuhvata, uvjetuje veliku količinu prikupljenih podataka. To zahtjeva preciznu organizaciju dokumentacije, primarno s pomoću formulara. Upotreba formulara omogućuje jednostavnu i detaljnu razradu svih radnih postupaka pregleda jasnim definiranjem svih koraka procesa opservacije, bilježenja, obrade, kartiranja i interpretacije distribucija. Formulari omogućuju veću efikasnost radnog procesa pregleda te olakšavaju integraciju radnih postupaka i njihovih rezultata u jedinstvenu sintezu.⁷²

Odabir veličina jedinica pregleda prije svega ovisi o istraživačkim ciljevima, no predstavlja i određenu vrstu kompromisa u skladu sa zadanim logističkim i terenskim uvjetima pregleda. Istraživački cilj uvjetuje pitanje intenziteta samog pregleda koji se načelno mjeri kroz veličinu jedinice pregleda, razmak među sudionicima i/ili vrijeme provedeno na pojedinoj jedinici pregleda. U novije je vrijeme ustaljena podjela sustavnog terenskog pregleda na dvije osnovne kategorije – ekstenzivni i intenzivni terenski pregled. Oba se pristupa oslanjaju na upotrebu kvadratne mreže ili transekta, ali se razlikuju postavljenim istraživačkim ciljem.

Ekstenzivni terenski pregled usmjeren je na proučavanje arheološkog zapisa većih prostornih jedinica kao što su pojedine regije ili područja definirana suvremenim administrativnim granicama. Kako veličina područja istraživanja može značajno varirati, ovisno o zadanim ciljevima, varira i intenzitet u kojemu se provodi. U pravilu obuhvaća uzorak od 5 do 20 %

⁷¹ J. CHERRY, 1983, 394–397; J. CHERRY, 1994, 104–105; E. FENTRESS, 2000, 44–46.

⁷² P. NOVAKOVIĆ, 2007, 43.

interesnog područja istraživanja, a dobro organiziran sustav jedinica pregleda omogućuje uvid u distribuciju svih varijabilnosti arheološkog zapisa promatranog prostora što omogućuje identificiranje razlika u koncentraciji materijala. Intenzivni terenski pregled provodi se na manjim površinama, obično na unaprijed definiranom nalazištu ili, u kontekstu zaštitne arheologije, precizno definiranim granicama zahvata predviđenih u okviru različitih infrastrukturnih projekata. U prvom slučaju cilj je dobivanje preciznijeg uvida u strukturu i granice pojedinog nalazišta, a u drugom utvrđivanje koncentracija površinskog arheološkog materijala radi prevencije uništenja. Generalno, primjenjuju se jedinice pregleda manjih dimenzija s manjim razmakom među sudionicima i dužim vremenom pregleda te se obuhvaća od 50 do 100 % promatrane površine. Oba pristupa mogu biti primijenjena u sklopu istoga istraživačkog projekta prilagođavanjem stupnja intenziteta ovisno o potrebi tijekom provedbe terenskog pregleda, a nerijetko mogu biti suplementirana probnim iskopavanjima manjeg obujma često u situacijama slabije vidljivosti površinskih nalaza.⁷³

⁷³ G. RUTAR et al., 2015, 25.

2.6. SUSTAVNI TERENSKI PREGLED U HRVATSKOJ ARHEOLOGIJI

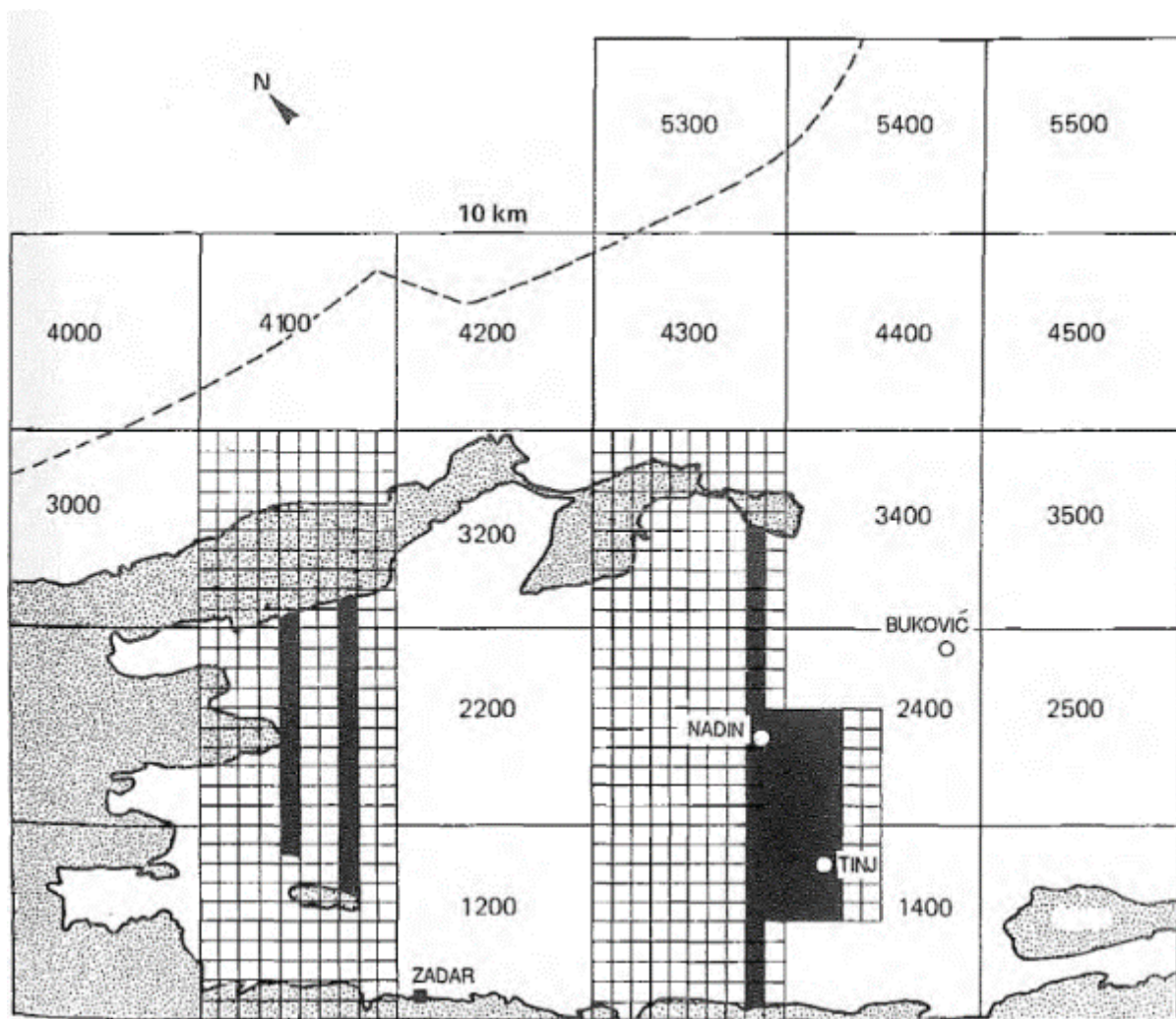
Metodologija sustavnog terenskog pregleda u hrvatskoj je arheologiji prvi put implementirana tijekom osamdesetih godina 20. stoljeća u istraživačkim projektima koji su provedeni u suradnji domaćih i inozemnih arheologa. Riječ je o projektu „Neotermalna Dalmacija“ koji je proveden u zadarskom zaleđu te istraživanjima Starigradskog polja na Hvaru.

Projekt „Neotermalna Dalmacija“ (*The Neothermal Dalmatia Project*) proveden je u razdoblju između 1982. i 1986. godine na prostoru Ravnih Kotara u zadarskom zaleđu (**Slika 6**). Riječ je o multidisciplinarnom projektu kojemu je cilj bio utvrditi promjene u okolišu, obrascima naseljavanja i društvenim strukturama od nastupanja holocena. Istraživanje je obuhvatilo veliko područje čije su granice postavljene na način kako bi obuhvatile visinske i lateralne varijacije okoliša, iskopavana i datirana nalazišta te potencijalna nalazišta značajna za širok spektar postavljenih istraživačkih pitanja. Istraživanje je provedeno kombinacijom ekstenzivnog pregleda po transektu, intenzivnijeg pregleda po blokovima, probnih iskopavanja i studija okoliša.⁷⁴ Sustavni terenski pregled ekstenzivnog pristupa proveden je u transektima širine 1 km unutar kojih su sudionici pregleda hodali na međusobnoj udaljenosti od 25 do 50 m u zadanom smjeru. Cilj pregleda bio je utvrditi gustoće nalazišta i definirati njihove granice prema gustoći površinskih nalaza. Nakon što su definirana nalazišta na njihovim je položajima proveden intenzivniji pregled blok metodom, odnosno nasumičnim postavljanjem kvadrata unutar kojih je prikupljen sav arheološki materijal.⁷⁵ Iako je riječ o sustavnom terenskom pregledu niske rezolucije, primijenjena tehnika omogućila je pokrivanje dosta velikog prostora u kratkom vremenskom roku, a dobiveni rezultati pružaju vrijedan uvid u prostornu varijabilnost arheološkog zapisa koji je relevantan za čitavu regiju sjeverne Dalmacije.⁷⁶

⁷⁴ J. C. CHAPMAN et al., 1996, 13–14.

⁷⁵ J. C. CHAPMAN et al., 1996, 47.

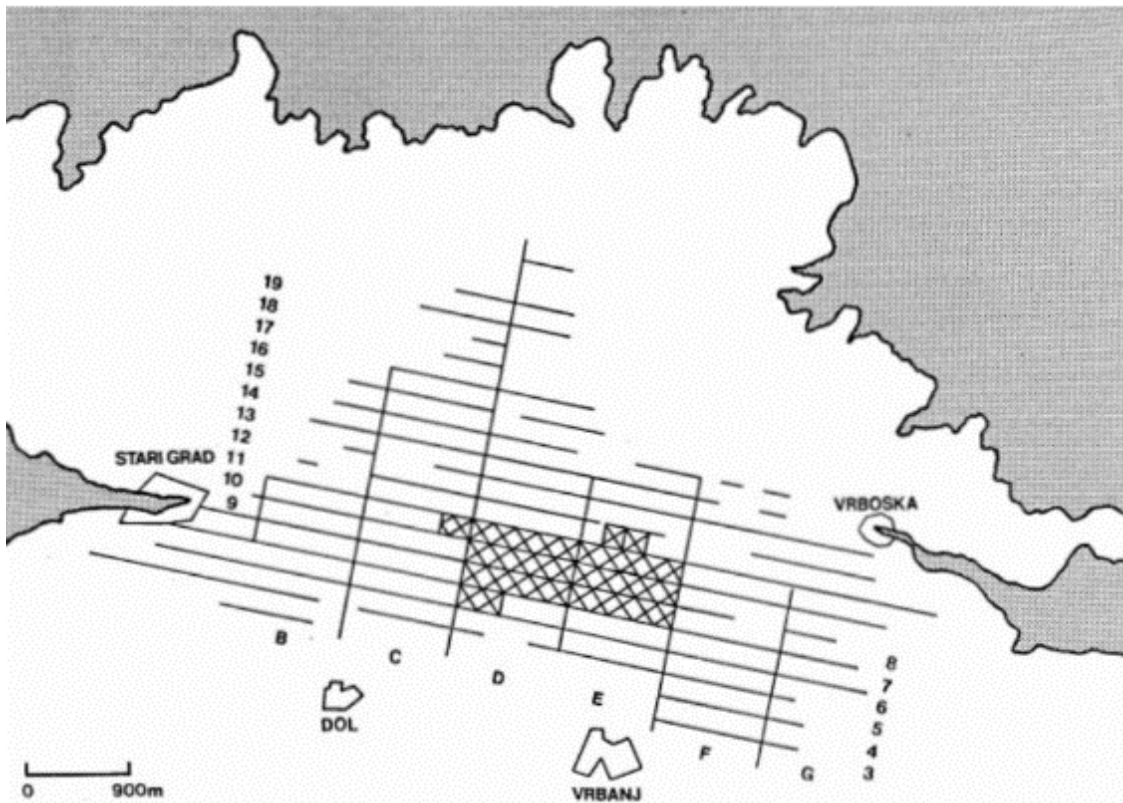
⁷⁶ J. C. CHAPMAN et al., 1996, 55–98.

Slika 6. Nacrt uzorkovanja sustavnog terenskog pregleda Ravnih Kotara provedenog u sklopu projekta „Neotermalna Dalmacija“ (J. CHAPMAN et al., 1996, 13)

Projekt istraživanja Starigradskog polja na otoku Hvaru pod nazivom „*Ager Pharensis*“ također je proveden osamdesetih godina 20. stoljeća. Nakon prve faze bibliografske studije i topografskog terenskog pregleda uslijedila je primjena metodologije sustavnog terenskog pregleda prilikom čega su postavljene manje prostorne jedinice pregleda koje su svojim dimenzijama odgovarale grčkim prostornim jedinicama podjele Starigradskog polja – stadijima dimenzija 180 x 180 m (**Slika 7**). Kao i kod istraživanja u zadarskom zaleđu i ovdje je istraživanje izvršeno kombinacijom pregleda po transektima i u kvadratnoj mreži. Pregled po transektima izvršen je s od 5 do 10 m udaljenosti među sudionicima i uz bilježenje uvjeta vidljivosti za svaki transekt, a imao je za cilj utvrditi cjelokupnu površinsku distribuciju svih vrsta arheološkog materijala. Intenzivniji terenski pregled izvršen je na mjestima definiranim kao nalazišta gdje je proveden pregled po mreži s kvadratima dimenzija 10 x 10 m unutar kojih

je prikupljen sav površinski materijal. Po istoj mreži, u redovitim intervalima, vršeno je bušenje probnih jama sa svrdlima širine 20 cm do dubine od 70 cm, s ciljem utvrđivanja gustoće nalaza u gornjem sloju tla. Dodatan aspekt ovog istraživanja je i primjena sustavnog pregledavanja suhozida i gomila na kojima je ustanovljena velika količina materijala.⁷⁷

Slika 7. Organizacija jedinica pregleda Starigradskog polja (J. BINTLIFF et al., 1989, 45)

Tijekom devedesetih godina 20. stoljeća proveden je i „Projekt Jadranski otoci“ (*The Adriatic Islands Project*) usmjeren na istraživanje arheološke baštine srednjodalmatinskih otoka, od Brača do Palagruže. Cilj projekta je proučavanje obrazaca naseljavanja, koloniziranja te društvene i ekonomske aktivnosti od prapovijesti do srednjeg vijeka. Projekt je nastojao standardiziranom dokumentacijom zabilježiti sva arheološka nalazišta na svim otocima obuhvaćenim projektom te je uz topografske preglede mjestimično implementirao pristupe sustavnog terenskog pregleda i probna iskopavanja. Značaj projekta je ujedno i prva primjena geofizičkih istraživanja na tom prostoru, a projekt predstavlja i jednu od prvih implementacija

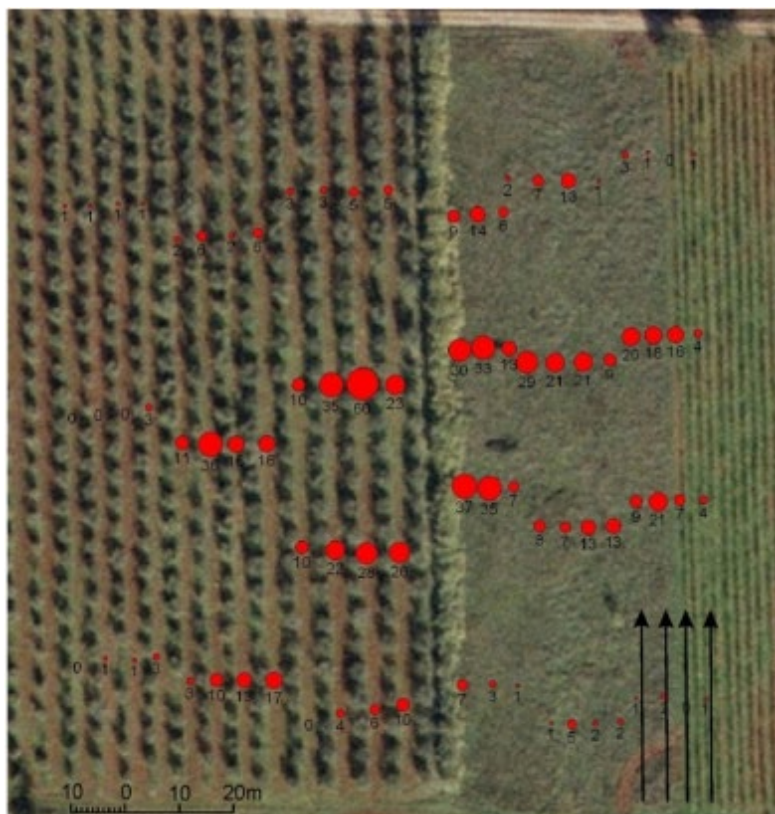
⁷⁷ B. SLAPŠAK, 1988, 147–148; J. L. BINTLIFF et al., 1989, 43–44.

računalnih programa geografskih informacijskih sustava (GIS) za analizu prostornih podataka.⁷⁸

S novim tisućljećem sustavni terenski pregled sve se češće koristi diljem Hrvatske te je na području Istre primijenjen u istraživanju zapadne Bujštine u zaleđu grada Umaga. Nakon inicijalne faze testiranja i pronalaska optimalne metode, površina pregleda usustavljena je na temelju raspoloživih poljoprivrednih površina te je stavljen naglasak na njihovo što potpunije dokumentiranje. Razmak između sudionika ustaljen je na 15 m i pregled je vršen po liniji, a prikupljeni arheološki materijal razvrstavan je i brojen odvojeno za svaku liniju (**Slika 8**). Na taj se način terenska metodologija provedbe pregleda zapadne Bujštine prilagodila pristupu bez nalazišta kojemu je artefakt osnovna jedinica dokumentiranja, a cilj dosljedno i kontinuirano kroz prostor bilježiti sve varijacije u površinskom arheološkom zapisu. Osim dosljednog dokumentiranja svake pregledane prostorne jedinice zasebno su zabilježene i tvorevine kao što su, primjerice, suhozidne strukture, nakupine kamena i sl. Iznimno, na mjestima definiranim kao nalazišta primijenjena je i tehnika prikupljanja nalaza u kvadratnoj mreži.⁷⁹

⁷⁸ Z. STANČIĆ, V. GAFFNEY, 1991, 15, 30–31.

⁷⁹ Z. ČUČKOVIĆ, 2012, 253–256.

Slika 8. Sustavni terenski pregled zapadne Bujštine – strelicama su označene ishodišne linije, a kružićima su naznačene brojčane količine prikupljenog materijala za svaku liniju (Z. ČUČKOVIĆ, 2012, 254)

U kontinentalnom dijelu Hrvatske sustavni terenski pregled primijenjen je u istraživanju arheološkog krajolika Gornje Podravine. Područje istraživanja podijeljeno je na manje prostorne jedinice (Područje > Položaj > Lokacija) prilikom čega lokacija predstavlja najmanju prostornu jedinicu pregleda (**Slika 9**). Temeljni uvjet za organizaciju jedinica pregleda bila je minimalna kvaliteta vidljivosti od 50 %. Kreiranje mreže lokacija, odnosno usustavljanje površine pregleda vršeno je linijskim kretanjem sudionika na međusobnoj udaljenosti od 10 do 15 m, a dodatno je ujednačeno mjerenjem vremena pregleda (1,5 do 3 min). GPS uređajem zabilježen je početni položaj svih sudionika kao i njihov položaj u trenutku isteka vremena. Osnovnu analitičku jedinicu pregleda predstavljao je artefakt, a za svaku pregledanu lokaciju zabilježeni su podaci o vrsti i količini pronađenog arheološkog materijala, dok je prikupljen samo dijagnostički materijal sukladno prethodno definiranim kriterijima. Povremeno, na lokacijama povećane gustoće arheološkog materijala, izvršen je i intenzivniji pregled prilikom čega je razmak između pregledavača smanjen na 3 m, a vrijeme pregleda na 1 minutu. Tijekom

intenzivnijeg pregleda prikupljen je sav pronađeni površinski arheološki materijal.⁸⁰ Vrlo slična metodologija upotrijebljena je i za istraživanje dunavskog limesa u Osječko-baranjskoj županiji.⁸¹

Slika 9. Primjer pregledanih lokacija sustavnog terenskog pregleda Gornje Podravine (A. KUDELIC et al., 2015, 106)

Za razliku od prikazanih ekstenzivnih pristupa, intenzivni terenski pregled pronaći će svoju primjenu u kontekstu zaštitnih arheoloških istraživanja na pojedinim trasama današnjih autocesta. Tim je istraživanjima površina trase pregleda usustavljena mrežom kvadrata unutar koje je prikupljen i kartiran sav površinski arheološki materijal. Važan aspekt dokumentacije je i bilježenje stupnja vidljivosti za svaku jedinicu pregleda, a u uvjetima slabije vidljivosti površinski je pregled bio suplementiran manjim probnim iskopima.⁸² Na prostoru Hrvatske nekoliko je novijih primjera provođenja sustavnog terenskog pregleda intenzivnog tipa usmjerenih na istraživanje pojedinih nalazišta i organiziranih po osnovi kvadratne mreže. Najraniji među njima su intenzivni terenski pregled prapovijesnog nalazišta Suhopolje – Lajkovina⁸³ te intenzivni terenski pregled gradine Grad kod Nakovane,⁸⁴ dok je u novije

⁸⁰ A. KUDELIC et al., 2015, 105–106; vidi i A. KUDELIC, F. SIROVICA, 2016; A. KUDELIC et al., 2017.

⁸¹ I. MILOGLAV, D. TONČINIĆ, 2015, 11–13.

⁸² T. LOLIĆ 2006, 146–147; N. VUJNOVIĆ, J. BURMAZ, 2010, 167–168.

⁸³ D. LOŽNJAK, T. TKALČEC, 2001, 276–277.

⁸⁴ S. FORENBAHER, P. RAJIC-ŠIKANIĆ, 2006, 468–469.

vrijeme intenzivni terenski pregled proveden na nalazištu Kurilovec – Belinščica u Turopolju (Slika 10).⁸⁵ Na prostoru srednje Dalmacije na nalazištu Balina glavica u Umljanovićima pokraj Drniša upotrijebljena je svojevrsna modifikacija metode intenzivnog terenskog pregleda s ciljem prilagodbe pregleda uvjetima krškog polja. Zbog nedostatka obradivih površina tla s pogodnom vidljivošću, terenski pregled umjesto kvadratne mreže upotrebljava točkaste jedinice pregleda postavljene na osnovi suhozidnih struktura na kojima je bilježena prisutnost materijala (Slika 11).⁸⁶ Također, u kontekstu srednje Dalmacije, na trogirskom području sustavni terenski pregled proveden je na gradinskom utvrđenju Oriješćak (Oriovišćak) u Vinišću.⁸⁷ Intenzivni terenski proveden je na osnovi kvadratne mreže dimenzija 10 x 10 m te su tijekom pregleda kartirane sve vidljive strukture unutar i izvan utvrđenja (Slika 12).

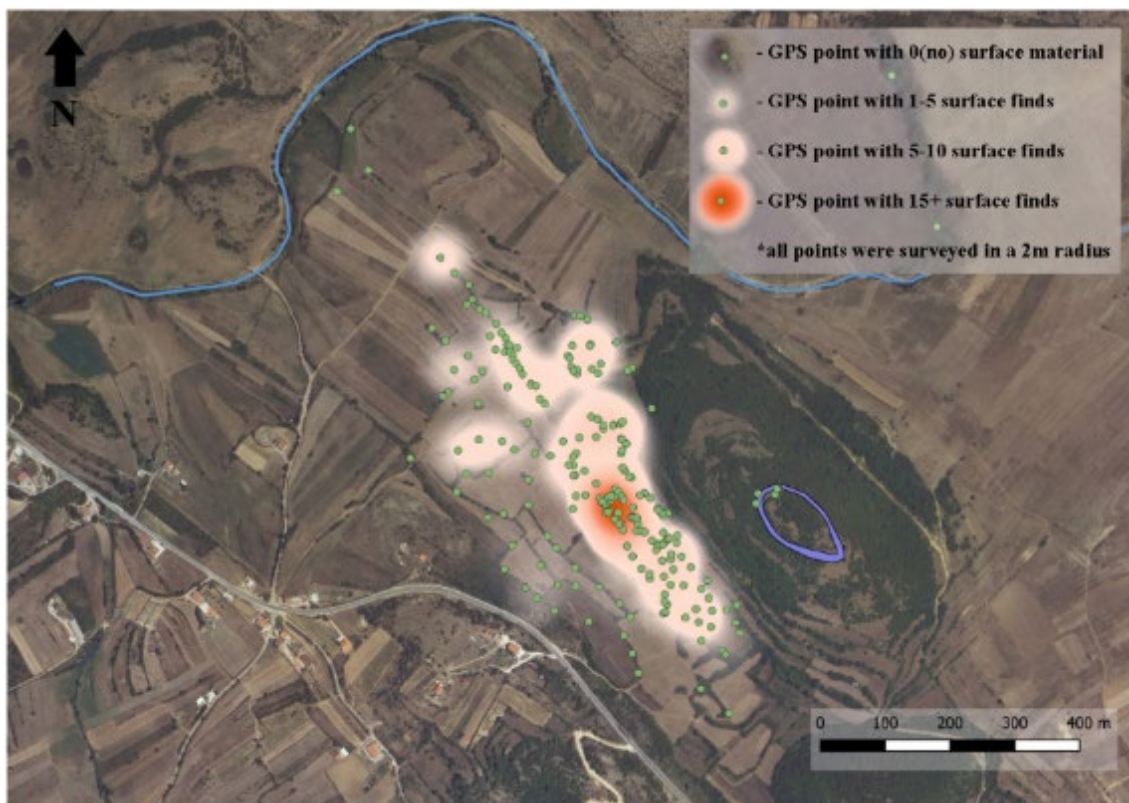

Slika 10. Intenzivni terenski pregled nalazišta Kurilovec – Belinščica (A. KUDELIC, F. SIROVICA, 2022, 76)

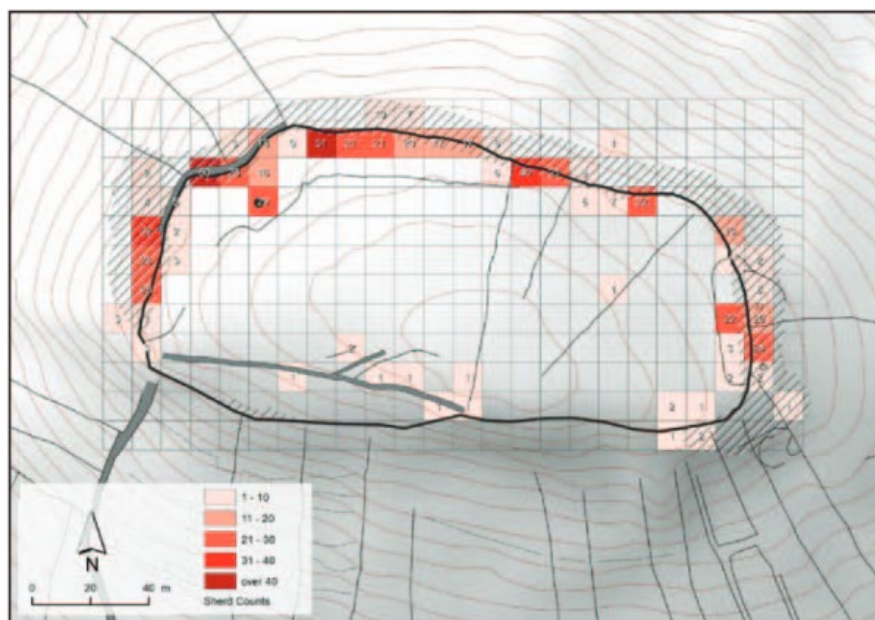
⁸⁵ A. KUDELIC, F. SIROVICA, 2019, 226–228; vidi i A. KUDELIC, F. SIROVICA, 2022.

⁸⁶ M. VUKOVIC et al., 2022, 40–43.

⁸⁷ L. PARAMAN et al., 2020, 256.

Slika 11. Sustavni terenski pregled nalazšta Balina glavica (M. VUKOVIĆ et al., 2022, 43)

Slika 12. Intenzivni terenski pregled gradinskog utvrđenja Oriješćak (Oriovišćak) (L. PARAMAN et al., 2020, 257)

U konačnici, u istom je kontekstu bitno istaknuti i sustavni terenski pregled proveden na prostoru Kvarnera i primijenjen u istraživanju kulturnog krajolika općine Baška na otoku Krku. Iako su podaci o istraživanju još uvijek dostupni samo u vidu izvještaja,⁸⁸ riječ je o sustavnom terenskom pregledu provedenom u krškom krajoliku s detaljno razrađenom metodologijom. Kako je riječ o pristupu na koji će se nasloniti metoda primijenjena u istraživanju provedenom za potrebe ovog rada, potrebno ga je detaljnije prikazati. Prilikom istraživanja općine Baška, područje općine podijeljeno je na manje prostorne jedinice koje čine položaji od primarnog istraživačkog interesa. Prilikom odabira položaja su u obzir uzete poznate značajke prostora, kao i prethodno poznati podaci o arheološkom potencijalu. Tijekom izvedbe terenskog pregleda prostor je, na temelju kriterija procjene minimalne kvalitete vidljivosti od 50 %, dodatno podijeljen na najmanje prostorne jedinice pregleda nazvane lokacijama (**Slika 13**). Lokacije predstavljaju i osnovu za organizaciju terenske dokumentacije, a terenski je pregled orijentiran na artefakt kao osnovnu analitičku jedinicu. Pregled lokacija obilježenih prikladnom vidljivošću tla ujednačen je u trajanju od 5 minuta, a prisutnost površinskog materijala bilježena je u unaprijed pripremljene obrasce. Na položajima bez pogodne vidljivosti tla, terenski pregled oslanjao se na razne suhozidne strukture (zidovi, podzidi, gomile, sipine itd.), a posebno su dokumentirane i razne tvorevine u vidu ostataka arhitekture ili većih koncentracija materijala.⁸⁹

⁸⁸ F. SIROVICA, S. MIHELIC, 2017; 2018; 2019.

⁸⁹ F. SIROVICA, S. MIHELIC, 2017, 3–6.

Slika 13. Prikaz pregledanih položaja i lokacija sustavnog terenskog pregleda Baške (F. SIROVICA, S. MIHELIĆ, 2019, Prilog 7)

Opisana istraživanja neka su od značajnijih primjera potpune implementacije metodologije sustavnog terenskog pregleda s detaljnom objavom primijenjenog metodološkog pristupa. Ipak, važno je napomenuti kako postoje i razni drugi projekti, posebice u posljednjih desetak godina, koji su se oslanjali na teoretske i metodološke koncepte sustavnog terenskog pregleda, a brojni su provedeni upravo na području istočne obale Jadrana.⁹⁰ Svi zajedno pokazuju kako je sustavni terenski pregled, od svoje prve pojave osamdesetih godina 20. stoljeća, kontinuirano implementiran na raznim istraživačkim projektima unutar hrvatske arheologije.

⁹⁰ Terenski pregled Čepičkog polja: A. L. BALBO et al. 2006, 32–35; terenski pregled na otoku Lastovu: P. DELLA CASA et al., 2009, 114–115; terenski pregled krške zaravni na području Jasenica i Obrovca: N. KULENOVIĆ, 2019, 262–266; terenski pregled šireg područja Privlake i Nina: M. DUBOLNIĆ et al., 2020; terenski pregled otoka Ista: P. DOMINES PETER, 2023, 62–65; terenski pregled neolitičkog nalazišta Graduša – Lokve: K. HORVAT OŠTRIĆ, 2023, 10–13.

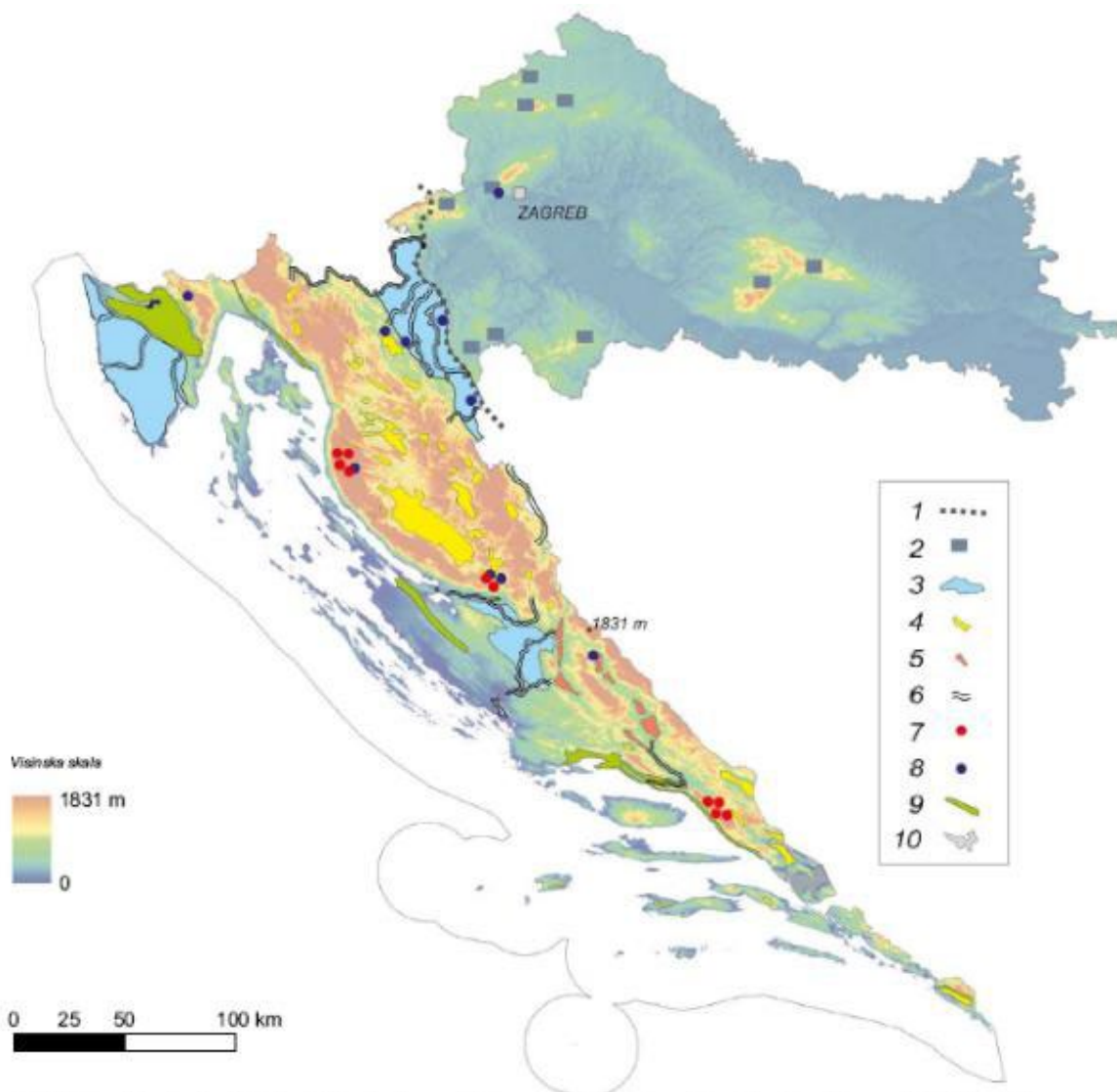
3. SUSTAVNI TERENSKI PREGLED U KRŠKOM KRAJOLIKU

3.1. ZNAČAJKE DINARSKOG KRŠA

Raznoliki krški oblici dinarskog krša zauzimaju oko polovice teritorija Hrvatske, a rasprostiru se unutar trokuta s vrhovima na rtovima Savudriji i Prevlaci te Samoborskom gorju (**Slika 14**). Dinarski krš hrvatskog prostora dominantno je tvoren od topljivih karbonatnih stijena od kojih prevladavaju vapnenci i dolomiti pretežito kredne i jurske starosti. Mehanički i korozivni procesi uvjetovani cirkulacijom vode po topljivim stijenama stvaraju specifičan reljef čija je geomorfološka raznolikost uvjetovana izmjenama propusnih i vodonepropusnih stijena. Dinarski krš obiluje padalinama u godišnjem prosjeku, no svojstva visoke propusnosti karbonatne podloge nepogodna je za zadržavanje vode na površini, te ona, kroz razne vertikalne pukotine, nestaje u podzemlje gdje putuje kroz mrežu podzemnih odvodnih kanala.⁹¹ Prostor dinarskog krša, osim svojim reljefom, ističe se i raznolikošću klimatskih značajki te uslijed karakteristične visoke vlažnosti i temperaturne raznolikosti prostor obuhvaća područja s mediteranskim i planinskim obilježjima klime.⁹²

⁹¹ J. WAINWRIGHT, 2009, 296.

⁹² Po Köppenovoj klasifikaciji klimatskih tipova dinarski krš Hrvatske obuhvaća tipove: Cfa - umjereno topla vlažna klima s vrućim ljetom, Cfb – umjereno topla vlažna klima s toplim ljetom, Csa – sredozemna klima s vrućim ljetom, Csb – sredozemna klima s toplim ljetom i Df – vlažna borealna klima (T. ŠEGOTA, A. FILIPČIĆ, 2003, 35, sl. 8).

Slika 36.12 | Pregledna karta krša Hrvatske: 1 – sjeveroistočna granica Dinarskog krša u Hrvatskoj, 2 – speleološki značajne zone izdvojenog krša (nije u mjerilu), 3 – najveće zaravni, 4 – polja u kršu Hrvatske (prava ili zatvorena), 5 – otvorena polja u kršu Hrvatske, 6 – značajniji kanjoni i duboke doline u kršu, 7 – položaj 10 najdubljih jama u Hrvatskoj, 8 – položaj 10 najduljih špilja u Hrvatskoj, 9 – najznačajnije zone fliša, 10 – delta Neretve; (Neven Bočić)

Slika 14. Krš Hrvatske (preuzeto: <https://www.speleo.hr/iyck-2021/>)

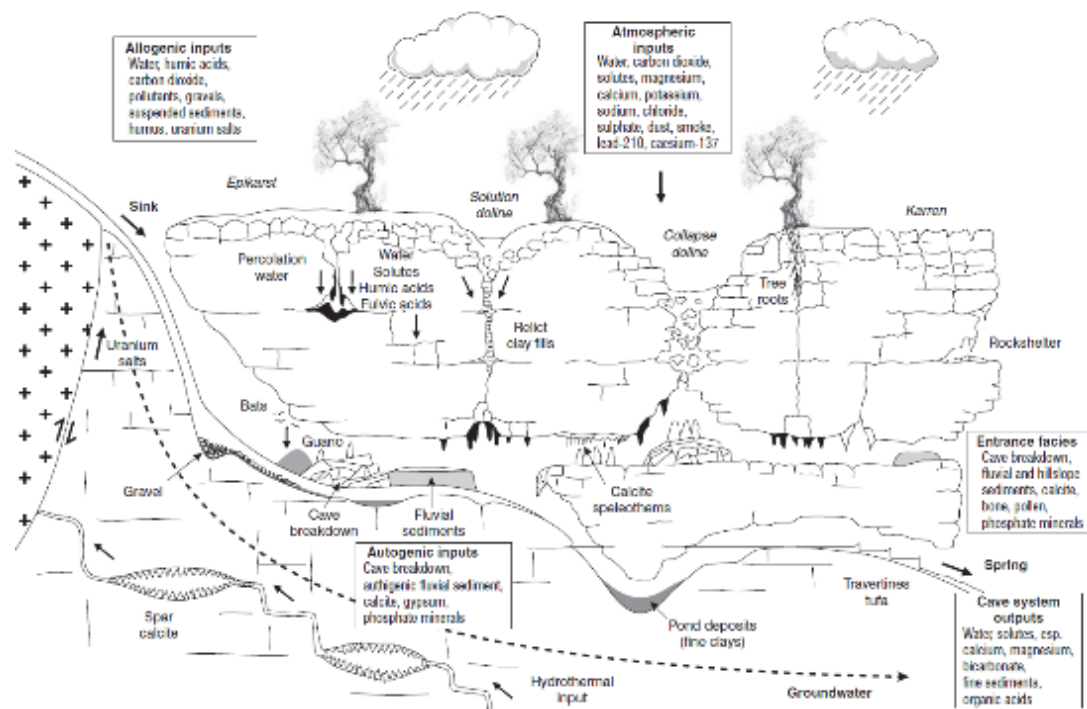
Značajna je karakteristika dinarskog krša i općenita oskudica tla koja je uzrok skromnijeg biljnog pokrova osjetljivog na prirodne i ljudske utjecaje. Prisutnost šuma ograničena je na više nadmorske visine i povremene lugove hrastovih šuma, a visoke krške zaravni karakterizira prisutnost prirodnih travnjaka pogodnih za ispašu. Oskudnost tla, zajedno s propusnim karakteristikama geološke podloge i nepovoljnim režimom godišnjih padalina s karakterističnim ljetnim sušama pogoduje i općoj oskudici površinske vode dinarskog krša.⁹³

⁹³ M. MATAS, 2009, 225.

Utjecaji raznovrsnih čimbenika na karbonatnoj podlozi uvjetuju stvaranje brojnih, za krš karakterističnih, površinskih i podzemnih geomorfoloških oblika kao što su polja, ponori, humovi, ponikve, uvale, kanjoni, zaravni itd. (Slika 15).⁹⁴ Specifična morfologija i hidrografski elementi krškog reljefa snažni su regulatori organizacije života jer uvjetuju razmještaj naseljavanja, zona poljoprivrednih aktivnosti, dinamiku stočarskih djelatnosti i komunikacijskih pravaca. Opisana prirodno-geografska obilježja imaju snažan utjecaj u oblikovanju života stanovnika dinarskog krša. Značajan način opstanka kroz dugu je povijest bilo stočarstvo, prije svega uzgoj ovaca, za koje su od presudne važnosti bili pašnjaci na visokim planinskim krškim zaravnima. Transhumantno stočarstvo s ljetnim ciklusom ispaše na visokoplaninskim pašnjacima i zimskim ciklusom prezimljavanja u pitomijim, nižim priobalnim prostorima smatra se značajnim oblikom gospodarstva dinarskog krša još od prapovijesti.⁹⁵ Intenziviranjem poljoprivredne djelatnosti krška polja i udoline kao izvori najkvalitetnijih obradivih površina postaju žarišta naseljenosti dinarskog krša, a razumijevanje sveobuhvatnog utjecaja ljudskih aktivnosti na formiranje reljefa dinarskog krša nezaobilazno je za njegovo holističko proučavanje.

⁹⁴ M. MATAS, 2009, 71–176.

⁹⁵ B. FUERST-BJELIŠ, 2018, 136–137.

Slika 15. Prikaz procesa stvaranja karakterističnih pojava krškog reljefa (J. WAINWRIGHT, 2009, 297)

3.2. IZAZOVI KRŠKOG KRAJOLIKA ZA PROVEDBU SUSTAVNOG TERENSKOG PREGLEDA

Krški krajolik zbog svoje geomorfološke heterogenosti oblikovane kompleksnim hidrološkim procesima otapanja karbonatne podloge i intenzivne čovjekove intervencije, posebno na predjelima značajnije prisutnosti crvenice, predstavlja značajan izazov za implementaciju standardnih pristupa provedbe sustavnog terenskog pregleda. Naime, temeljni aspekt sustavnog terenskog pregleda je kontrolirano pregledavanje površine kroz dobro postavljen sustav prostornih jedinica pregleda po kojima se bilježi i kartira sav površinski arheološki materijal te njegovi kvalitativni i kvantitativni podaci. Na taj se način omogućuje dosljedno bilježenje površinskih distribucija arheološkog materijala,⁹⁶ a podaci o prisutnosti ili odsutnosti arheološkog materijala jednako su važni za uspostavu relevantnih interpretacija rezultata. Orijentiranjem na artefakt kao primarnu analitičku jedinicu omogućuje se praćenje kontinuiranosti distribucije arheološkog materijala u prostoru te dosljedno kartiranje njihovih

⁹⁶ Z. ČUČKOVIĆ, 2012, 255.

gustoća i međusobnih prostornih odnosa. Na taj se način ostvaruje i glavna svrha sustavnog terenskog pregleda – bilježenje i kartiranje svih varijabli površinskog arheološkog zapisa određenog prostora što omogućuje uvid u što veći raspon različitih aktivnosti i prepoznavanje generalnih trendova korištenja prostora ovisno o promjenama krajolika i vremenskom periodu.⁹⁷

Važan faktor koji utječe na kvalitetu podataka i njihovu relevantnost je i utjecaj kvalitete vidljivosti površine pregleda. Pod vidljivošću se prije svega podrazumijeva razina pokrivenosti površine vegetacijom koja je promjenjiva ovisno o godišnjem dobu, ali je uvjetovana i vrstom površine te načinom korištenja prostora. Kako bi se povećala utemeljenost prikupljenih podataka potrebno je bilježiti stupanj vidljivosti za svaku jedinicu pregleda. Sustavni terenski pregled poglavito se koristio i razvijao u sušim područjima, nizinskim područjima bogatim artefaktima, na kojima prevladavaju obradive poljoprivredne površine. Na taj je način olakšana razrada sustava prostornih jedinica pregleda koji se oslanja na pravilnu i ujednačenu podlogu obradivih polja s generalno pogodnom vidljivošću, što omogućuje ujednačen i sustavan pregled većeg homogenog prostora.

Dinarski krš nema takve značajke te ga karakterizira općenita oskudica tla. Iz toga je razloga podložan sveobuhvatnim modifikacijama reljefa kroz raznolike prakse terasiranja, raskrčivanja površine tla pogodnog za poljoprivredu kao i intenzivne parcelacije obradivih površina, čime se stvara krajolik fragmentiran suhozidnim strukturama koje omeđuju manja polja i terase, danas većim dijelom neobrađene, napuštene i prekrivene gustom vegetacijom. U opisanim uvjetima najčešće se ne javljaju veće kontinuirane površine s pogodnom vidljivošću. To zahtjeva prilagodbu metodologije istraživanja primjenom specifičnih prostornih kategorija koje će omogućiti ujednačeno bilježenje površinskih distribucija arheoloških artefakata u prostoru. Dakle, suvremeni krški krajolik najčešće ne omogućuje izravno oslanjanje na vidljive površine tla u vidu obrađenih poljoprivrednih čestica te je za organizaciju jedinica pregleda od presudne važnosti prisutnost nadzemnih suhozidnih struktura koje, zbog tradicionalne prakse čišćenja poljoprivrednih površina, često sadrže arheološki materijal.

Značaj ljudske intervencije na oblikovanje reljefa i promatranog arheološkog zapisa u krškom krajoliku prepoznat je još u ranim danima implementacije sustavnog terenskog pregleda na

⁹⁷ J. BINTLIFF, 1997, 26.

našem prostoru.⁹⁸ Prilikom provedbe sustavnog terenskog pregleda Starigradskog polja kao posebna su kategorija sustavno pregledane suhozidne strukture koje omeđuju poljoprivredne površine. Pregled suhozidnih struktura omogućio je značajne opservacije te je primijećeno da, iako arheološki nalazi na suhozidima nisu u svom primarnom kontekstu, njihov izvorni položaj vjerojatno nije udaljen više od 30 m, te će se na suhozidnim strukturama, uslijed kontinuirane obrade tla, konstantno pojavljivati novi arheološki materijal. Prepoznato je i kako suhozidne strukture većinom pokazuju gotovo apsolutnu vidljivost stoga u slučajevima niske vidljivosti površine tla predstavljaju jedina mjesta pronalaska arheološkog materijala. Na konkretnom primjeru Starigradskog polja, uslijed nepovoljne vidljivosti poljoprivrednih parcela, suhozidne strukture pokazale su se presudnima za dobivanje pouzdanih podataka za detekciju arhitektonskih ostataka u ruralnom kontekstu.⁹⁹

Na izazove krškog krajolika za implementaciju sustavnog terenskog pregleda pokušala je odgovoriti i metodologija primijenjena u istraživanju arheološkog krajolika općine Baška. Polazeći od minimalne kvalitete vidljivosti od 50 % kao kriterija za odabir jedinica pregleda, područje istraživanja podijeljeno je na manje prostorne jedinice koje su potencijalno najprosperitetnije za provedbu sustavnog terenskog pregleda. Zaobilaznjem predjela s nepogodnom vidljivošću, omogućuje se veća vremenska ekonomičnost te izbjegavanje prikupljanja nepouzdatih podataka o slaboj prisutnosti ili općenitoj odsutnosti arheološkog materijala. Uz to, važan oslonac za prikupljanje podataka o površinskim distribucijama pružile su raznolike suhozidne strukture koje su redovito predstavljale jedinice pregleda s pogodnom vidljivošću, a često i jedini izvor podataka uslijed loše vidljivosti površina susjednih tla. Iz toga je razloga razvijen specifičan sustav kartiranja jedinica pregleda i bilježenja prikupljenih podataka baziran na formularima.¹⁰⁰ Metodološki pristup primijenjen u Baškoj dodatno je razrađen i implementiran u projektu sustavnog terenskog pregleda krškog krajolika šireg zaleđa grada Trogira te ujedno predstavlja i metodološku osnovu ovim radom prezentiranog sustavnog terenskog pregleda provedenog na prostoru sela Bristivice.

⁹⁸ B. SLAPŠAK, 1988; J. L. BINTLIFF et al., 1989.

⁹⁹ B. SLAPŠAK, 1988, 145–148.

¹⁰⁰ F. SIROVICA, S. MIHELIĆ, 2017, 3–6.

4. SUSTAVNI TERENSKI PREGLED BRISTIVICE

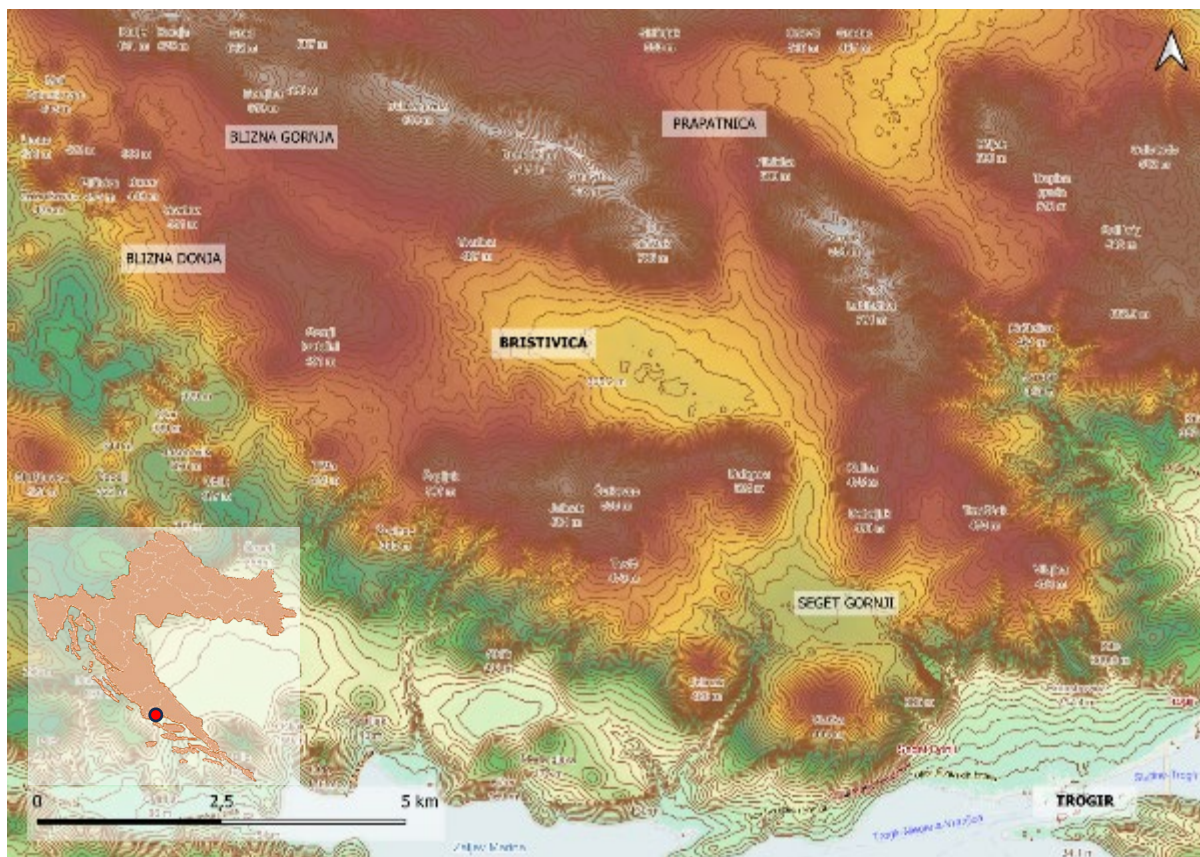
4.1. OPIS PROSTORA ISTRAŽIVANJA

Sustavni terenski pregled proveden je na prostoru sela Bristivica koje se nalazi u općini Seget u zaleđu grada Trogira (**Slika 16**). Riječ je o prostoru manjeg krškog polja u udolini koja je omeđena planinom Vilajom (739 mnv) na sjeveru, te planinama Dabgorom (524 mnv), Čurkovcem (638 mnv), Jelinkom (581 mnv) i Šupljakom (503 mnv) s južne strane. Zapadni rub polja omeđen je izdignutom krševitom zaravni s brojnim vrtačama i manjim gorama koja se pruža do sela Blizne Donje, Mitla i Rastovca. Prema sjeverozapadu na Bristivičko se polje nastavlja uska udolina koja se preko sela Blizne Gornje, prateći južne padine Boraje pruža prema mjestu Grebaštici u Šibensko-kninskoj županiji. Bristivičko polje i okružujuće planinske gorske strukture, karakterističnog su dinarskog pravca pružanja SZ-JI.¹⁰¹ Klimatološke prilike po Köppenovoj klasifikaciji klime svrstavaju ovo područje u Csa sredozemni tip klime s vrućim ljetima. Karakterizira ju suho razdoblje u toplom dijelu godine te povremeno vrlo vlažan hladni dio godine.¹⁰² U godišnjem prosjeku dominiraju sjeverni vjetrovi, a u manjoj mjeri južni vjetrovi.¹⁰³

¹⁰¹ A. BOGNAR, 2001, 1617.

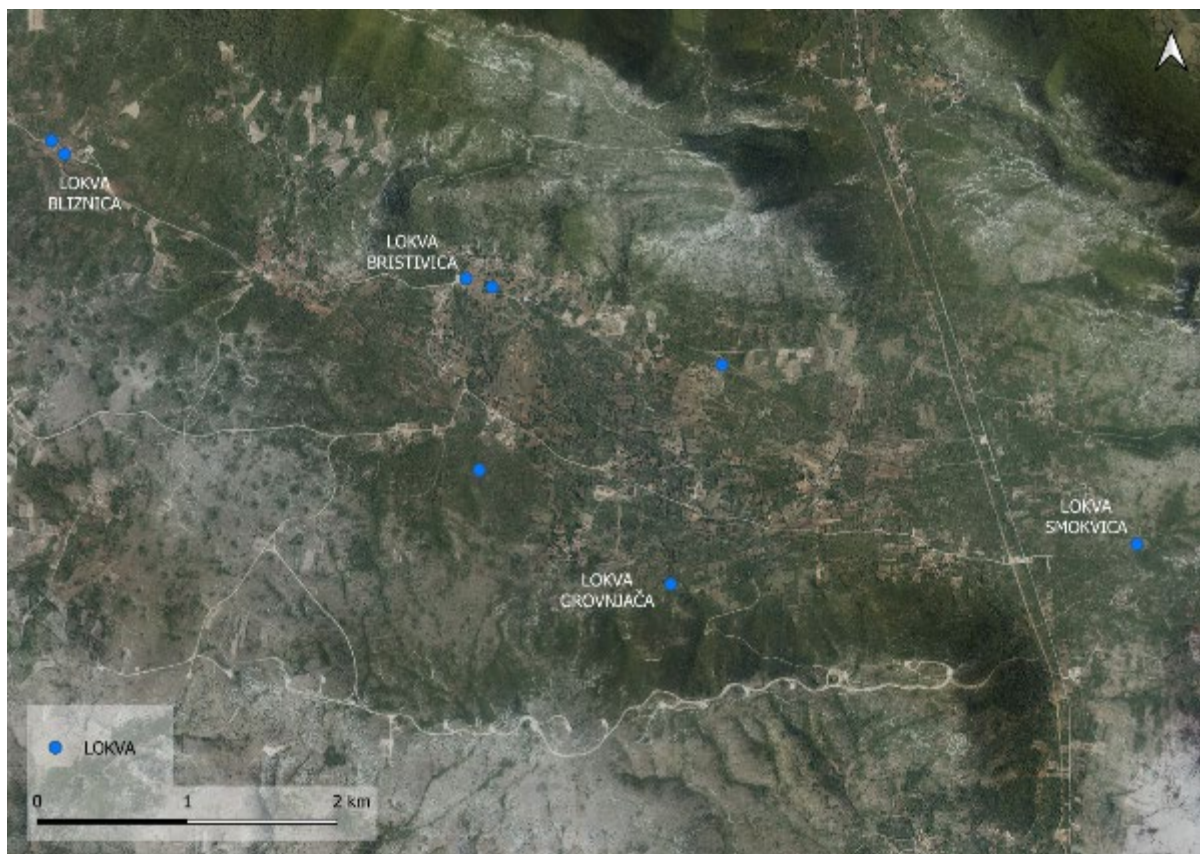
¹⁰² T. ŠEGOTA, A. FILIPČIĆ, 2003, 33–36.

¹⁰³ K. ZANINović et al., 2008, 116.

Slika 16. Položaj sela Bristivice (izradio: M. Bažoka)

Prostor udoline i okolnih uzvisina građeni su od gornjokredskih karbonatnih sedimenata u vidu naslaga vapnenaca i dolomita koji uvjetuju formiranje karakterističnog reljefa krškog tipa. Visoka propusnost opisane geološke podloge uvjetuje vertikalno otjecanje vode što za posljednicu ima izostanak prirodnih izvora vode i stalnih površinskih vodenih tokova. Jedini oblik povremene prisutnosti površinske vode je u vidu, za krš specifičnih pojava, lokava. Na širem prostoru polja prisutno je nekoliko lokava, a u trenutku pisanja rada u redovitoj su upotrebi lokva Bristivica (Bistrica) u zaseoku Domazeti i lokva Smokvica na istočnom rubu polja podno planine Labinštice, a vodom je ispunjena i lokva Grovnjača na južnom rubu polja u podnožju planine Čurkovca. Sjeverozapadno, u udolini koja se nastavlja na bristivičko polje prisutna je lokva Bliznica (Stara lokva) kod crkve sv. Marije u Blizni Gornjoj (Slika 17).

Slika 17. Pozicije lokava u bristivičkoj udolini (izradio: M. Bažoka)

Opisana geološka podloga prostora zajedno s klimatskim uvjetima i antropogenim utjecajima uvjetuje današnju pedološku sliku koju tvori kombinacija smeđeg tla na vapnencu, rendzine na trošini vapnenca, te vapnenačko dolomitna crnica. Što se stanja pokrova tiče, sukladno bazi podataka Corine Land Cover (CLC) Hrvatska¹⁰⁴, bristivička je udolina većim dijelom razvrstana u pretežno poljoprivredno zemljište sa značajnim udjelom prirodnog biljnog pokrova kojeg okružuju pokrovi sukcesijskih šuma (zemljišta u zarastanju) i koji je dijelom prisutan i po središtu udoline. Padine Vilaje prekriveni su mediteranskom grmolikom vegetacijom dok su na sjevernim padinama Dabgore, Čurkovca i Jelinka prisutne bjelogorične šume.

Prostor bristivičke udoline zajedno s okružujućim uzvišenjima predstavlja karakterističan krški krajolik formiran intenzivnom poljoprivrednom djelatnosti prilagođene uvjetima krškog okoliša. Na taj je način stvoren fragmentirani krajolik sastavljen od nepravilnih manjih polja omeđenih raznim vrstama suhozidnih struktura koje svjedoče o stoljećima, ili čak tisućljećima

¹⁰⁴ <https://land.copernicus.eu>.

aktivnog oblikovanja krajolika. Tradicijska suhozidna gradnja prije svega posvjedočena je raznim vrstama zidova, podzida i krčevinskih gomila, koje nastaju radi čišćenja poljoprivrednog tla od kamenja, sprečavanja erozije tla na padinama te kao vizualni marker granica zemljišta. Stvaranju takvog vizualnog identiteta krajolika, koji je odraz snažne poljoprivredne baštine u kršu, pridonose polja u udolinama omeđena suhozidima i poljoprivredne površine u vidu terasa na padinama, odnosno u dragama uzvisina koja okružuju udolinu. Značajnu komponentu toga kulturnog krajolika predstavljaju i najstariji posvjedočeni ostaci suhozidne baštine vidljivi na mnogim istaknutijim pozicijama u prostoru. Većinom potječu iz kasnijih razdoblja prapovijesti, a danas su uglavnom očuvani u vidu kamenih osipina nekadašnjih masivnijih suhozidnih konstrukcija ili kao stožaste nakupine kamenja. Brojni takvi ostaci okružuju bristivičku udolinu, a svi navedeni međusobno povezani elementi stvaraju kompleksnu cjelinu krškog krajolika čije će opisane osobitosti uvjetovati i dinamiku provedenog terenskog pregleda.

4.2. KULTURNO-POVIJESNA SLIKA SELA BRISTIVICE

Poznavanju prapovijesti šireg prostora bristivičke udoline pridonose slučajni nalazi iz njezine neposredne okolice. Riječ je o površinskome nalazu neolitičke ili eneolitičke kamene sjekire kod obližnje lokve Bliznice u Blizni Gornjoj¹⁰⁵ te ranobrončanodobnome triangularnom bodežu iz susjednog naselja Prapatnice.¹⁰⁶ Rijetka arheološka istraživanja na prostoru Bristivice i okolice predstavljaju zaštitna iskopavanja provedena u sklopu infrastrukturnih projekata izgradnje Plinovodnog sustava Like i Dalmacije (2010.)¹⁰⁷ i Vjetroelektrane Jelinak (2012.).¹⁰⁸ Tim su istraživanjima prikupljeni nalazi iz razdoblja eneolitika i/ili ranog brončanog doba, a na prostoru susjedne Prapatnice (PSLD 2010: „prapovijesni put“ na položaju Trnovača kod Rogulja i vrtača u Donjim Strizićima) i Prgometa (PSLD 2010: vrtača na položaju Rupe) zabilježeni su tragovi obitavanja i u ranijim razdobljima, možda već u gornjem paleolitiku.¹⁰⁹ Na brdima s južne strane bristivičke udoline, istraživanjem vrtače na položaju Procilj, smještene na sedlu između brda Šupljaka i Velikog Jelinka, zabilježeni su ostaci brončanodobne aktivnosti u obliku keramičkih nalaza datiranih na prijelazu ranog u srednje brončano doba te su ustanovljeni i mogući ostatci prapovijesnog suhozidnog objekta.¹¹⁰

Značajna svjedočanstva o ranoj prapovijesti širega prostora bristivičke udoline predstavljaju brojne kamene gomile koje su jedan od najstarijih poznatih oblika monumentalne gradnje na istočnoj obali Jadrana. Početak tradicije izgradnje gomila veže se uz razdoblje transformacije neolitičkih/eneolitičkih zajednica u brončanodobne oko 3000. g. p. n. e. te će se zadržati i u željeznom dobu. Na prostoru srednje Dalmacije tradicija gradnje kamenih gomila predstavlja značajnu ranobrončanodobnu komponentu oblikovanja krajolika.¹¹¹ Kamene gomile još uvijek predstavljaju nedovoljno istražen fenomen na našoj obali Jadrana te nije uvijek jednostavno prepoznati je li riječ o gomili kao prapovijesnom nalazištu, krčevinskoj gomili ili nekoj drugoj vrsti čovjekove aktivnosti u krajoliku. Na širem prostoru bristivičke udoline prilikom spomenute izgradnje Vjetroelektrane Jelinak na južnoj granici Bristivice, na sjeverozapadnim

¹⁰⁵ I. ŠUTA, 2009, 150, bilj. 35.

¹⁰⁶ Z. VINSKI, 1961, 12–14, T. III: 1.

¹⁰⁷ T. JERONČIĆ, I. ŠUTA, 2011, 656–657.

¹⁰⁸ V. MADIRACA, 2012; 2013.

¹⁰⁹ Uz keramičke nalaze eneolitika i/ili ranog brončanog doba, na sve tri istražene lokacije pronađeni su litički artefakti koji, prema preliminarnom uvidu, pokazuju morfološke i tehnološke karakteristike vezane za razdoblje paleolitika. Usmena komunikacija s višom kustosicom Muzeja grada Trogira Lujanom Paraman, na čemu joj zahvaljujem.

¹¹⁰ V. MADIRACA, 2012, 41–44; V. MADIRACA 2013, 829.

¹¹¹ S. FORENBAHER, 2023, 17.

padinama brda Šupljak istraženo je nekoliko gomila koje su većinom krčevinske (smještene uz obradive površine), izuzev gomile podignute na vrhu brda Šupljak, jednoj od istaknutih dominantni na jugozapadnom rubu bristivičkog prostora. Grobna gomila na Šupljaku je u najstarijem sloju sadržavala ostatke dva groba ukopana u matičnu stijenu kao i ostatke prapovijesnog *ustrinum*-a.¹¹² Uz ranobrončanodobne keramičke nalaze¹¹³ pronađeni su i metalni nalazi kasnog brončanog i mlađeg željeznog doba, a gomila je u kasnom srednjem vijeku ponovno iskorištena u grobnom kontekstu.¹¹⁴ Na širem prostoru bristivičke udoline zabilježene su 44 kamene gomile za koje se pretpostavlja da datiraju u prapovijesno razdoblje.¹¹⁵ Sve se gomile nalaze na rubnim i najčešće iznad polja izdignutim položajima što odgovara prostornom obrascu gomila zabilježenom na većem prostoru dalmatinskog zaleđa.¹¹⁶ Najveći broj gomila na prostoru Bristivice smješten je u nizu izdignutom iznad polja na samome rubu krške zaravni koja se prema zapadu izdiže iznad bristivičkog polja (**Slika 18**).¹¹⁷

Brončanodobnoj i/ili željeznodobnoj komponenti oblikovanja krajolika svjedoče i nalazišta tipa gradina koja karakteriziraju najčešće znamenite suhozidne strukture i smještaj na uzdignutim položajima uz rub polja (**Slika 18**). Sjeverno od bristivičkog polja na planini Vilaji smještene su gradina Račanica iznad Domazeta i gradina iznad Dukana, dok se na južnom dijelu polja nalaze gradina Čurkovac i manja kamena ograda Guvnine.¹¹⁸ Istočno od polja, redom od sjevera prema jugu, smještene su gradina na samom vrhu planine Labinštice, manja kamena ograda na položaju Šimića doci te gradina Kulina koja je smještena na istoimenom brdu.¹¹⁹ Položaji gradina, osim zbog vizualne kontrole nad čitavom bristivičkom udolinom, važni su i u kontekstu pretpostavljenih komunikacijskih pravaca. Na osnovi reljefa moguće je

¹¹² V. MADIRACA, 2013, 828.

¹¹³ V. MADIRACA, 2012, 36–37; V. MADIRACA, 2013, 828; A. KUDELIC et al. 2023, 105.

¹¹⁴ V. MADIRACA, 2012, 21, 30–37; V. MADIRACA 2013, 828.

¹¹⁵ L. PARAMAN et al., 2020, 250, bilj. 14; M. BAŽOKA, 2020, 20–24, 31–33, 43–44. Kartiranje lokaliteta arheološke baštine svih vremenskih razdoblja temeljem dostupnih prostornih podataka, literature i arhivskih izvora u sklopu muzejskog projekta *Arheološka karta trogirskog područja* provodi se u Muzeju grada Trogira od 2013. godine. Zahvaljujem kolegici Lujani Paraman na ustupanju prikupljenih podataka.

¹¹⁶ S. FORENBAHER, 2023, 59.

¹¹⁷ L. PARAMAN et al. 2020, 250, bilj. 14; M. BAŽOKA, 2020, 14, 20–24.

¹¹⁸ Prvi opis gradina Dukani, Račanice i Čurkovca donio je Alen Miletić (A. MILETIĆ, 2007, 53–67), a spomenute su gradine obuhvaćene terenskim pregledom trogirskog zaleđa 2019. godine u okviru međunarodnog znanstveno-istraživačkog projekta *Trogir Through Time* u suradnji Muzeja grada Trogira, Instituta za arheologiju u Zagrebu i Austrijskog arheološkog instituta Austrijske akademije za znanost u Beču. Tim projektom izvršen je terenski pregled te fotogrametrijsko i topografsko dokumentiranje gradine Domazeti i Čurkovac, a prvi je put zabilježeno i arheološko nalazište Guvnine (L. PARAMAN et al., 2020, 250–252).

¹¹⁹ I. BABIĆ 1980, 63 s kartom; I. ŠUTA, T. BARTULović, 2007, 20, br. 21; I. ŠUTA 2009, 152; I. ŠUTA 2010, 14; M. BAŽOKA, 2020, 34–43. Prapovijesna ograda na položaju Šimića doci zabilježena je u sklopu muzejskog projekta *Arheološka karta trogirskog područja* (vidi bilj. 115).

pretpostaviti kako je kroz istočni rub udoline podno gradina Labinštice, Šimića doci i Kuline prolazio važan prapovijesni, a kasnije antički komunikacijski pravac koji je povezivao obalu i zaleđe.¹²⁰ Transverzalno u odnosu na spomenuti pravac pretpostavljena prapovijesna, a sigurno i antička komunikacija pruža se duž bristivičkog polja prema sjeverozapadu koja, prolazeći kroz uski koridor podno gradine Dukani, preko Blizne Gornje vodi prema uvali Grebaštica.¹²¹ Na važnost ovog komunikacijskog pravca upućuje i smještaj lokve Bliznice (Stara lokva) kod crkve sv. Marije u Blizni Donjoj kod koje je pronađen terminacijski natpis iz ranog 1. stoljeća koji je nastao u vrijeme Augustovog *pax Romana* te konsolidacije administrativnog i infrastrukturnog uređenja rimske provincije Dalmacije koje počinje za vrijeme namjesnika Publija Kornelija Dolabele (14. – 20. n. e.).¹²² Terminacijski natpis određuje istočnu administrativnu granicu teritorija/pašnjaka (*saltus*) autohtone zajednice Tariota čije je središnje naselje (*castellum Tariona*) ubicirano na gradini Stari Šibenik iznad Grebaštice.¹²³ Položaj natpisa ujedno definira i zapadnu granicu teritorija pod rimskom upravom, odnosno teritorija koji je ili dio njezinog *agera*, ili gravitira provincijskoj metropoli, koloniji Saloni.¹²⁴

Brojni antički i kasnoantički nalazi evidentirani na suhozidnim strukturama i obrađenim površinama u okolici lokve kod crkve sv. Marije ukazuju na to da se u polju Blizne Gornje, na prostoru sjeverno, zapadno i južno od lokve u rimskom razdoblju razvio veći gospodarsko-ladanjski kompleks¹²⁵ koji u kasnoj antici (5. – 7. stoljeća) ima karakteristike veleposjeda na kojemu se na izmaku antike gradi i prva, ranokršćanska crkva.¹²⁶ Naime, tijekom obnove stare crkve sv. Marije na župnom groblju u Blizni provedena su konzervatorska i arheološka istraživanja same crkve i njezinog neposrednog okruženja. Istraživanjima su, podno kasnosrednjovjekovnog groblja pod stećcima, otkriveni elementi predromaničke faze crkve, a podno nje i ostaci veće kasnoantičke građevine pretpostavljene datacije u 6. stoljeće.¹²⁷ U starijoj literaturi je zabilježeno i postojanje antičke zidane grobnice ispred crkve, a prilikom istraživanja pronađeni su reupotrebljeni poklopci sarkofaga i urne kao i drugi pokretni nalazi antičkog i kasnoantičkog razdoblja, za sada još uvijek neobjavljeni.¹²⁸ Na prostoru samog

¹²⁰ I. BABIĆ, 1980, 62 s kartom; Ž. MILETIĆ, 1997, 176; M. ZANINOVIĆ, 2007, 130.

¹²¹ I. ŠUTA, 2009, 152–153.

¹²² L. PARAMAN et al., 2020, 20.

¹²³ I. BABIĆ, 1996, 52–53; A. MILETIĆ, 2008; 2009; E. CATANI, 2008.

¹²⁴ M. KATIĆ, 2017, 42; T. BURIĆ, 2020, 148.

¹²⁵ T. BURIĆ, 2003, 71; L. PARAMAN 2022.

¹²⁶ T. BURIĆ, 2020, 148–160.

¹²⁷ V. KOVAČIĆ, 2006, 345; R. BUŽANČIĆ, 2011, 54, 56.

¹²⁸ R. BUŽANČIĆ, 2011, 54, 56; T. BURIĆ, 2020, 141–142.

bristivičkog polja antičko je razdoblje posvjedočeno s nekoliko grobnih nalaza¹²⁹ koje su mještani donijeli u Muzej grada Trogira krajem sedamdesetih godina 20. stoljeća. Nalazi upućuju na postojanje ranorimske nekropole na položaju Krstače sa zapadne strane moderne ceste Begovići, u neposrednoj blizini zaseoka Šode (Slika 18). U starijoj je literaturi zabilježena i prisutnost vjerojatne antičke arhitekture te jedan nalaz urne iz Bristivice,¹³⁰ ali bez preciznijeg prostornog navoda. Naknadnim razgovorom s prof. Ivom Babićem dobivena je informacija kako bi se spomenuti ostaci antičke arhitekture mogli nalaziti negdje u blizini područne škole u Bristivici, no bez snažnije potvrde.¹³¹ Za vrijeme kraćeg posjeta Bristivici 2021. godine usmenim su putem od mještana Vinka Odaka i Vinka Dukana dobiveni podaci o lokalnoj predaji o „rimskome putu“ koji se od zaseoka Brkani na istoku pruža prema zapadu i spomenutoj lokvi Bliznici kod crkve sv. Marije, prateći južne padine Vilaje. Također je zabilježena i predaja o rimskoj utvrdi i boravku rimske vojske na prostoru Bristivice, o ostacima „starih“ zidova južno od crkve sv. Ivana Krstitelja te „starih kuća“ ispod Gradine na položaju Podgradina/Kovačija.

Mnogobrojne krize i velika seoba naroda tijekom kasnoantičkog razdoblja postupno će razgraditi dotadašnje društvene, gospodarske i upravne strukture na istočnoj obali Jadrana što će kulminirati avarsko-slavenskim razaranjem Salone između 630. i 640. godine. Pad rimske metropole provincije Dalmacije simbolizira nastupanje srednjovjekovne epohe istočnog Jadrana čije će rano razdoblje biti obilježeno trajnim naseljavanjem novopridošlog slavenskog/hrvatskog stanovništva.¹³² Na (rano) doseljavanje novog stanovništva na područje Bristivice i Blizne upućuje niz sačuvanih toponima¹³³ koji se mogu povezati s praksama konstitucije svetog prostora slavensko-hrvatskog stanovništva u pretkršćanskoj fazi.¹³⁴ Na planini Boraji u okruženju gradine Grad sačuvani su toponimi *Crna ljut*, *Kraljeve ograde*, *Božin dolac*, *Ždrilo*, *Kolačine* (Kovačine?), na padinama Borajice sa zapadne strane lokve Bliznice u Blizni Gornjoj sačuvan je toponim *Čeline*, a južno od lokve tiponim *Kita*. Osim samog naziva planine *Vilaje* i njezinog najvišeg vrha *Crnog kruga*, u bristivičkom polju ispod

¹²⁹ Riječ je o nalazima kamene urne, nekoliko staklenih balzamarija i keramičke svjetiljke (inv. br. MGT-687, MGT-2374, MGT-2375, MGT-2376, MGT-2377) koji potječu iz nekoliko grobova datiranih od kraja prve polovice 1. stoljeća do kraja 2. stoljeća; usmena komunikacija s kolegicom Paraman.

¹³⁰ I. BABIĆ, 1984/1991, 51, bilj. 50. Riječ je, po svemu sudeći, o istoj kvadratnoj urni MGT-687 izloženoj u stalnom postavu Muzeja grada Trogira.

¹³¹ Spomenute je podatke Ivo Babić usmenim putem prenio kolegici Paraman.

¹³² T. BURIĆ, 2022, 79–80.

¹³³ Toponimi su izdvojeni temeljem uvida u Hrvatsku osnovnu kartu (HOK) 1 : 5000 Državne geodetske uprave (geportal.hr).

¹³⁴ T. BURIĆ, 2011; V. BELAJ, J. BELAJ, 2014.

Vilaje zabilježeni su i toponimi *Ručja* (Vučja?) *glavica*, *Bovani*, *Zlanjive*, *Laz* – toponimi potencijalno indikativni kao mjesto boga Velesa (*Crni krug*, *Ručja glavica*, *Laz*, *Zlanjive*), kao i za lokaciju kultnog mjesta (*Bovani*).¹³⁵ Posebno su zanimljivi toponimi na vrhovima i južnim obroncima brda Prača sjeverno od Vilaje, gdje se sa sjeverne strane prapatničko-labinske udoline od zapada prema istoku bilježi niz toponima koji se mogu povezati sa slavenskim svetim i mitskim prostorima: *Puljarov kres*, *Bogića Bilik*, *Božin dolac*, *Vignjište*, *Vidova greda*, *Orlović*, *Kozja brada*. U prapatničkom polju bilježe se još i *Dubrava*, *Kovačevo*, *Bovanjače*, *Muše*. Riječ je o toponimima koje je moguće povezati s Bogom (*Bogića Bilik*, *Božji Dolac*), bogom Perunom (*Vidova greda*), Jarilom i svadbom (*Vignjište*, *Kovačevo*), kulturnim mjestima (*Puljarov kres*, *Bovanjače*), dok bi toponim *Muše* sjeverno od Labina potencijalno mogao predstavljati Mokoš.¹³⁶

Naseljavanje novopridošlog stanovništva, njegova prilagodba novom prostoru i postupna asimilacija preživjelog romanskog stanovništva oblikuje različite plemensko-rodovske zajednice izvan tadašnjih granica bizantske Dalmacije koja obuhvaća priobalne i otočne gradove zajedno s njihovim komunalnim teritorijima. Kontinuirani odnosi s gradovima pod bizantskom vlašću značajno će utjecati na oblikovanje novopridošlog društva i njegove upravne strukture, a snažan priljev utjecaja Franačkog carstva na prijelazu 8. u 9. stoljeće rezultirat će osnutkom Kneževine Hrvatske, prvotno kao franačkog vazala, a kasnije kao samostalne države.¹³⁷ Stvaranje nove države Hrvata na početku 9. stoljeća označava i korak transformacije plemensko-rodovskog u feudalno ustrojeno društvo. Ti će se procesi intenzivirati ustoličenjem dinastije Trpimirovića kada započinje proces postupnog širenja hrvatske države i pod čijom će se vlasti provoditi sustavno pokrštavanje stanovništva i uvođenje feudalnog ustroja po franačkim uzorima.¹³⁸ Na taj način, ustrojavanjem administrativnog sustava ranosrednjovjekovnih *županija* za vrijeme Trpimirovića, područja sela Bristivica i obližnjih sela Blizne i Prapatnice sastavnice su Kliške (Primorske) županije.¹³⁹ Tom ranom razdoblju hrvatske države pripadaju i ostaci predromaničke crkve sv. Marije s *westwerk*om na župnom groblju kod lokve Bliznice (Stara lokva) u Blizni Gornjoj. Riječ je o zavjetnoj crkvi hrvatskog velikaša koja je podignuta polovicom 9. stoljeća na posjedu pod

¹³⁵ T. BURIĆ, 2011; V. BELAJ, J. BELAJ, 2014, 426–431.

¹³⁶ Isto.

¹³⁷ T. BURIĆ, 2022, 89.

¹³⁸ Isto, 95.

¹³⁹ T. BURIĆ, 2020, 40–47, 119–112 s literaturom.

upravom župana Kliške županije čije su ime (*Prodanus?*) i titula zapisani na natpisu oltarne pregrade kao „...ANVS IV[panv]S...”.¹⁴⁰

Kasnija razdoblja posvjedočena su isključivo povijesnim izvorima, među kojima su, uz sačuvane arhivske dokumente, za povijest srednjeg vijeka trogirskog distrikta najvažnija dva izvora: *Povijesna svjedočanstva o Trogiru* Ivana Lucića i *Povijest Trogira* Pavla Andreisa, oba nastala u 17. stoljeću. Lucić donosi najstariji spomen srednjovjekovnog sela (*villa*) Bristivice (u srednjem vijeku *Bristica* ili *Bistrica*) iz 1216. godine, vezano uz prodaju četvrtine sela od strane potomaka trogirskog kneza za 20 bizantskih romanata, navodeći i da je Bristivica bila kraljevski feudalni posjed (*predium, territorium regale*) kojega je kralj Bela IV. darovao Trogiranima 1251. godine u zamjenu za samostanski posjed u Kaštelanskom polju u kojemu se sklonio pred potjerom Mongola.¹⁴¹ Vlasništvo potvrđuje 1277. godine i kralj Ladislav IV. Kumanac prilikom povrata samostana trogirskoj komuni, kao navodi Andreis, koji donosi i podatak o izgradnji bristivičke crkve sv. Ivana Krstitelja 1372. godine sredstvima Komune.¹⁴²

Selo Bristivica je, dakle, od 13. stoljeća inkorporirano u trogirski distrikt. Stanovnici bristivičkih selišta (zaseoka) podliježu sudskoj i administrativnoj jurisdikciji Komune kojoj daju rentu od ukupnih poljoprivrednih prinosa.¹⁴³ Za razliku od sela u posjedu trogirске aristokracije s izraženijim feudalnim ustrojstvom koja se u razvijenom i kasnom srednjem vijeku češće spominju u sačuvanim dokumentima, najčešće sudskim sporovima oko vlasništva, prava i privilegija, ona u vlasništvu Komune spominju se jedino u sporu koji je inicirao novopostavljeni trogirski biskup, Mlečanin Leonello Chiericato 1484. godine, namjeravajući neovlašteno preuzeti ubiranje desetine od Ivana Marinija, tadašnjeg rektora bristivičkog sv. Ivana Krstitelja, župnog središta sela Bristivica, Vraca, Mezlina, Vranjica, Opor.¹⁴⁴ Na razvijenost sela Bristivica u kasnom srednjem vijeku ukazuju sačuvani računarski spisi iz razdoblja konsolidacije venecijanske uprave nad Trogirskom komunom (od 1420.), koji pružaju podatke o značajnim prinosima vinogradarske i poljoprivredne djelatnosti bristivičkih zaseoka od kojih je za razdoblje od 1441. do 1445. godine Komuna stekla solidan godišnji prihod od preko 1000 libara, odnosno 200 – 250 zlatnih dukata, te podosta slabiji prihod 1446.

¹⁴⁰ R. BUŽANČIĆ, 2011, 50.

¹⁴¹ I. LUCIĆ, 1979, 129–130, 287.

¹⁴² P. ANDREIS, 1977, 309–310; A. BEĆIR, 2023, 14.

¹⁴³ A. BEĆIR, 2023, 19, 21–22.

¹⁴⁴ P. ANDREIS, 1977, 195–196.

godine.¹⁴⁵ Vrijedan podatak o brojnosti stanovnika Bristivice, odnosno sela trogirskog distrikta i općenito Dalmacije u predturskom razdoblju donosi i popis veslača trogirске galije iz 1470. godine.¹⁴⁶ Popis poimenice bilježi veslače i selo koje predstavljaju, a značajan broj članova posade, njih sedmorica, veslaju za Bristivicu (*per villa Brestiviza*). Budući da je odabiru veslača prethodilo popisivanje svih muškaraca u Gradu, gradskim predgrađima, Čiovu i distriktu, smatra se kako je broj veslača koje je pojedino selo „dalo“, proporcionalan broju stanovnika odnosno veličini samih sela.¹⁴⁷ Tome bi u prilog išao spomenuti visoki godišnji prihod sela Bristivice zabilježen tridesetak godina ranije kao i činjenica da je riječ o župnom središtu više trogirskih sela.

Stanovništvo trogirске zagore od početka 14. stoljeća pod redovnim je pritiskom učestalih provala Vlaha/Morlaka na teritorij Trogirске komune što će, zajedno s učestalim turskim provalama tijekom 15 stoljeća, pridonijeti značajnoj depopulaciji trogirskih sela kao i šireg prostora Zagore.¹⁴⁸ Osmanskim osvajanjima u 16. stoljeću trogirski će distrikt izgubiti brojna sela u Zagori o čemu primjerice svjedoče mletački dokumenti iz 1568. i 1569. godine.¹⁴⁹ Nakon pada Klisa 1537. godine i uspostave Kliškog sandžaka, 1540. godine Ulama-beg provodi uspostavu granice između Osmanskog Carstva i Mletačke Republike čime Bristivica i susjedna sela prelaze pod osmansku teritorijalnu upravu.¹⁵⁰ Tom će prilikom značajnu stratešku ulogu na tursko-mletačkoj granici imati stražarska kula na položaju ranije spomenute gradine Kulina na istoimenom brdu.¹⁵¹ Pod okriljem turske vlasti prostor Bristivice bilježi priljev novog stanovništva kada se na taj prostor doseljavaju Vlasi što je, između ostalog, posvjedočeno i dokumentom iz 1579. godine. Po završetku Morejskoga rata (1684. – 1699.) trogirski distrikt doživljava naglo proširenje čime je prostor Bristivice ponovno integriran u teritorij pod trogirskom upravom. Razdoblje mira nakon završetka rata pridonijelo je općem povećanju stanovništva na širem prostoru trogirskog distrikta. Tome primjerice svjedoči mletački katastik iz 1711. koji sadržava detaljan popis kućanstava tadašnje trogirске općine, koja u novom vijeku zahvaća znatno veći teritorij nego prije. Upravo se u katastiku „nove stečevine“ prvi put navodi

¹⁴⁵ A. BEĆIR, 2023, 21–22.

¹⁴⁶ V. OMAŠIĆ, 1980. Riječ je o jednoj od dvije trogirске galije koje su sudjelovale u mletačkoj protuturskoj vojnoj ekspediciji na istočnom Mediteranu 1470. – 1475., pod zapovjedništvom generala (kasnije i dužda) Pietra Moceniga.

¹⁴⁷ V. OMAŠIĆ, 1980, 87; T. BURIĆ, 2020, 60, 145, 175.

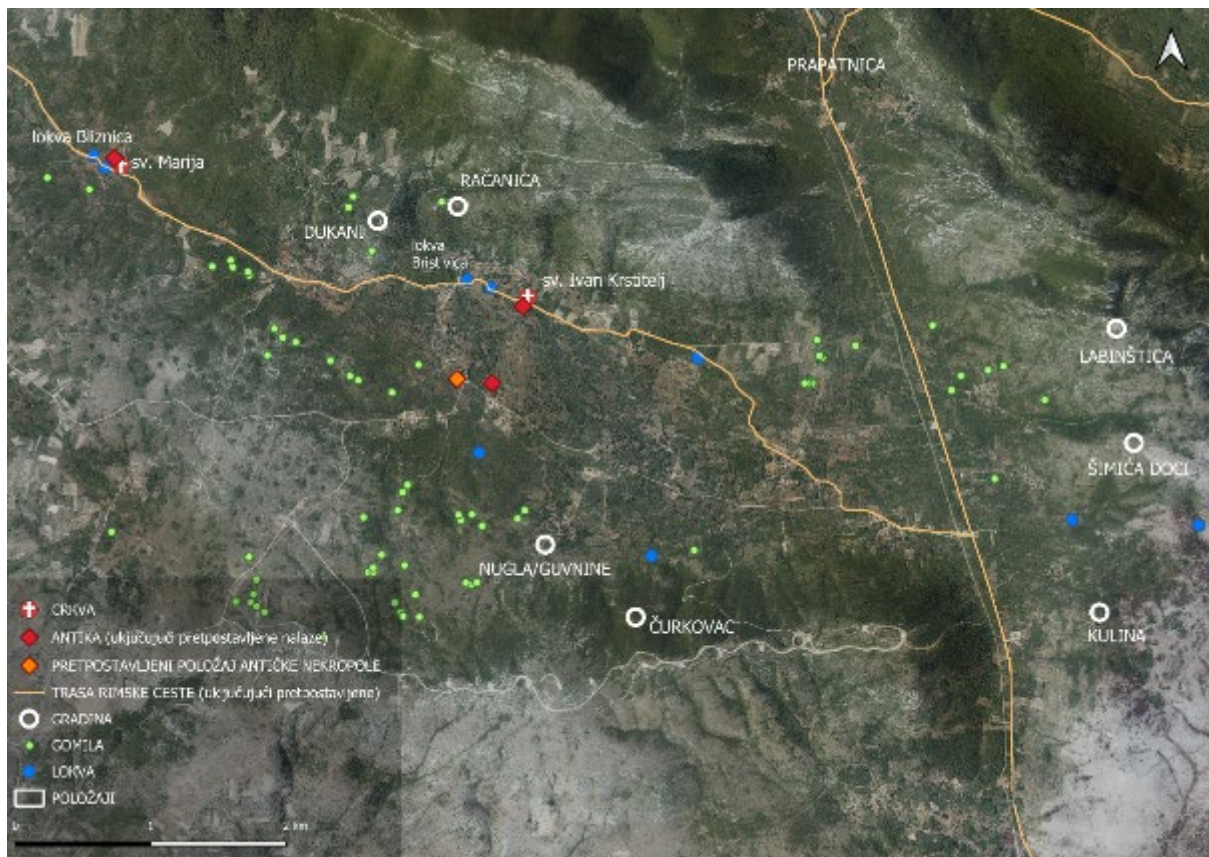
¹⁴⁸ V. OMAŠIĆ, 1971, 9–11.

¹⁴⁹ T. BURIĆ, 2020, 67.

¹⁵⁰ Isto, 29.

¹⁵¹ D. BABIĆ, 2012, 26–27; M. BAŽOKA, 2020, 42.

suvremena jezična tvorba naziva Bristivica (*Bristiviza*) u kojoj se bilježi 330 stanovnika, 55 više nego na posljednjem popisu iz 2021. godine.¹⁵²

Slika 18. Pozicije poznatih i pretpostavljenih arheoloških ostataka prostora Bristivice i šire okolice (izradili: M. Bažoka, L. Paraman)

¹⁵² V. OMAŠIĆ, 1974, 150; A. BEĆIR, 2023, 22–25; <https://hr.wikipedia.org/wiki/Bristivica>. Selo je najviše stanovnika imalo 1961. godine kada je na popisu zabilježeno njih 912.

4.3. METODOLOGIJA SUSTAVNOG TERENSKOG PREGLEDA BRISTIVICE

Metodologija sustavnog terenskog pregleda šireg prostora sela Bristivica u osnovi se oslanja na teorijske i metodološke okvire razvijene na širem prostoru Mediterana,¹⁵³ ali predstavlja njihovu svojevrsnu modifikaciju i prilagodbu specifičnim karakteristikama istraženog krajolika (Slika 19). Naime, istraženi krajolik nema velike i kontinuirane obradive površine koje su pogodne za strogo ujednačenu provedbu terenskog pregleda, već se sastoji se od niza manjih i nepravilnih obradivih polja koja najčešće nisu međusobno izravno povezana. Uz to, velika većina obradivih površina je zapuštena te je napuštanje poljoprivrednih aktivnosti, posebno intenzivno u posljednjih desetak godina, uzrokovalo porast guste grmolike vegetacije koja većinom onemogućuje pregled površine tla. Površine koje se i dalje obrađuju ostaju time raštrkane i međusobno nepovezane. Ispresijecanost krajolika raznim nadzemnim strukturama, poput suhozida i krčevinskih gomila, donekle umanjuje problem nedostatka vidljivog tla jer se na njima često nalazi pokretni arheološki materijal. Bilježenje tih sekundarno ili čak tercijarno deponiranih nalaza utemeljeno je na pretpostavci kako nisu pomaknuti daleko od svog primarnog konteksta.¹⁵⁴

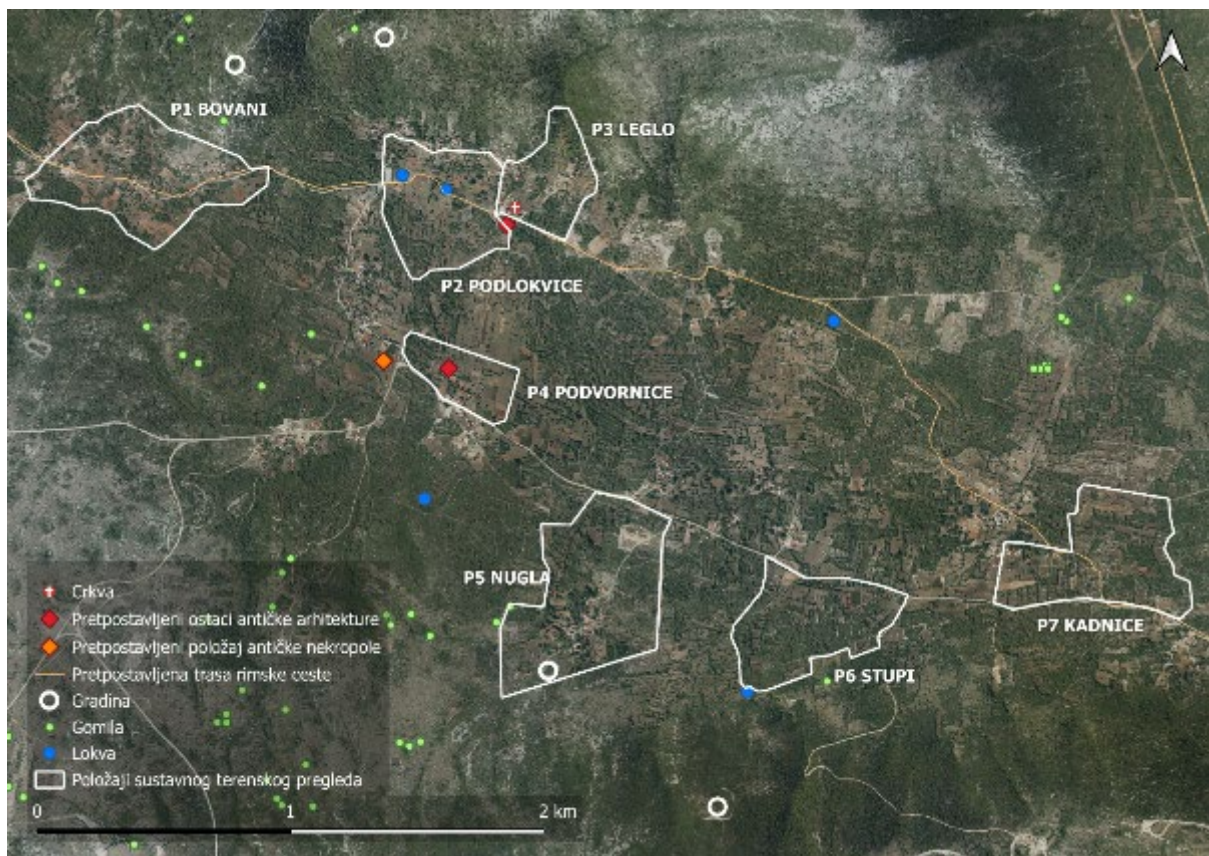

Slika 19. Krajolik bristivičke udoline (fotografirao: M. Bažoka)

¹⁵³ N. TERRENATO, 1996, 217-221; J. L. BINTLIFF 1985, 200-207; J. L. BINTLIFF et al., 1989, 43-44.

¹⁵⁴ B. SLAPŠAK, 1988, 145-148.

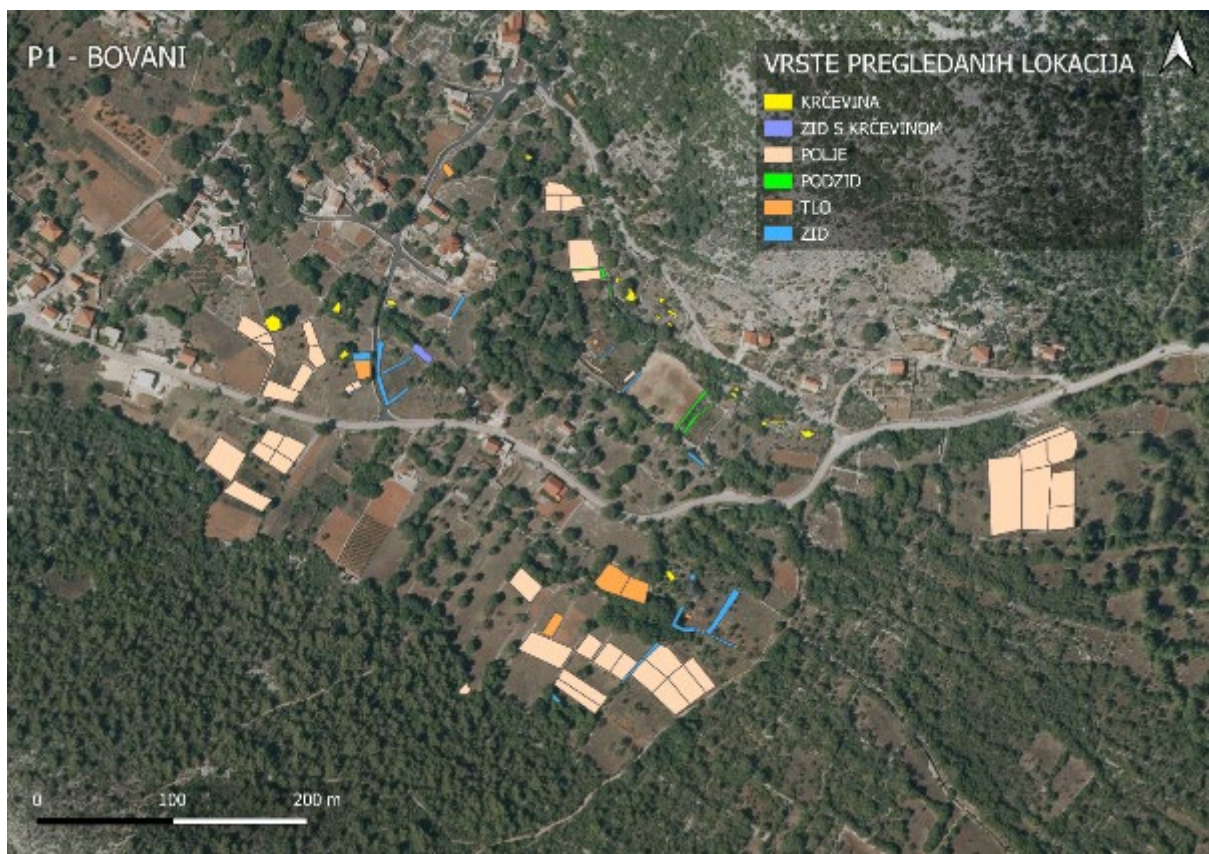
Sustavni terenski pregled utoliko je uvjetovan specifičnim značajkama krškog krajolika te se metodološki oslanja upravo na koncepte razvijene u usporedivim kontekstima.¹⁵⁵ U skladu s time, utemeljen je na prethodno poznatim podacima o arheologiji prostora te specifičnim značajkama lokalnog krajolika. Kriteriji odabira položaja su karakteristike pogodne za provođenje terenskog pregleda, odnosno položaji za koje je pregledom Digitalne ortofoto karte (DOF) u mjerilu 1 : 5 000 ustanovljeno da nisu prekriveni gustom ili šumskom vegetacijom, da sadrže nadzemne suhozidne strukture te da nisu previše strmi. Na tim je osnovama širi prostor Bristivice unaprijed podijeljen na manje cjeline krajolika odnosno položaje. Položaji su u dokumentaciji označeni jedinstvenom oznakom sačinjenom od kratice P (položaj), broja i toponima koji je preuzet s Topografske karte (TK25) mjerila 1 : 25 000 ili Hrvatske osnovne karte (HOK) mjerila 1 : 5 000. Na taj je način prostor Bristivice podijeljen na ukupno sedam položaja: P1 – P7 (Slika 20).

Slika 20. Položaji sustavnog terenskog pregleda Bristivice (izradio: M. Bažoka)

¹⁵⁵ F. SIROVICA, S. MIHELIĆ, 2017; 2018; 2019.

Tijekom terenskog istraživanja položaji su, ovisno o stvarnoj situaciji na terenu i kvaliteti vidljivosti, dodatno podijeljeni na manje prostorne jedinice pregleda – lokacije (**Slika 21**). Lokacije su u dokumentaciji označene jedinstvenom oznakom sačinjenom od kombinacije slova L (lokacija) i broja. Na taj su način kao lokacije zabilježene razne vrste tla (obrađena polja, nezarasla tla, zemljani profili i sl.), zatim razne vrste suhozidnih struktura (zidovi, podzidi, krčevine) i njihove osipine. Glavni kriterij pregleda lokacije je minimalna kvaliteta vidljivosti od 50 %, što zajedno s podatkom o vrsti lokacije omogućuje analizu distribucije površinskog arheološkog materijala ovisno o vrsti lokacije i kvaliteti vidljivosti. Osim lokacija, na terenu su se posebno bilježile i razne zatečene strukture (najčešće bunje i bunari, te pojedini ostaci arhitekture) koje su označene jedinstvenom oznakom sačinjenom od kombinacije slova S (struktura) i broja. Položaj svake pregledane lokacije i označene strukture zabilježen je koordinatama dobivenim ručnim GPS uređajem te su sve lokacije i strukture ucrtane i skicirane na ispisu Digitalne ortofoto karte (DOF 1 : 5000) i naposljetku, dokumentirane fotografijom (**Slika 21 i 22**).

Slika 21. Vrste pregledanih lokacija na položaju P1 – Bovani (izradio: M. Bažoka)

Slika 22. Skiciranje i bilježenje pozicija lokacija pregleda pomoću GPS uređaja (fotografirala: A. Matura)

Lokacije predstavljaju najmanje prostorne jedinice provedenog pregleda te je za svaku lokaciju zabilježena eventualna prisutnost površinskog arheološkoga materijala, odnosno njegova brojnost ovisno o vrsti (keramika, opeka, metal, kamen i sl.). Svi su navedeni podaci uneseni u formulare položaja za kasniju obradu (**Slika 23**). Od zatečenog pokretnog arheološkog materijala prikupljen je sav dijagnostički i statistički relevantan materijal izuzev opeke i krhotina rožnjaka koji su prebrojeni i ostavljeni na zatečenim lokacijama. Sav prikupljeni materijal spremljen je u posebne vrećice razdvojene po lokacijama i s pripadajućom signaturom na kojoj je naznačena oznaka položaja i specifične lokacije te datum prikupljanja. Po završetku terenskog istraživanja prikupljeni je materijal opran i naknadno pregledan za eventualne korekcije podataka upisanih tijekom terenskog istraživanja. Sve su pregledane lokacije i strukture na temelju GPS podataka i terenskih skica na ispisu ortofoto karte ucrtani u računalnom programu QGIS na istoj podlozi (DOF 1 : 5 000) u projekcijskom koordinatnom sustavu Republike Hrvatske poprečne Mercatorove (Gauss-Krügerove) projekcije (eng. *Transverse Mercator Projection*) skraćenog naziva HTRS96/TM.

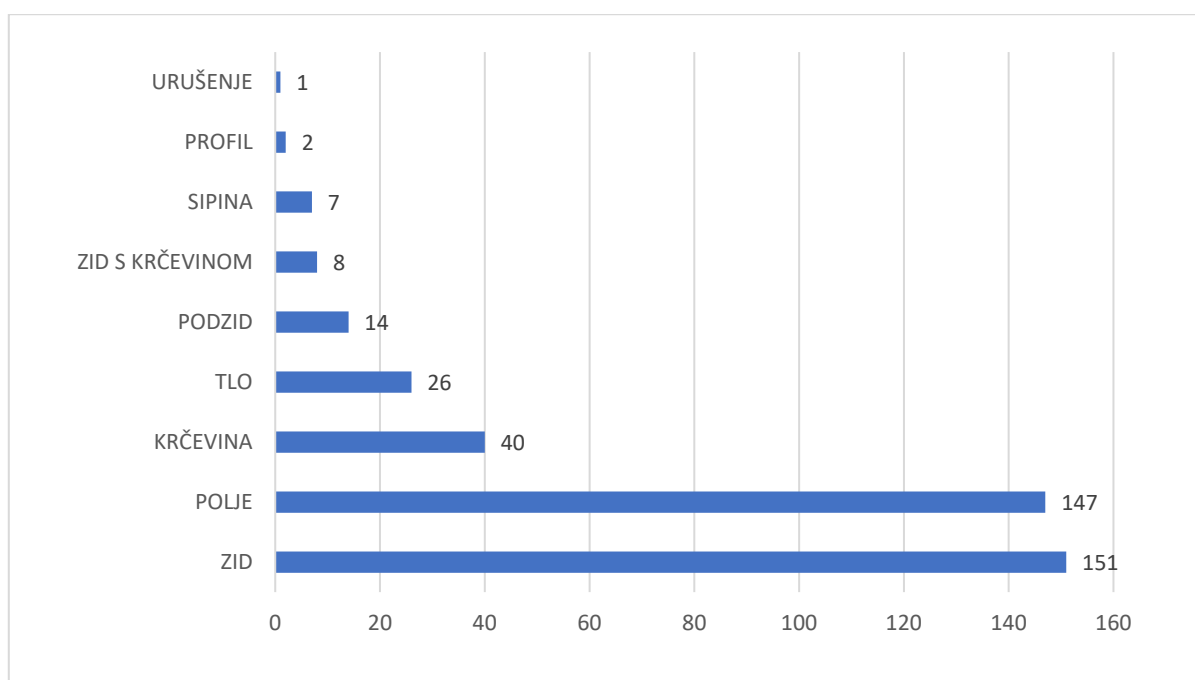
POLOZAJ	LOKACIJA	VRIJEME (min)	VIDLJIVOST (%)	VRSTA	OPIIS	KERAMIKA	OPEKA	LIJEP	ZBUKA	STAKLO	ROZNIJAK	KAMEN	METAL	TROSKA	NOVAC	NAPOMENA	DATUM
1	1			Z		3						6					6.4.2022
1	2	2	80	P	Izorano polje	3						3				1x keramika: šupljikava prapovijest	6.4.2022
1	3		100	P		4						4				1x rožnjak = alatka?	6.4.2022
1	4		50	T	tlo	2						7					6.4.2022
1	5		50	Z	loša vidljivost							1					6.4.2022
1	6		100	Z													6.4.2022
1	7		100	K													6.4.2022
1	8		60	K	tumul? Velika krčevina, slaba vidljivost zbog lišća												6.4.2022
1	9		80	P	neobrađeno polje	2						3				1x keramika rupičasta	6.4.2022
1	10		80	P	PT 40 - nalaz nožnje[?]	6						2					6.4.2022
1	11		95-100	P	suha zemlja	2						2					6.4.2022
1	12		100	P	Izorano polje	2											6.4.2022
1	13		90	P	izorano i zasađeno polje, kulture utječu na vidljivost	7						3					6.4.2022
1	14		100	P	izorano polje, suho	1						2					6.4.2022
1	15		100	P	izorano polje krumpira	3						2					6.4.2022
1	16		100	P	uzorano polje	4						3					6.4.2022
1	17		70	K	krčevina, slab vidljivost												6.4.2022
1	18		50	K	krčevina, loša vidljivost												6.4.2022
1	19		100	K+Z	zid s krčevinom											ulomci siga	6.4.2022
1	20		100	Z	suhozid												6.4.2022

Slika 23. Formular sustavnog terenskog pregleda Bristovice

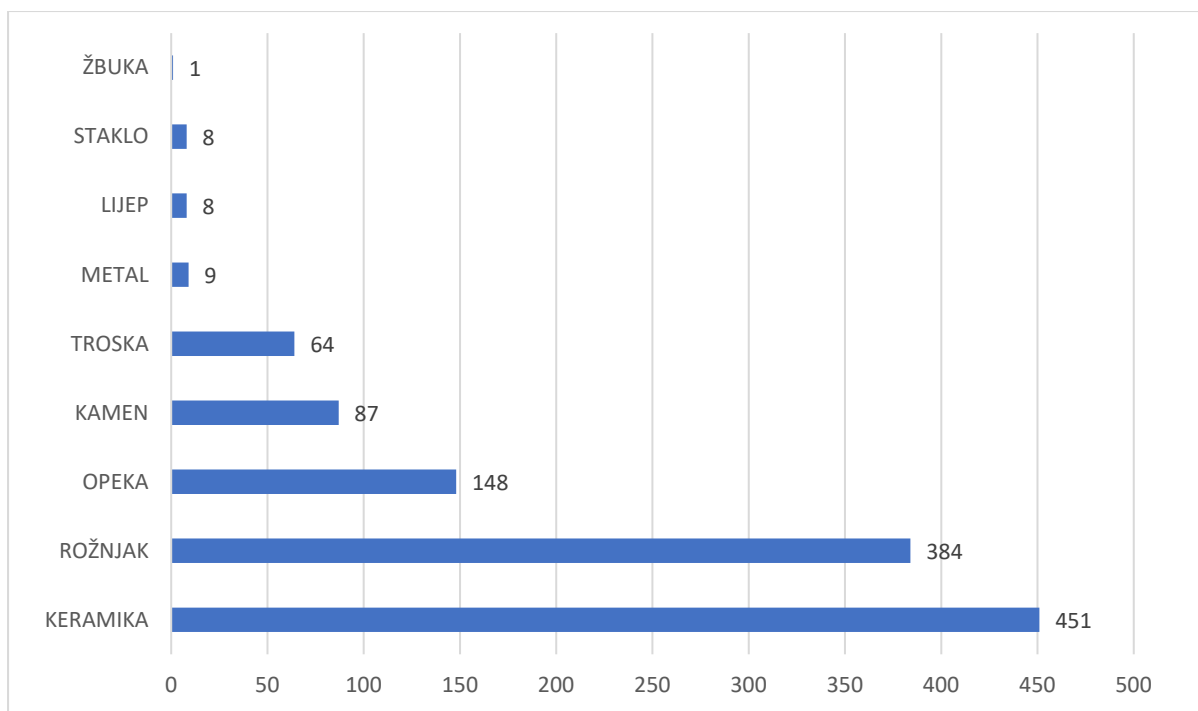
Način dokumentiranja osmišljen za potrebe provedenog pregleda ima za cilj mogućnost izvedbe širokog spektra računalnih analiza prikupljenih podataka. Nadalje, cilj je i mogućnost preklapanja dobivenih podataka s prethodnim saznanjima o prostoru, ali i uklapanje opisanih podataka u buduća istraživanja i analize. Pažnja je obraćena i na bilježenje svih metapodataka (ciljevi, postupci i korištene kratice) kako bi se olakšalo razumijevanje upotrijebljenih metoda digitalne obrade potencijalnim budućim korisnicima. Svi prikupljeni i obrađeni podaci su zajedno s nalazima trajno pohranjeni u Muzeju grada Trogira.

4.4. REZULTATI SUSTAVNOG TERENSKOG PREGLEDA BRISTIVICE

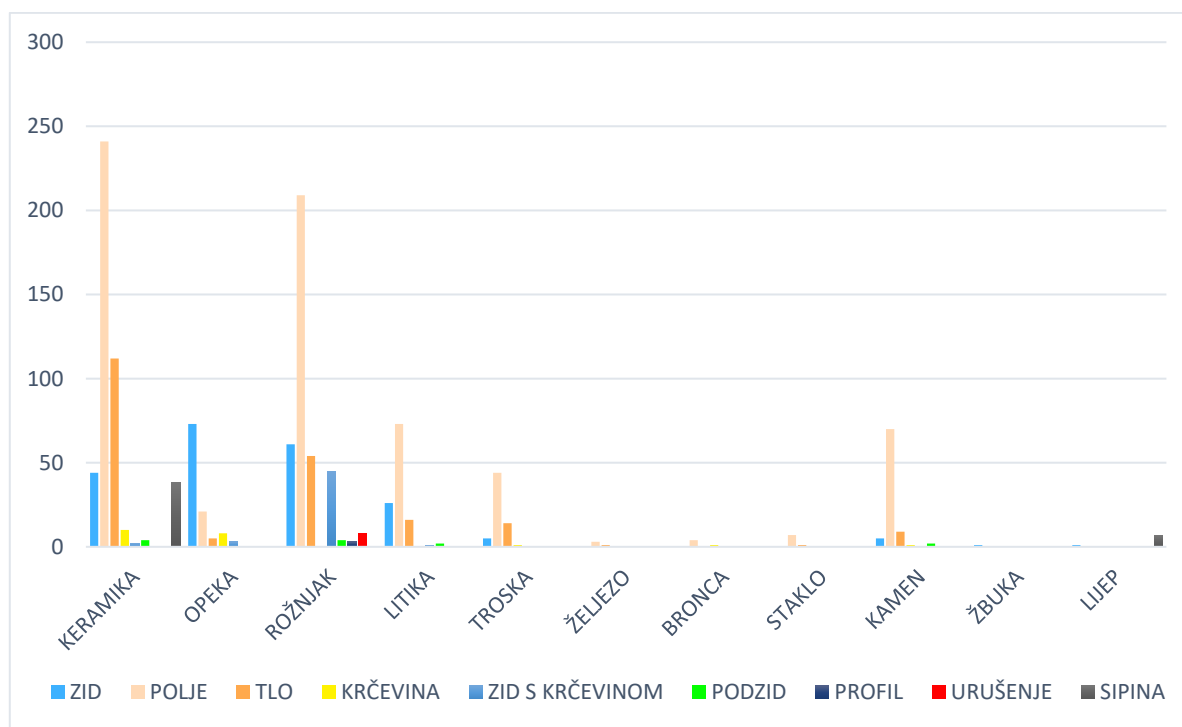
Sustavni terenski pregled šireg prostora Bristivice proveden je u razdoblju od 6. do 15. travnja 2022. godine u trajanju od devet dana. U provedbi terenskog pregleda sudjelovalo je između dvoje i četvero sudionika prilikom čega je pregledano ukupno sedam položaja (P1 – P7). Ukupno je izdvojeno 396 lokacija, odnosno podaci o prostornoj distribuciji površinskog arheološkog materijala prikupljeni su na ukupnoj površini od 100 ha. Registrirano je ukupno devet različitih vrsta lokacija među kojima dominiraju zidovi i polja (**Slika 24**). Od pokretnog arheološkog materijala najbrojniji su ulomci keramičkih posuda, zatim slijede nalazi rožnjaka i tek onda fragmenti opeka, dok su ostale vrste materijala prisutne u znatno manjoj mjeri (**Slika 25**). Podaci o prisutnosti arheoloških nalaza na različitim vrstama pregledanih lokacija pokazuju da glavnina nalaza, poglavito u vidu keramičkih ulomaka i ulomaka rožnjaka, potječe iz polja i tla (**Slika 26**). Navedene jedinice pregleda mogu se smatrati gotovo istovjetnim, s razlikom u tome što su kao polja zabilježene sve površine tla koje su u trenutku pregleda obrađene, odnosno izorane i najčešće zasađene poljoprivrednim kulturama.

Slika 24. Vrste pregledanih lokacija

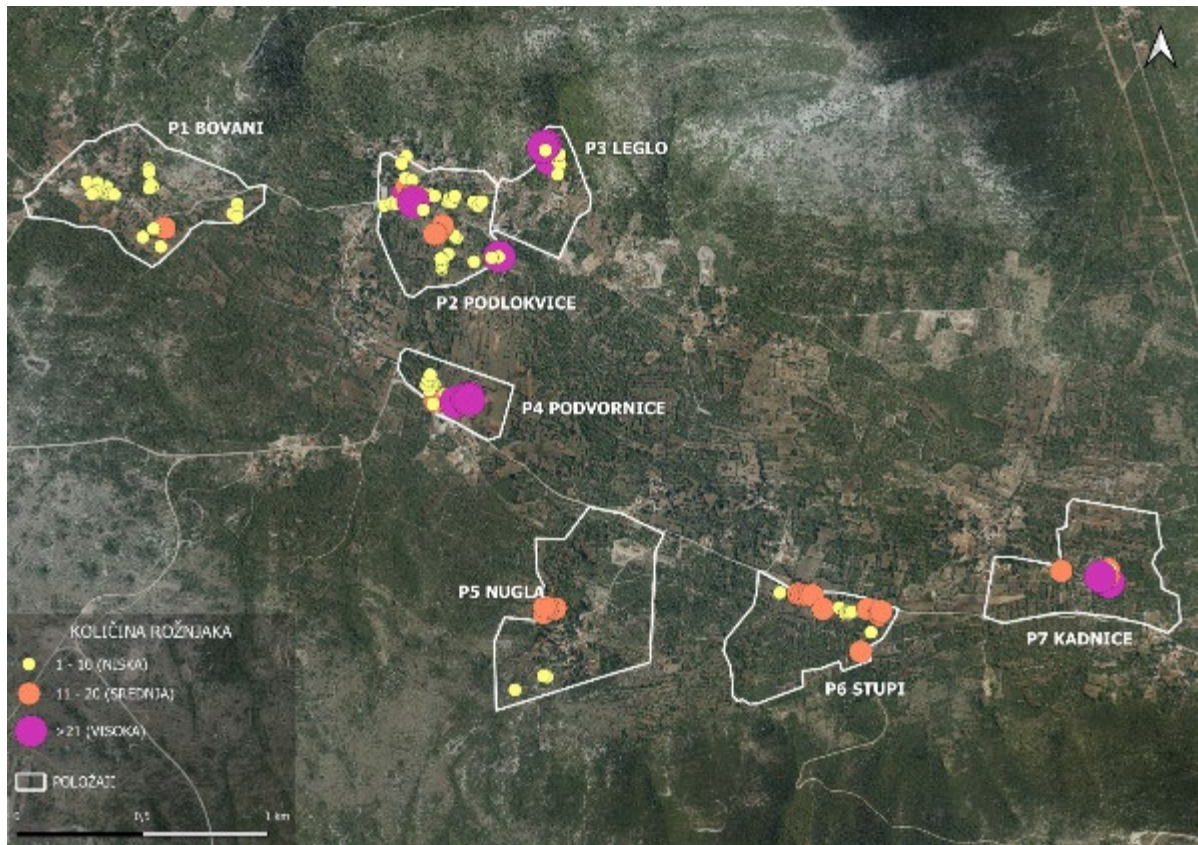
Slika 25. Vrste prikupljenog materijala

Slika 26. Količine prikupljenog materijala ovisno o vrsti pregledane lokacije

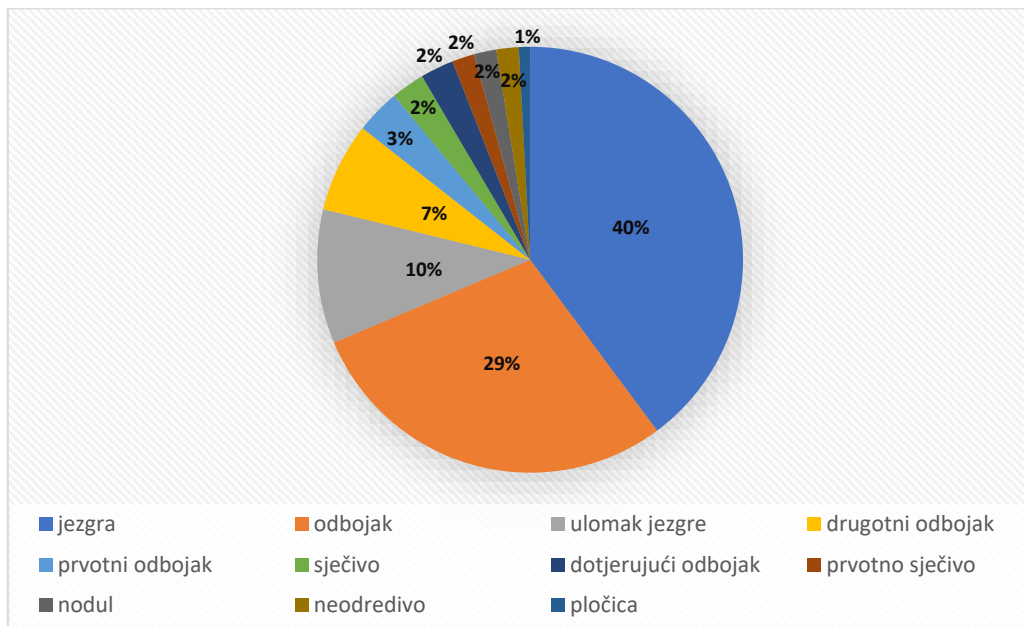
Rožnjak je sveprisutan na istraženom području pa njegova brojnost ne iznenađuje, no potrebno je istaknuti da je njegova učestalost i znatno veća. Ipak, kako je riječ o iznimnim količinama te

o materijalu većinom nastalom prirodnim procesima, njegova je prisutnost na mnogim lokacijama bilježena samo kao niska, srednja i visoka (**Slika 27**). Glavnina rožnjaka ostavljena je na zatečenim lokacijama, dok su za daljnju analizu prikupljeni pojedini uzorci i komadi s morfološkim karakteristikama artefakata. Distribucijska karta ukazuje na to da su najveće koncentracije rožnjaka prema sjevernom i sjeverozapadnom rubu udoline, na južnim padinama planine Vilaje.

Slika 27. Distribucija i količine nalaza rožnjaka (izradio: M. Bažoka)

Za daljnju je analizu prikupljeno 378 komada rožnjaka. Od ukupnog je broja analizom utvrđeno da se njih 118 (31 %) može smatrati artefaktima koji se po svojim morfološkim karakteristikama mogu tehnološki i tipološki kategorizirati (**Slika 28**). Ostali prikupljeni primjerci predstavljaju razne krhotine lomljene raznim prirodnim procesima ili recentnim ljudskim aktivnostima, najčešće oranjem. Litički artefakti zabilježeni su na svim pregledanim položajima, u najvećem broju na položajima P2 – Podlokvica i P1 – Bovani (**Slika 29**). Glavnina materijala potječe iz pregledanih obrađenih polja, dok je u manjoj mjeri zabilježen na raznim vrstama suhozidnih konstrukcija.

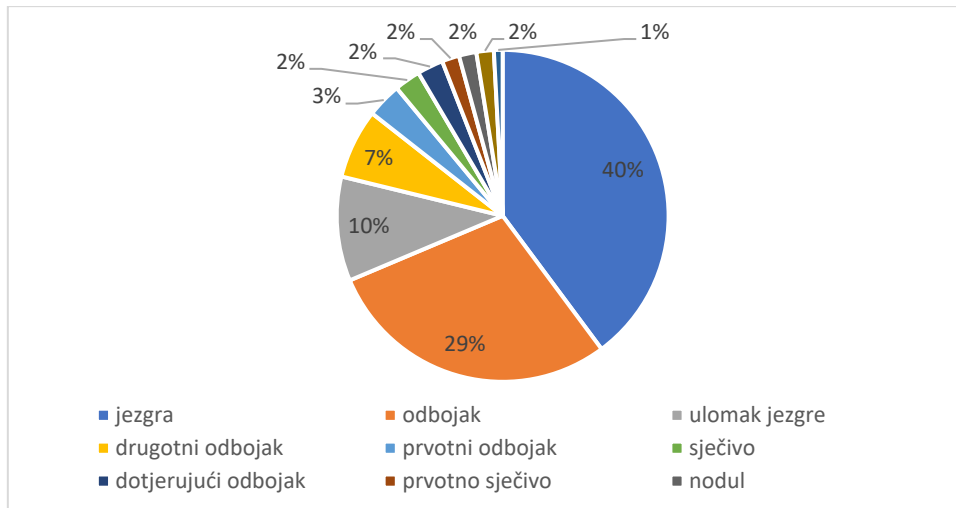

Slika 28. Omjer tehnoloških kategorija litičkih izrađevina

Slika 29. Distribucija litičkih artefakata (izradio: M. Bažoka)

Od tehnoloških kategorija gotovo polovica litičkih izrađevina pripada jezgrama (47) i ulomcima jezgri (12) uz značajnu količinu različitih tipova odbojaka (46), dok su sječiva i pločice tek iznimna pojava (4). Od ukupnog broja litičkih artefakata izdvojena su 32 (34 %) primjeraka različitih tipova alatki (Slika 30 i 31).

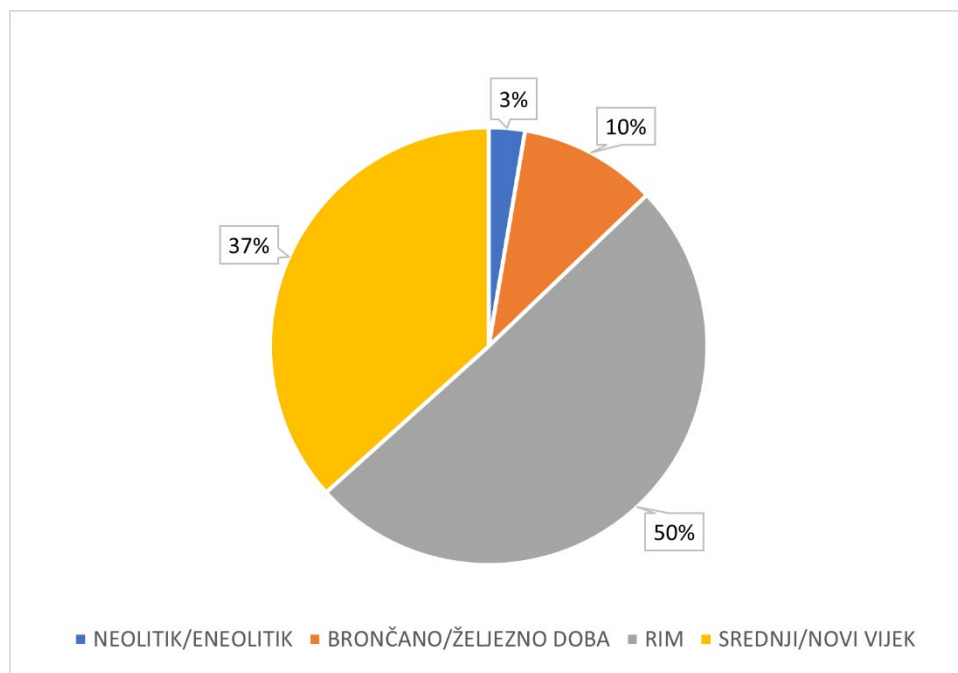

Slika 30. Zastupljenost tipova alatki

Slika 31. Primjer prikupljenih litičkih artefakata: 1. jezgra, 2. jezgra na odbojku, 3. ulomak sječiva s retušom, 4. ulomak s retušom, 5. odbojak s retušom (izradili: M. Bodružić i M. Bažoka)

Tijekom terenskog pregleda ukupno je prikupljen 451 ulomak keramičkih nalaza koji su ujedno i glavni oslonac u determinaciji prisutnih razdoblja na pojedinim položajima. Među prikupljenim materijalom izdvojeni su ulomci iz različitih razdoblja prapovijesti, rimskog te srednjovjekovnog i/ili novovjekovnog razdoblja (Slika 32). Razdoblju prapovijesti pripisana su ukupno 54 ulomka, od čega glavnina pripada kasnoj brončanodobnoj ili željeznodobnoj produkciji (Slika 33). Glavnina prapovijesnog materijala potječe s položaja P5 – Nugla kojim su obuhvaćene vrtače i drage na sjevernoj padini planine Jelinka (Slika 34). Na tom su položaju najveće koncentracije brončanodobne i/ili željeznodobne keramike zabilježene na osipini suhozidne strukture koja omeđuje zaravnjenu površinu na manjem uzvišenju obilježenom toponimom Nugla. Riječ je o lokaciji koja je u literaturi prepoznata kao prapovijesno nalazište odnosno ograda (*enclosure*)¹⁵⁶ ili, po tradicionalnom nazivlju, gradina.

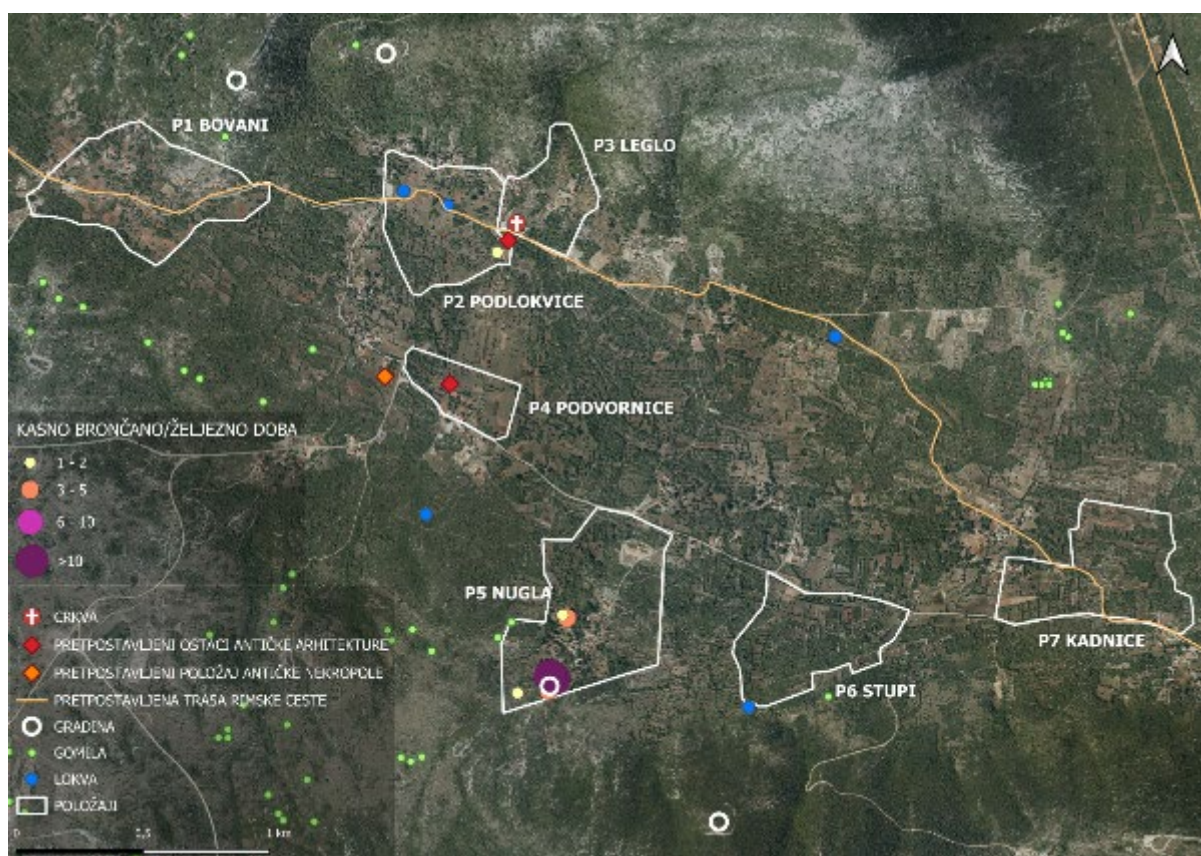

Slika 32. Zastupljena razdoblja u keramičkim nalazima

¹⁵⁶ L. PARAMAN et al., 2020, 250–251, Sl. 4.

Slika 33. Primjer kasnobrončanodobne i/ili željeznodobne keramike (fotografirao: M. Bažoka)

Slika 34. Distribucija kasnobrončanodobne/željeznodobne keramike (izradio: M. Bažoka)

Među prapovijesnim materijalom izdvojeno je i 12 ulomaka (3 % od ukupnog keramičkog materijala) s drugačijim tehnološkim karakteristikama. Najbrojniji je na položaju P1 – Bovani dok je u manjoj mjeri prisutan na položajima P2 – Podlokvica, P5 – Nugla i P6 – Stupi (Slika 35). Svi pronađeni ulomci potječu iz konteksta pregledanih izoranih polja. Zbog fragmentiranosti i loše očuvanosti nije ih moguće sa sigurnošću datirati, no vjerojatnije pripadaju neolitičkim i/ili eneolitičkim posudama (Slika 36). Tome u prilog govore nalazi s usporedivim tehnološkim karakteristikama nađeni na obližnjem prostoru trogirskog zaleđa te kaštelanskog zaleđa i zaljeva.¹⁵⁷ Ipak, sigurna kronološka determinacija nije moguća uslijed loše očuvanosti materijala, ali i slabe istraženosti razmatranog razdoblja u ovom dijelu Dalmacije.

Slika 35. Distribucija keramičkih nalaza neolitika/eneolitika (izradio: M. Bažoka)

¹⁵⁷ M. KATIĆ, 2008, 73; I. ŠUTA, 2013, 12-15; I. ŠUTA et al., 2021, 29-31; A. BRALIĆ et al., 2022, 22-23.

Slika 36. Primjer ulomaka keramike neolitika/eneolitika (fotografirao: M. Bažoka)

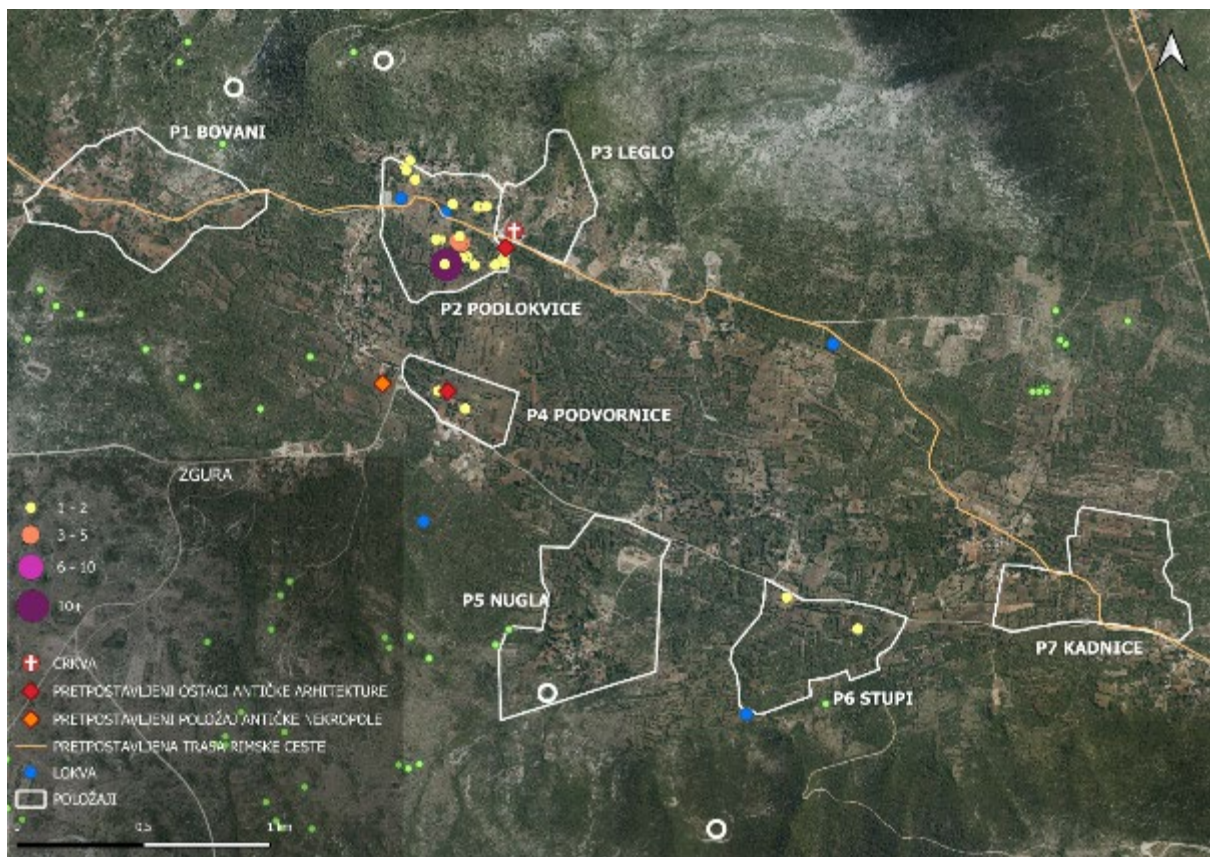
Glavnina prikupljenih keramičkih nalaza (50 % ukupnog keramičkog materijala) predstavljena je ulomcima rimskodobnih keramičkih posuda (**Slika 37**). Najveće količine rimskodobne keramike zabilježene su na predjelu položaja P2 – Podlokvice s najvećom učestalosti i koncentracijom prema polju južno i jugoistočno od lokve Bristivice i zaseoka Domazeti (**Slika 38**). Pozicija najveće koncentracije keramičkog materijala u blizini je pretpostavljene pozicije, po riječima lokalaca, „starih zidova“ koje pojedini mještani nazivaju i „kovačeve zidine“ po predaji o starim kućama kovača južno od crkve sv. Ivana Krstitelja. Osim keramičkih ostataka, na tom je položaju utvrđena i najveća učestalost željezne zgure (**Slika 39 i 40**) kao i nalaza opeke (**Slika 41 i 42**). Moguće je kako navedene distribucije površinskog arheološkog materijala upućuju na položaj s tragovima intenzivnih aktivnosti rimskog doba, a vidljivost materijala u prostoru možda je pridonijela očuvanju sjećanja na te aktivnosti i do danas u vidu spomenutih mikrotoponima. Osim ovog položaja, distribucijska karta ukazuje na nešto višu pojavu rimskodobnog materijala i na zapadnom rubu polja na položaju P1 – Bovani te uz južni rub polja na položaju P4 – Podvornice. Ipak, riječ o znatno nižoj učestalosti koja ukazuju na aktivno korištenje šireg prostora tijekom razmatranog razdoblja.

Slika 37. Primjeri ulomaka rimskodobne keramike (fotografirao: M. Bažoka)

Slika 38. Distribucija nalaza rimskodobne keramike (izradio: M. Bažoka)

Slika 39. Distribucija zgure (izradio: M. Bažoka)

Slika 40. Primjer nalaza zgure (fotografirao: M. Bažoka)

Slika 41. Distribucija nalaza opeke (izradio: M. Bažoka)

Slika 42. Primjer nalaza opeke zatečenih tijekom terenskog pregleda (fotografirao: M. Bažoka)

Pokretni arheološki materijal iz srednjeg i/ili novog vijeka¹⁵⁸ (Slika 43) zabilježen je na većini položaja, izuzev položaja P3 – Leglo i P6 – Stupi (Slika 44). Slično rimskodobnom, i srednjovjekovni/novovjekovni je materijal najzastupljeniji na položajima P1 – Bovani i P2 – Podlokvice. Ipak, moguće je primijetiti kako najveće koncentracije odgovaraju položajima na kojima se nalaze i današnji zaseoci. Kako je riječ o izgrađenim prostorima na kojima nije moguće provesti terenski pregled, ne može se dobiti potpuni uvid u distribuciju nalaza. Na sličnu situaciju upućuje i materijal utvrđen u dragi podno zaseoka Čudine na položaju P5 – Nugla. Također, unutar kategorije srednjovjekovnih/novovjekovnih keramičkih nalaza izdvajaju se ulomci keramike rupičaste fakture bez ili s vrlo malo primjesa u vidu drobljenog kalcita i/ili vapnenca. Opisane tehnološke karakteristike upućuju na moguću prisutnost ranosrednjovjekovnih keramičkih nalaza – no, s obzirom na izrazitu fragmentiranost i nedostatak drugih pouzdanih dijagnostičkih elemenata, nije ih moguće s potpunom sigurnošću atribuirati tom vremenskom odsjeku.

¹⁵⁸ Zbog izrazite fragmentiranosti nalaza i značajnog nedostatka pouzdanih dijagnostičkih elemenata, nije uvijek moguće pouzdano atribuirati keramičke nalaze srednjem ili novom vijeku te su stoga grupirani u istu kategoriju.

Slika 43. Primjer srednjovjekovnih i/ili novovjekovnih nalaza keramike (fotografirao: M. Bažoka)

Slika 44. Distribucija srednjovjekovne/novovjekovne keramike (izradio: M. Bažoka)

4.5. RASPRAVA

Prikazani rezultati pokazuju da je implementacijom sustavnog terenskog pregleda na prostoru bristivičke udoline precizno zabilježen prostorni razmještaj distribucije površinskog arheološkog materijala šireg prostornog i vremenskog raspona. Oslanjanjem na artefakt kao osnovnu analitičku jedinicu omogućeno je dosljedno bilježenje prisutnosti površinskog arheološkog materijala kontinuirano kroz prostor, stvarajući kartu površinskih podataka o učestalosti koja pruža precizan uvid u prostorni razmještaj njihove distribucije te sinkronijsku i dijakronijsku varijabilnost u prostoru. Unatoč tome što su površinski arheološki nalazi odstranjeni iz izvornih depozicijskih konteksta, dobiveni rezultati pokazuju kako oni i dalje pružaju vrijedan uvid u prostorni kontekst ljudskih aktivnosti u krajoliku. Kompleksni prirodni procesi i intenzivne ljudske intervencije u krškom krajoliku uvode određene poremećaje u prostornom razmještaju površinskih nalaza te često uzrokuju trajno uništenje primarnih konteksta. Ipak, za većinu površinskih nalaza može se gotovo sigurno pretpostaviti kako nisu pomaknuti daleko od položaja njihove primarne depozicije i/ili odbacivanja. Takav zaključak u skladu je s činjenicom da poljoprivredni radovi neće značajno poremetiti prostorni razmještaj površinskih distribucija što je u više navrata i u različitim kontekstima posvjedočeno u stručnoj literaturi.¹⁵⁹ Glavnina arheoloških nalaza zabilježena je na poljima i tlima te je moguće očekivati da je njihovo premještanje izrazito lokalizirano unutar tih površina. Aktivnosti oranja, naime, ne uzrokuju značajno pomicanje nalaza i time je njihov stupanj poremećaja u odnosu na poziciju primarne depozicije znatno niži. Nešto viši stupanj poremećaja možemo očekivati za nalaze sa suhozidnih struktura jer su podložniji višestrukome premještanju, ali su vrlo vjerojatno od svog primarnog konteksta pomaknuti svega nekoliko desetaka metara, čime i dalje zadržavaju svoju relevantnost u odražavanju prostornog razmještaja prošlih aktivnosti.¹⁶⁰

Prikupljeni podaci na temelju dijakronijske varijabilnosti omogućuju prepoznavanje određenih generalnih trendova kao i promjene trendova korištenja prostora bristivičke udoline kroz različita razdoblja. Ponajprije je moguće istaknuti kako je prostor naseljen tijekom svih razdoblja prošlosti počevši od paleolitičkog razdoblja. Distribucijska karta pokazuje da aktivnosti iz gotovo svih razdoblja gravitiraju zapadnom i sjeverozapadnom rubu polja.

¹⁵⁹ A. J. AMMERMAN, 1985, 37–39; T. B. RIORDAN, 1988, 3–4, s citiranom literaturom; B. SLAPŠAK, 1988, 145–148; V. L. GAFFNEY, J. BINTLIFF, B. SLAPŠAK, 1991, 63; M. J. SHOTT, 1995, 487; K. W. CARR, 2008, 192–194.

¹⁶⁰ M. DUBOLNIĆ et al., 2019, 154–157.

Suvremena naseljenost spomenutih pozicija obuhvaćenih položajima P1 – Bovani i P2 – Podlokvice očito govori o općenitoj pogodnosti tih položaja smještenih u zavjetrini na južnoj strani planine Vilaje. Ipak, iste pozicije nisu nužno s istim razlogom birane u svim razdobljima te je primjetno kako su tijekom paleolitika aktivnosti usmjerene strategijama nabavke sirovinskog materijala. Tijekom mlađih razdoblja kamenog doba, odnosno perioda neolitika/eneolitika najizrazitije aktivnosti su, osim na predjelu podnožja planine Vilaje, zabilježene i u podnožju uzvisine Nugla na kojoj je utvrđena najveća učestalost nalaza iz brončanog i željeznog doba. Upravo je tijekom ovih perioda sveprisutno aktivno korištenje različitih uzvisina koje često okružuju plodna polja smještena u njihovom podnožju. Brojne specifične svrhe radi kojih su te pozicije mogle biti korištene, ne samo u Hrvatskoj, već i drugdje u Europi, tijekom razmatranih razdoblja iznimno su raznolike te je ta kompleksna tematika u više navrata razmatrana.¹⁶¹ Drugim riječima, pozicija znamenitije intervencije u prostoru u vidu veće suhozidne strukture koja okružuje zaravnjeni plato na istaknutijem položaju u prostoru izdignutim iznad polja zauzima važno mjesto u organizaciji brončanodobne/željeznodobne aktivnosti na prostoru Bristivice. Takav je zaključak u skladu s opažanim organizacijama istodobne aktivnosti, odnosno naseljavanja na drugim mjestima istočnog Jadrana i Mediterana.¹⁶²

Rimskodobni keramički nalazi najbrojnija su kategorija (50 %) nalaza zabilježenih terenskim pregledom. Takvi rezultati ne govore nužno o veličini populacije i intenzitetu naseljavanja, već mogu biti posljedica karakteristične sveprisutnosti keramičkih predmeta korištenih ne samo u pripremi i konzumaciji hrane, već i za skladištenje proizvoda. Distribucijska karta ukazuje na grupiranje rimskodobnog materijala u južnom podnožju Vilaje, a pozicija najveće koncentracije na rubnom dijelu polja u blizini izvora vode odgovarao bi uobičajenom položaju rimskodobnih gospodarskih kompleksa u krškim krajolicima siromašnim plodnim tlom.¹⁶³ Sličan prostorni razmještaj pokazuju i srednjovjekovni/novovjekovni nalazi, no detaljnijim promatranjem razmještaja učestalosti unutar pojedinih položaja uočava se izrazitije preklapanje distribucije s položajem današnjih zaseoka. Primjerice, najveća koncentracija srednjovjekovnog/novovjekovnog pokretnog arheološkog materijala zabilježena je na položaju P2 – Podlokvice. Za razliku od rimskodobnog, gravitira prostoru sjeverno od lokve, odnosno

¹⁶¹ A. HARDING et al., 2006; I. KULENOVIĆ, 2018.

¹⁶² S. ČAČE, 1982; J. C. CHAPMAN et al., 1996, 273–280; S. ČAČE, 2006, 68–71; V. GLAVAŠ, 2014; I. GRAU MIRA, 2019, 69–70.

¹⁶³ M. ZANINOVIĆ, 1967, 358–359; K. JELINČIĆ, 2005, 123–124.

blago izdignutom predjelu na južnom podnožju Vilaje. Prisojni zaštićeni položaji u blizini vode i drugih resursa, poput polja, šume, pašnjaka i sl. uobičajene su lokacije uspostave ranosrednjovjekovnih zaseoka čiji će položaj u većini slučajeva ostati nepromijenjeni tijekom čitavog srednjeg vijeka.¹⁶⁴ Utoliko je moguće očekivati da je utvrđena distribucija pokazatelj srednjovjekovne prošlosti današnjih zaseoka te vjerojatno odražava prostorni razmještaj srednjovjekovnog naseljavanja ovog prostora. Dodatna potvrda mogla bi se dobiti terenskim pregledom bliže okolice drugih zaseoka na istočnom rubu bristivičke udoline kao i na predjelu susjednih sela na području Prapatnice, Segeta Gornjeg i Blizne Gornje koji se u više navrata spominju u srednjovjekovnim izvorima.¹⁶⁵ Upravo bi preklapanje distribucije srednjovjekovnih nalaza sa suvremenim razmještajem naselja objasnilo njihovu rjeđu zastupljenost u odnosu na rimskodobne nalaze jer su ti položaji, zbog izgrađenosti, nedostupni za provedbu terenskog pregleda. Nešto rjeđa zastupljenost srednjovjekovnih nalaza vjerojatno je uvjetovana i problematikom definiranja srednjovjekovnih faktura koje je često teško izdvojiti od fature grubljih keramičkih posuda iz drugih razdoblja, posebice tijekom provedbe terenskog pregleda.¹⁶⁶

S druge strane, sinkronijska varijabilnost omogućuje prepoznavanje pojedinih obrazaca korištenja prostora unutar pojedinog razdoblja. Prije svega, detektirana prisutnost rošnjaka ukazuje na to da je prostor Bristivice pogodan izvor ove vrste sirovine. Utvrđena distribucija pokazuje kako se litički artefakti javljaju na svim položajima, no njihova učestalost direktno prati učestalost sirovinskog materijala te vjerojatnost nalaza litičkih izrađevina direktno ovisi o utvrđenoj količini rošnjaka (**Slika 45**). Tipološka analiza nađenih izrađevina može se povezati s razdobljem paleolitika te je moguće tvrditi kako je ovaj položaj kao izvor sirovinskog materijala prepoznat i iskorištavan od strane paleolitičkih zajednica. Površinski nalazi litičkih izrađevina (*lithic scatter sites*) predstavljaju značajnu komponentu površinskog arheološkog zapisa diljem svijeta.¹⁶⁷ Zbog izrazite varijabilnosti u veličini, distribucijskim obrascima i kompoziciji, površinska nalazišta litike nije moguće objasniti univerzalnom definicijom, ali se u generalnom smislu smatraju redovitom pojavom u površinskom arheološkom zapisu te su vrlo često većim dijelom sastavljeni od otpada s vrlo malo formalnih alatki.¹⁶⁸ Opsežnim proučavanjem tehnoloških karakteristika litičkih nalaza moguće je

¹⁶⁴ T. BURIC, 2020, 161–177, s citiranom literaturom.

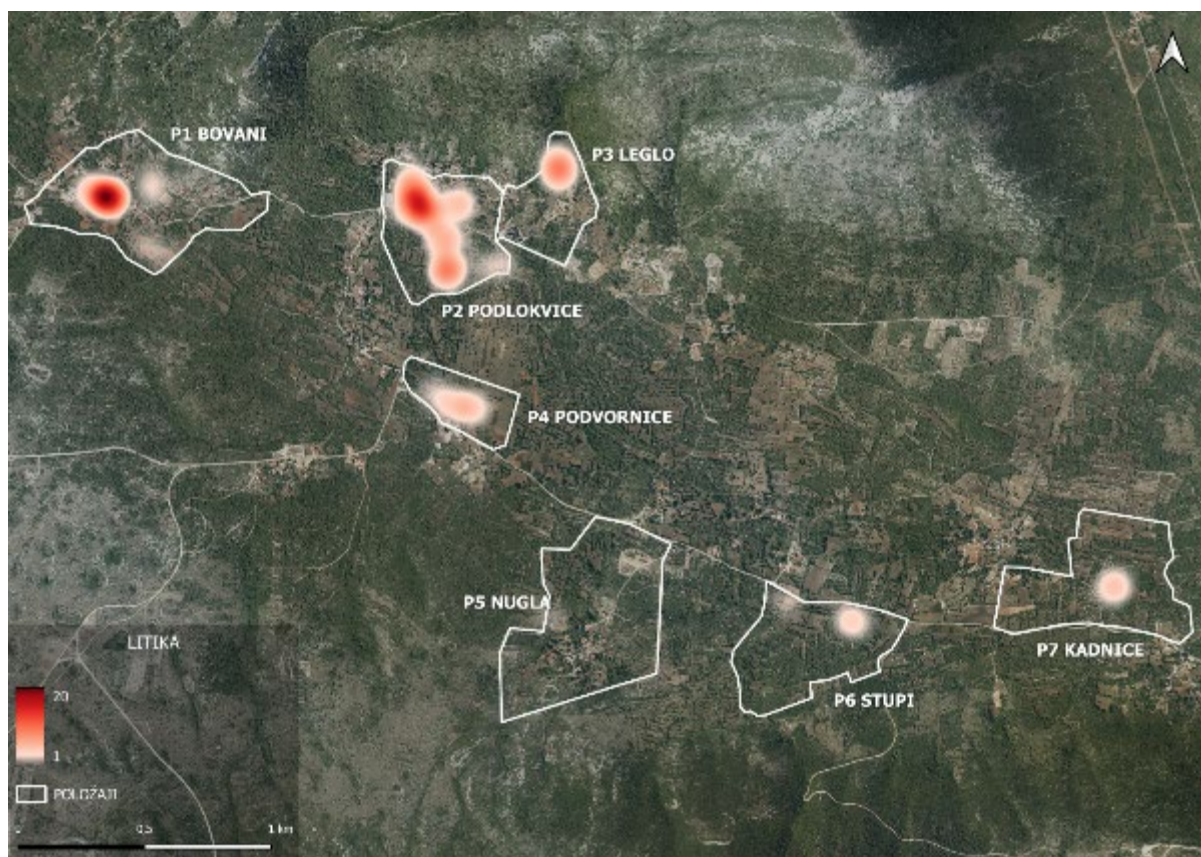
¹⁶⁵ I. LUCIĆ, 1979; P. ANDREIS, 1977.

¹⁶⁶ Z. ČUČKOVIĆ, 2012, 261–262.

¹⁶⁷ D. CAIN, 2012, 207.

¹⁶⁸ C. B. REITH, 2008, 1–2; K. M. MANNING, 2016, 5–6.

razumjeti njihov nastanak asocirajući ih sa specifičnim tipovima litičke tehnologije. Dodatno, usporedbom s podacima iz pouzdano datiranih depozicijskih konteksta, moguće je grupirati litički materijal u relativne tehnološke i kronološke skupine.¹⁶⁹ Analiza značajki skupa površinskih litičkih nalaza iz Bristivice omogućuje njegovo svrstavanje u opći kontekst paleolitika šireg prostora Dalmacije te njihova vrijednost počiva u doprinosu boljem razumijevanju raspona aktivnosti paleolitičkih zajednica u krajoliku.

Slika 45. Koncentracije litičkih artefakata (izradio: M. Bažoka)

U kontekstu prapovijesti značajna je i prisutnost keramičkih nalaza neolitičkog i/ili eneolitičkog materijala. Rezultati pregleda pokazuju kako svi nalazi ovog razdoblja potječu iz nižih i ravnih predjela obrađenih polja. Najviša koncentracija utvrđena je na položaju P1 – Bovani na sjeverozapadnom rubu bristivičke udoline (**Slika 46**). Takav prostorni obrazac ukazuje na usmjerenost aktivnosti ili barem njihovu značajnu prisutnost u kontekstu nižih predjela i obično unutar obradivih površina, što je u skladu s položajima poznatih neolitičkih

¹⁶⁹ C. J. BOND, 2011, 32.

nalazišta na otvorenom šireg prostora Dalmacije.¹⁷⁰ Iako je pronađeno tek nekoliko ulomaka, oni su važan pokazatelj naseljavanja ovog prostora tijekom ranijih razdoblja prapovijesti. Slaba zastupljenost nalaza ovog razdoblja vjerojatno nije posljedica intenziteta i načina pregleda već je vjerojatnije riječ o lošijoj očuvanosti uslijed dugotrajne izloženosti raznim procesima poremećaja/uništenja kao i problemu njihove prepoznatljivosti uslijed nedostatka dijagnostičnih elemenata i otežanom izdvajanju neolitičke/eneolitičke fature od grubljih keramičkih izrađevina drugih razdoblja. Iako malobrojni i loše očuvani, takvi su nalazi izrazito bitni u lociranju neolitičkih/eneolitičkih nalazišta te znatno doprinose poznavanju naseljenosti šireg prostora. To je posebno važno za ovo područje zbog općenito slabog poznavanja i istraženosti razmatranog razdoblja na kopnenom i priobalnom dijelu srednje Dalmacije gdje je utvrđeno tek nekoliko nalazišta.¹⁷¹

¹⁷⁰ E. PODRUG, 2012–2013, 186; K. HORVAT, 2015; K. HORVAT, D. VUJEVIĆ, 2017; K. HORVAT OŠTRIĆ, 2023.

¹⁷¹ Ovdje valja naglasiti kako mnogi autori u kontekstu srednjodalmatinskih neolitičkih nalazišta ubrajaju i nalazišta u okolici i zaleđu Šibenika unatoč tome što taj prostor, sukladno standardnoj subregionalnoj podjeli Dalmacije (Dalmacija. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 9. 7. 2024. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/dalmacija>>.), pripada sjevernoj Dalmaciji. Navedeno svrstavanje nalazišta zasnovano je na reljefnoj i ambijentalnoj različitosti prostora Ravnih Kotara u zadarskom zaleđu od splitskog i šibenskog zaleđa. U skladu s tim, na kopnenom i priobalnom prostoru srednje Dalmacije istraženo je tek nekoliko neolitičkih/eneolitičkih nalazišta na otvorenom: Otišić – Vlaka (A. MILOŠEVIĆ, B. GOVEDARICA, 1986, 63–67), vrtača Šavina vrtlina u Biskom (A. MILOŠEVIĆ, 1998, 288), vrtače na položaju Kovačina u Vučevici (I. ŠUTA, 2013, 12), Biranj u Kaštel Lukšiću (A. BRALIĆ et al., 2021, 29–31) i Resnik u Kaštel Štafiliću (A. BRALIĆ et al., 2022, 22–23). Uz to, nalazi pripisani starijem neolitiku zabilježeni su u sedimentu lokve Bliznice kod sela Gustirna (M. KATIĆ, 2008), dok neolitik/eneolitik pripada i nalaz kamene sjekire uz već spominjanu istoimenu lokvu Bliznicu u Blizni Gornjoj (I. ŠUTA, 2009, 150, bilj. 36).

Slika 46. Koncentracije aktivnosti neolitika/eneolitika (izradio: M. Bažoka)

Keramički nalazi kasnog brončanog i/ili željeznog doba najzastupljeniji su na položaju P5 – Nugla što ukazuje na korelaciju intenzivnije zastupljenosti tragova aktivnosti ovog razdoblja detektiranih sustavnim terenskim pregledom s ranije poznatim arheološkim nalazištem (Slika 47). Izgradnja monumentalnih suhozidnih konstrukcija na povišenim pozicijama standardna je pojava u stvaranju brončanodobnog i željeznodobnog krajolika te se tragovi izrazitijih aktivnosti razmatranih razdoblja najčešće mogu utvrditi upravo na nešto višim predjelima. Istom vremenskom okviru vjerojatno pripadaju i druge obližnje gradine i gomile¹⁷², a upotpunjavanjem već poznatih prostornih podataka o njihovom razmještanju s distribucijskim podacima dobivenih sustavnim terenskim pregledom omogućilo bi se detaljnije razumijevanje dinamike korištenja prostora brončanodobnih i željeznodobnih zajednica.

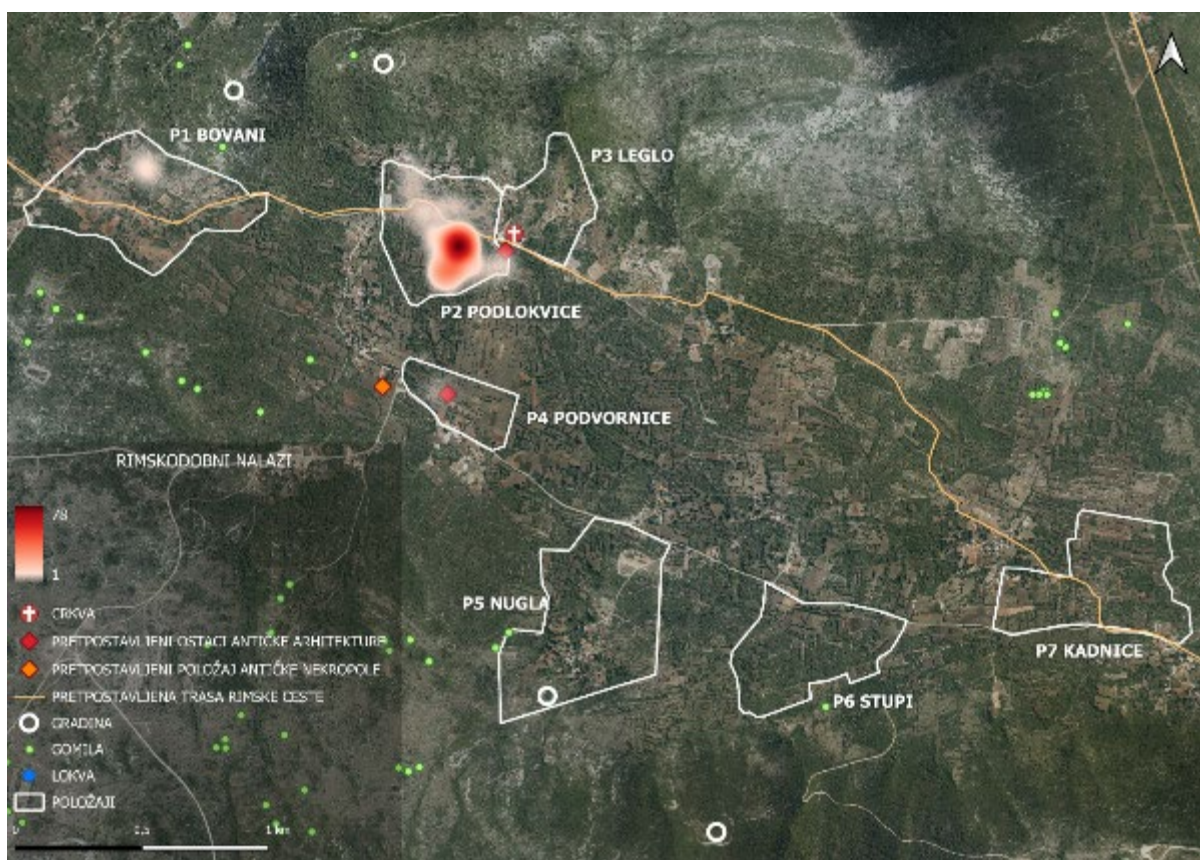
¹⁷² I. BABIĆ, 1980; A. MILETIĆ, 2007; 2008; 2009; I. ŠUTA, T. BARTULOVIĆ, 2007; I. ŠUTA 2009; 2010; L. PARAMAN, I. ŠUTA, 2017; L. PARAMAN et al., 2020; L. PARAMAN, M. UGARKOVIĆ, 2021; M. BAŽOKA, 2020.

Slika 47. Koncentracije aktivnosti kasnog brončanog i/ili željeznog doba (izradio: M. Bažoka)

Površinska distribucija rimskodobnog materijala pokazuje kako organizacija aktivnosti gravitira sjeverozapadnom dijelu polja na prostoru današnjih zaseoka Domazeti (P2 – Podlokvica), Dukani i Elezi (P1 – Bovani, Slika 45). Prostorni razmještaj nalaza u skladu je s pružanjem pretpostavljenog komunikacijskog pravca koji, pružajući se duž polja, prati južnu padinu Vilaje te prolazi pokraj lokve Bliznice. Riječ je o komunikaciji čije je sjećanje zadržano u lokalnoj predaji o „rimskom putu“. Prostor najvećeg intenziteta aktivnosti, sudeći po najvećim koncentracijama nalaza, u blizini je pozicije gdje lokalni stanovnici navode prisutnost „starih zidova“ ili „kovačevih zidova“ južno od crkve sv. Ivana Krstitelja. S obzirom na to kako je riječ o prostoru suvremenog naselja, u okolici crkve nije bilo moguće provesti terenski pregled. Zabilježena prisutnost rimskodobnog materijala na položaju P1 – Bovani kao i P4 – Podvornice, iako manje učestalosti, svjedoči o istovremenom korištenju šireg prostora. Terenskim pregledom zabilježene razlike u učestalosti materijala mogu se definirati kao potencijalni odraz razlike u vrsti aktivnosti, a samim time moguće je pretpostaviti i razliku u namjeni pojedinih prostora, no za jasnije razumijevanje utvrđene situacije potrebna su dodatna istraživanja. Prisutnost materijala na položaju P4 – Podvornice također je u blizini pretpostavljene pozicije rimskodobne nekropole kao i ranije spomenutih pretpostavljenih

ostataka rimskodobne arhitekture u blizini područne škole.¹⁷³ Distribucija najvećih koncentracija i učestalosti rimskodobnog materijala na rubu polja u blizini izvora vode, obližnji dostupni resursi u vidu površina pogodnih za poljoprivrednu obradu, pašnjaka i šuma, kao i navodi o prisutnosti potencijalnih ostataka rimskodobne arhitekture i nekropole, vrlo izvjesno ukazuju na prisutnost većeg rimskodobnog stambeno-gospodarskog kompleksa vrlo vjerojatno namijenjenog raznolikim gospodarskim djelatnostima. Uz zemljoradnju i, vrlo vjerojatno, stočarstvo, nalazi upućuju i na razvijenu obradu željeza o kojoj vjerojatno svjedoče i spomenuti podaci o „starim zidovima“ i „kovačevim zidovima“.

Slika 48. Koncentracije rimskodobnih aktivnosti (izradio: M. Bažoka)

Prostorni razmještaj najveće učestalosti srednjovjekovnog materijala, kao što je već spomenuto, uvelike se preklapa s položajem današnjih zaseoka (**Slika 49**). Potvrda tome, prije svega, vidljiva je u najvećoj učestalosti i koncentraciji materijala na položajima zaseoka Domazeti (P2 – Podlokovice), Elezi i Dukani (P1 – Bovani), dok niže koncentracije uz druge zaseoke ukazuju na mogućnost postojanja raštrkanih manjih skupina stambenih ili

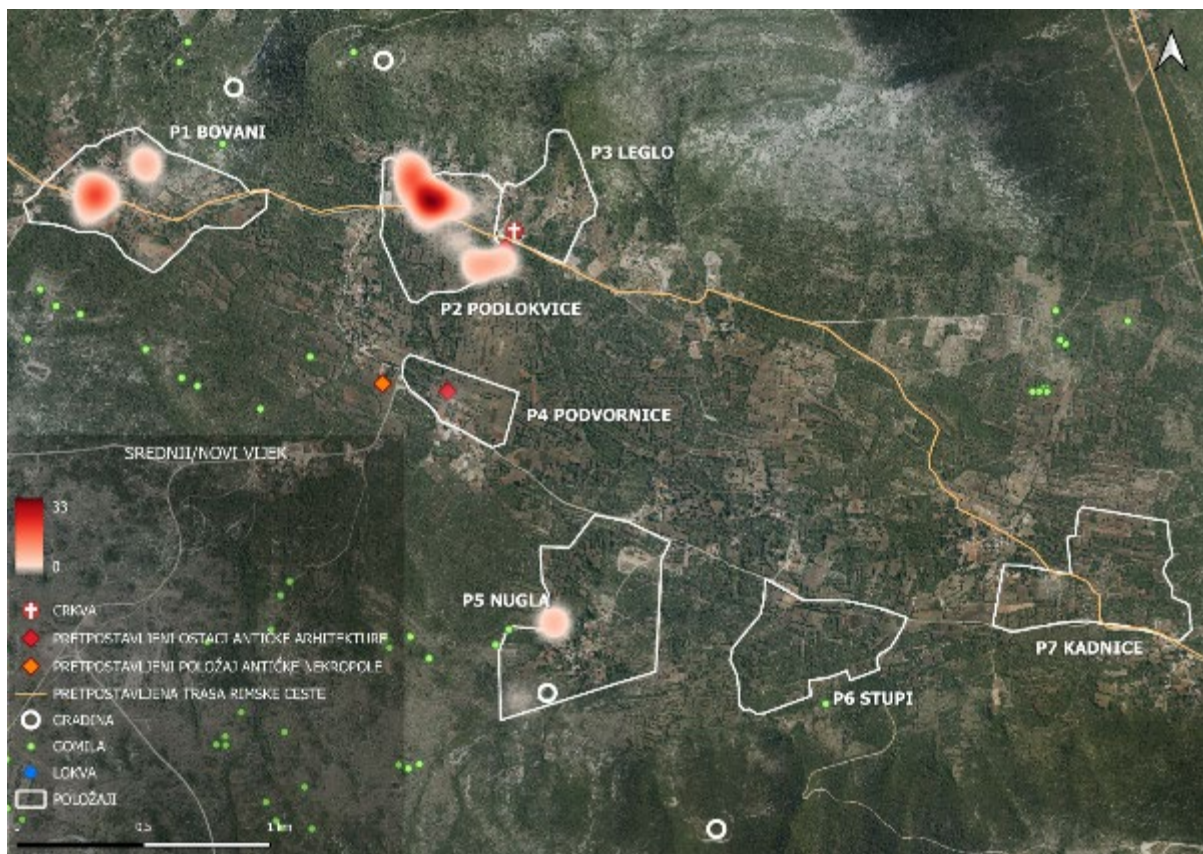
¹⁷³ Vidi poglavlje 4.2.

gospodarskih objekata. Pomicanje materijala na nešto više i rubnije položaje polja, u odnosu na rimskodobne nalaze, ukazuje na standardne pozicije srednjovjekovnog naseljavanja. Prisutnost keramičkih nalaza rupičaste fature upućuje na to da je dio nalaza možda indikativan za ranosrednjovjekovne aktivnosti na prostoru Bristivice. Potvrdu o ranom naseljavanju ovog prostora od strane Hrvata/Slavena, osim u potencijalnim nalazima, moguće je pronaći u nizu sačuvanih toponima koji se mogu povezati s praksama konstitucije pretkršćanskog svetog prostora.¹⁷⁴ U skladu s tim, početak velikog dijela današnjih zaseoka moguće je tražiti već u ranom srednjem vijeku kada se uspostavlja njihov prostorni razmještaj koji se neće znatno mijenjati tijekom čitavog srednjeg vijeka. Na taj su način zaseoci Bristivice dio posjeda hrvatskih vladara (*territorium regale*) u sastavu Kliške (Primorske) županije. Potvrdu tome pronalazimo u ostacima predromaničke crkve sv. Marije kod lokve Bliznice gdje sačuvani natpis spominje ime i titulu župana kao i povijesnom izvoru iz 13. stoljeća.¹⁷⁵ Naselja Bristivice svoj život nastavljaju u razvijenom i kasnom srednjem vijeku kada, nakon uspostave dinastije Arpadovića na hrvatsko prijestolje, prestaju biti dio feudalnog veleposjeda te se transformiraju u selo na teritoriju trogirske komune. Brojni povijesni izvori iz razvijenog i kasnog srednjeg vijeka svjedoče ne samo o promjeni pravnog statusa, već i o porastu populacije i snažnoj poljoprivrednoj proizvodnji.¹⁷⁶ Upravo su svi navedeni podaci potvrda tomu da nešto manja količina zabilježenog površinskog materijala u odnosu na rimskodobne nalaze nije odraz manjeg intenziteta aktivnosti ili manje populacije, već su rezultati uvjetovani raznim ranije spomenutim čimbenicima.

¹⁷⁴ Vidi poglavlje 4.2.

¹⁷⁵ Isto.

¹⁷⁶ Isto.

Slika 49. Koncentracije srednjovjekovnih/novovjekovnih aktivnosti (izradio: M. Bažoka)

5. ZAKLJUČAK

Sustavni terenski pregled predstavlja specifičnu razvojnu fazu istraživanja arheološkog krajolika koja se u začetku oblikuje pod okriljem procesualne arheološke misli tijekom šezdesetih i sedamdesetih godina 20. stoljeća. Razumijevanje kompleksnosti kulturnih sustava i potreba za njihovim detaljnijim istraživanjem uvjetuje širenje prostorne perspektive istraživanja i okretanje regiji kao najrelevantnijoj jedinici analize. Širenjem prostorne perspektive istraživačkog interesa ujedno počinje i opsežno teorijsko i empirijsko proučavanje koncepta površinskog arheološkog zapisa. Težnja za detaljnijim proučavanjem varijabilnosti površinskog arheološkog zapisa rezultirat će uspostavom artefakta kao osnovne jedinice pregleda što je u skladu s empirijskom realnosti kontinuirane prostorne distribucije artefakata u krajoliku. Detaljnije proučavanje karaktera površinskog zapisa na teorijskoj i empirijskoj razini potiče i proučavanje svih procesa uključenih u njegovo formiranje. Kroz ta razmatranja razvija se zaključak da površinski arheološki zapis u trenutku promatranja predstavlja suvremeni fenomen čiji je karakter rezultat različitih prirodnih procesa i antropogenih utjecaja koji su na njega konstantno djelovali od trenutka primarne depozicije do trenutka otkrića.

Sustavni terenski pregled doživljava snažan porast popularnosti tijekom sedamdesetih i osamdesetih godina 20. stoljeća, posebice na Mediteranu, ponajviše zbog svoje ekonomičnosti i efikasnosti za dobivanje regionalnih podataka. Velika popularnost uvjetuje daljnje razvijanje i poboljšavanje metoda, tehnika i strategija prikupljanja podataka prilagođenih raznim regionalnim uvjetima i projektnim ciljevima. Zbog toga se sustavni terenski pregled ne razvija kao standardizirana tehnika istraživanja, već se oblikuje objedinjavanjem različitih tehnika terenskog rada koje su prilagođene raznolikim regionalnim karakteristikama arheološkog zapisa. Njihove temeljne zajedničke poveznice obuhvaćaju širu prostornu perspektivu, propitkivanje koncepta arheološkog nalazišta i naglasak na kvalitativnoj i kvantitativnoj analizi površinskih distribucija artefakata. Na taj način sustavni terenski pregled stvara iznimno veliku količinu prostornih podataka, a razvoj tehnologije GIS računalnih programa i njihova implementacija u arheologiji omogućuje efikasno provođenje širokog spektra računalnih analiza za detaljnije razumijevanje tih podataka.

Radom prikazana implementacija sustavnog terenskog pregleda u osnovi se oslanja na teorijske i metodološke koncepte razvijene na širem prostoru Mediterana, ali predstavlja svojevrsnu

modifikaciju metodologije s ciljem prilagodbe na uvjete u krškom krajoliku. Krški krajolik zbog svoje geomorfološke heterogenosti, oblikovane kompleksnim prirodnim procesima i intenzivnim ljudskim intervencijama, predstavlja značajan izazov za implementaciju standardnih pristupa provedbe sustavnog terenskog pregleda. Naime, krajolik Bristivice karakteriziraju raznolika manja nepravilna obrađena polja koja najčešće nisu međusobno izravno povezana, a zapuštenost velike većine tih obradivih površina, posebice u posljednjih desetak godina, uzrokovala je porast guste grmolike vegetacije koja onemogućuje prostornu kontinuiranost provedbe terenskog pregleda. Ispresijecanost krajolika raznim nadzemnim suhozidnim strukturama poput suhozida i krčevinskih gomila donekle umanjuje problem nedostatka za pregled vidljivog tla. Arheološki materijal je na tim kamenim strukturama najčešće rezultat lokalne prakse čišćenja polja od neželjenog sadržaja. Iako je materijal u tom slučaju sekundarno ili čak tercijarno deponiran, poprilično se sigurno može pretpostaviti kako nije pomaknut daleko od svog primarnog konteksta.

Kako bi se organizacija terenskog pregleda prilagodila tim uvjetima, prije samog odlaska na teren područje istraživanja podijeljeno je na manje cjeline krajolika – položaje. Kriteriji odabira položaja su karakteristike krajolika koje su prividno pogodne za provođenje terenskog pregleda te pretpostavljeni arheološki potencijali prostora utemeljen na prethodnim saznanjima. Tijekom terenskog pregleda, ovisno o utvrđenim uvjetima, svaki je položaj dodatno podijeljen na manje prostorne jedinice – lokacije. Lokacije predstavljaju najmanje prostorne jedinice provedenog pregleda te je za svaku lokaciju zabilježena vrsta lokacije, kvaliteta vidljivosti i prisutnost površinskog arheološkoga materijala, odnosno njegova brojnost ovisno o vrsti (keramika, opeka, rožnjak i sl.). Od zatečenog pokretnog arheološkog materijala prikupljeni su gotovi svi nalazi, izuzev opeke i rožnjaka koji su prebrojeni i ostavljeni na zatečenim lokacijama.

Sustavnim terenskim pregledom šireg područja Bristivice izdvojeno je ukupno sedam položaja (P1 – P7) unutar kojih je ukupno pregledano 396 lokacija, odnosno prikupljeni su podaci o prostornoj distribuciji površinskog arheološkog materijala na ukupnoj površini od 100 ha. Registrirano je ukupno devet različitih vrsta lokacija među kojima dominiraju zidovi i polja. Od pokretnog arheološkog materijala u najvećoj su mjeri utvrđeni ulomci keramičkih posuda, zatim slijede nalazi rožnjaka i opeke, dok su ostale vrste materijala prisutne u znatno manjoj

mjeri. Dobiveni rezultati omogućuju izradu distribucijske karte koja pruža uvid u generalne trendove i promjene trendova korištenja prostora bristivičke udoline ovisno o razdobljima.

Prisutnost litičkih izrađevina od rožnjaka u korelaciji s visokom učestalosti sirovinskog materijala pokazuje da je širi prostor Bristivice, kao pogodan izvor ove vrste sirovine, prepoznat i iskorištavan tijekom paleolitika. Nadalje, u kontekstu mlađe prapovijesti, zabilježena je prisutnost keramičkih nalaza neolitika/eneolitika prvenstveno definiranih na temelju fature. Distribucija ove kategorije nalaza gravitira krajnjem sjeverozapadnom rubu bristivičke udoline gdje su zabilježeni na predjelu samog polja. Nalazi brončanog i željeznog doba ukazuju na promjenu prostornog obrasca u odnosu na prethodno razdoblje te gravitiraju južnom rubu udoline s najvećim koncentracijama na izdignutoj poziciji koja je otprije poznata kao prapovijesno nalazište.

Rimskodobna keramika predstavlja najbrojnije zabilježenu kategoriju nalaza čija distribucija gravitira općenito zapadnom dijelu bristivičke udoline. Distribucija najvećih koncentracija i učestalosti rimskodobnog materijala na rubu polja, na položaju u blizini izvora vode, obližnji dostupni resursi u vidu površina pogodnih za poljoprivrednu obradu, pašnjaka i šuma, kao i navodi o prisutnosti potencijalnih ostataka rimskodobne arhitekture i nekropole, vrlo izvjesno ukazuju na prisutnost većeg rimskodobnog stambeno-gospodarskog kompleksa vrlo vjerojatno namijenjenog raznolikim gospodarskim djelatnostima.

Srednjovjekovni/novovjekovni materijal prostorno je najšire dokumentiran. Distribucija ukazuje na značajnu prisutnost aktivnosti ovih razdoblja na istim položajima gdje su i današnji zaseoci na sjevernom, sjeverozapadnom i južnom rubu udoline s najvećim koncentracijama na blago uzvišenom dijelu podno južnih padina planine Vilaje. Zabilježena distribucija pokazuje kako je današnji obrazac najintenzivnije naseljenosti vrlo vjerojatno nastavak srednjovjekovne tradicije, a moguće je dijelom i antičke.

Prikazani rezultati pokazuju da je s primjenom određene metodologije te njenom prilagodbom specifičnim regionalnim uvjetima sustavni terenski pregled korisna metoda za bilježenje varijabilnosti površinskog arheološkog zapisa u kontekstu krškog krajolika. Unatoč poteškoćama koje su rezultat specifičnih značajki toga krajolika, dobro organizirani terenski pregled omogućuje dobivanje uvida u dovoljan broj jedinica i time prikladnu pokrivenost

područja istraživanja za izvođenje konkretnih zaključaka. Na taj način izrađena distribucijska karta omogućuje definiranje dinamike korištenja prostora kao i njihove promjene kroz različita razdoblja. Dobiveni podaci pridonose upotpunjavanju arheološke slike naseljavanja šireg prostora trogorskog zaleđa u svim razdobljima te može doprinijeti potpunijem razumijevanju organizacije aktivnosti u prošlosti u kontekstu krškog krajolika.

6. POPIS LITERATURE

AMMERMAN, A. J., 1981. – Surveys and Archaeological Research, *Annual Review of Anthropology*, 10, Palo Alto, 63–88.

ANDREIS, P., 1977. – *Povijest Trogira*, svezak I, Čakavski sabor, Split.

BABIĆ, I., 1980. – Gradine i gomile između Trogira i Splita u odnosu na prirodne puteve, u: Nikola Tasić (ur.), *Putevi i komunikacije u praistoriji, Materijali*, XVI, Savez arheoloških društava Jugoslavije, Beograd, 61–67.

BABIĆ, I., 1984./1991. – *Prostor između Trogira i Splita. Kulturnohistorijska studija*, Muzej grada Trogira, Trogir; Muzej grada Kaštela, Kaštela.

BALBO, A. L., KOMŠO, D., MIRACLE, P. T., 2006. – Prehistory of the open karst, further discoveries from the geoarchaeological survey of polje Čepić, Croatia, *Histria archaeologica*, 35, 2004(2006), Pula, 31–40.

BANNING, E. B., 2002. – *Archaeological Survey. Manuals in Archaeological Method, Theory, and Technique*, Springer Science+Business Media, New York.

BARTON, C. M., BERNABEU, J., EMILI AURA, J., GARCIA, O., LA ROCA, N., 2002. – Dynamic Landscapes, Artifact Taphonomy, and Landuse Modeling in the Western, *Geoarchaeology*, 17(2), Richmond, 155–190.

BAŽOKA, M., 2020. – Prapovijesna topografija sela Bristvice i Segeta Gornjega u zaleđu Trogira, neobjavljeni završni rad, Sveučilište u Zadaru, Zadar.

BEĆIR, A., 2023. – Prostor i ljudi segetskoga područja u srednjemu i ranome novome vijeku, u: I. Pažanin (ur.), *Segetski zbornik*, svezak drugi, Župa Gospe od Ružarija, Seget Donji, 13–33.

BELAJ, V., BELAJ, J., 2014. – *Sveti trokuti. Topografija hrvatske mitologije*, Institut za arheologiju, Matica Hrvatska, Zagreb.

BINFORD, L. R., 1964. – A Consideration of Archaeological research Design, *American Antiquity*, 29(4), New York, 425–441.

BINTLIFF, J. L., 1985. – Greece: The Boeotia Survey, u: S. Macready, F. H. Thompson (ur.), *Archaeological Field Survey in Britain and Abroad*, Society of Antiquaries of London, London, 196–216.

BINTLIFF, J., 1997. – The Role of Science in Archaeological Regional Surface Artefact Survey, u: D. Dirksne, G. Von Bally (ur.), *Optical Technologies in the Humanities: Selected Contributions to the International Conference on New Technologies in the Humanities and Fourth International Conference on Optics Within Life Sciences, OWLS IV, Münster, Germany, 9–13 July 1996*, Berlin, 9–28.

BINTLIFF, J., 1999. – Regional Field Surveys and Population Cycles, u: J. Bintliff, K. Sbonias (ur.), *Reconstructing Past Population Trends in Mediterranean Europe (3000 BC - AD 1800)*, Oxford, 21–34.

BINTLIFF, J., GAFFNEY, V. L., SLAPŠAK, B., 1989. – Kontekst in metodologija terenskega pregleda *ager pharensis*-Hvar, *Arheo*, 9, Ljubljana, 41–55.

BLANTON, R. E., 2001. – Mediterranean Myopia, *Antiquity*, 75(289), Durham, 627–629.

BOND, C. J., 2011. – The Value, Meaning and Protection of Lithic Scatters, *Lithics: The Journal of the Lithic Studies Society*, 32, London, 30–49.

BOGNAR, A., 1999. – Geomorfološka regionalizacija Hrvatske, *Acta Geographica Croatica*, 34(1), Zagreb, 7–26.

BRALIĆ, A., BURIĆ, T., DOMAZET, M., KUŽIĆ, K., KATAVIĆ, V., SUNKO KATAVIĆ, A., MALETIĆ, B., ŠUTA, I., 2021. – *Biranj – utvrda i svetište na Kozjaku*, katalog izložbe, Muzej grada Kaštela, Kaštela.

BRALIĆ, A., KAMENJARIN, I., PARICA, M., POPOVIĆ-DAGETA, D., ŠUTA, I., 2022. – *Potopljeni Siculi*, katalog izložbe, Muzej grada Kaštela, Kaštela.

BURGER, O., TODD, L. C., 2006. – Grain, Extent and Intensity: The Components of Scale in Archaeological Survey. u: G. Lock, B. Molyneaux (ur.), *Confronting Scale in Archaeology: Issues in Theory and Practice*, Springer, New York, 235–256.

BURGER, O., TODD, L. C., BURNETT, P., 2008. – The Behavior of Surface Artifacts: Building a Landscape taphonomy on the High Plains, u: L. L. Scheiber, B. J. Clark (ur.), *Archaeological Landscapes on the High Plains*, University Press of Colorado, Boulder, 203–236. BURIĆ, T., 1988. – Srednjovjekovni spomenici *villae de Blisoy*, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, 17 (1987), Split, 75–86.

BURIĆ, T., 2003. – Hidronimija i vodovodni sustavi trogirskog distrikta kroz povijest, *Histria Antiqua*, 10, Pula, 65–74.

BURIĆ, T., 2009. – Srednjovjekovna Bosiljina (topografsko – arheološka skica), *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, 36, Split, 283–291.

BURIĆ, T., 2011. – Perunovo brdo (*monte Borun*) – prilog poznavanju poganske slavenske toponimije u Kaštelima, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, 38, Split, 59–82.

BURIĆ, T., 2020. – *Trogirski distrikt u srednjem vijeku do 1537. godine*, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split.

BURIĆ, T., 2021. – Stomorija – Miri (Kaštel Novi), primjer prostornih relacija unutar naselja u kasnoj antici i srednjem vijeku / Stomorija – Miri (Kaštel Novi), an example of spatial relations within settlements in Late Antiquity and the Middle Ages, *Archaeologia Adriatica*, 15, Zadar, 541–557.

BUTZER, K. W., 1982. – *Archaeology as Human Ecology: Method and Theory for a Contextual Approach*, Cambridge University Press, New York.

BUŽANČIĆ, R., 2011. – Crkve sv. Vida na Klisu i sv. Marije u Blizni Gornjoj: Prilog proučavanju vladarske predromaničke arhitekture IX. stoljeća, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 42, Split, 29–67.

CAIN, D., 2008. – Revisiting Lithic Scatters: A CRM Perspective, *Southeastern Archaeology*, 31(2), 207–220.

CAMBI, F., TERRENATO, N., 1994. – *Introduzione all'archeologia dei paesaggi*, izdavač, Roma.

CARR, K. W., 2008. – The Contribution of Prehistoric Archaeological Sites in Plowzone Context to Our Understanding of Past Cultural Behavior and Their Eligibility to the National Register of Historic Places, u: C. B. Rieth (ur.), *Current Approaches to the Analysis and Interpretation of Small Lithic Sites in the Northeast*, New York State Museum Bulletin Series 508, New York State Education Department, Albany, 187–202.

CARAHER, W. R., NAKASSIS, D., PETTIGREW, D. K., 2007. – Siteless Survey and Intensive Data Collection in an Artifact-Rich Environment: Case Studies from the Eastern Corinthia, Greece, *Journal of Mediterranean Archaeology*, 19(1), Sheffield, 7–43.

CATANI, E. 2008. – Arheološko-povijesne bilješke o *castellum Tariona* u rimsko doba, *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, 101, Split, 75–86.

CHAPMAN, J. C., SHIEL, R. S., BATOVIĆ, Š., 1996. – *The Changing Face of Dalmatia: Archaeological Studies in a Mediterranean Landscape*, Leicester University Press, London.

CHAPMAN, J., BATOVIĆ, Š., 1987. – Settlement patterns and land use in Neotermal Dalmatia: 1983-1984 Seasons, *Journal of Field Archaeology*, 14(2), Boston, 123–146.

CHERRY, J. F., 1983. – Frogs Around the Pond: Perspective on Current Archaeological Survey Projects in the Mediterranean Region, u: D. R. Keller, D. W. Rupp (ur.), *Archaeological Survey in the Mediterranean Area*, BAR International series 155, Oxford, 375–416.

CHERRY, J. F., 1994. – Regional survey in the Aegean: ‘the new wave’ (and after), u: P. N. Karduliad (ur.), *Beyond the Site: Regional Studies in the Aegean Area*, Lanham, 91–112.

CHERRY, J. F., SHENNAN, S., 1978. – Sampling Cultural Systems: Some perspectives on the application of probabilistic regional survey in Britain, u: J. F. Cherry, C. Gamble, S. Shennan (ur.), *Sampling in Contemporary British Archaeology*, BAR British Series, Oxford, 17–48.

CLARKE, D., 1973. – Archaeology: The Loss of Innocence, *Antiquity*, 47(185), mjesto, 6–18.

ČAČE, S., 1982. – Liburnske zajednice i njihovi teritoriji, *Dometi*, 12, Rijeka, 41–52.

ČAČE, S., 2006. – South Liburnia at the Beginning of the Principate: Jurisdiction and Territorial Organization, u: S. Čače, A. Kurilić, F. Tassaux (ur.), *Les routes de l'Adriatique antique antique. Geographie et economie, Actes de la Table ronde du 18 au 22 septembre 2001 (Zadar) / Putovi antičkog Jadrana. Geografija i gospodarstvo, Radovi s Okruglog stola održanog u Zadru od 18. do 22. rujna 2001.*, Institut Ausonius, Sveučilište u Zadru, Bordeaux – Zadar, 65–79.

ČUČKOVIĆ, Z., 2011. – Methods of surface archaeological research and their application in Bujština, Istra, neobjavljeni magistarski rad, Univerza v Ljubljani Filozofska fakulteta, Ljubljana.

ČUČKOVIĆ, Z., 2012. – Metodologija sustavnog terenskog pregleda: Primjer istraživanja zapadne Bujštine (Istra), *Opuscula Archaeologica*, 36(1), Zagreb, 247–274.

DELLA CASA, P., BASS, B., KIRIGIN, B., RADIĆ, D., KATUNARIĆ, T., 2009. – An Overview of Prehistoric Settlement Topography and Maritime Connections on Lastovo

Island, Croatia, u: S. Forenbaher, (ur.), *A Connecting Sea*, BAR international 2037, Archaeopress, Oxford, 113–136.

DOMINES PETER, P., 2023. – Arheologija otoka Ista: Otočni krajolik i dinamika naseljenosti u svjetlu preliminarnih rezultata terenskog pregleda, *Archaeologia Adriatica*, 17(1), Zadar, 55–10.

DOWNUM, C. E., BROWN, G. B., 1998. – The Reliability of Surface Artifact Assemblages as Predictors of Subsurface Remains: A Case Study from Southern Arizona, u: A. P. Sullivan III (ur.), *Surface Archaeology*, University of New Mexico Press, Albuquerque, 111–123.

DUBOLNIĆ GLAVAN, M., KULENOVIĆ, I., KULENOVIĆ OCELIĆ, N., 2020. – Sites Twice Removed, a Case Study from Dalmatia, u: I. Miloglav (ur.), *Recent Development in Archaeometry and Archaeological Methodology in South Eastern Europe*, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne, 146–164.

DUNNELL, R. C., DANCEY, W. S., 1983. – The Siteless Survey: A Regional Scale Data Collection Strategy, u: M. B. Schiffer (ur.), *Advances in Archaeological Method and Theory*, 6, Academic Press, 1st Edition, San Diego, 267–287.

EBERT, J. I., 1992. – *Distributional Archaeology*, University of New Mexico Press, Albuquerque.

EBERT, J. I., LARRALDE, S., WANDSNIDER, L., 1987. – Distribution Archaeology: Survey, Mapping, and Analysis of Surface Archaeological Materials in the Green River Basin, Wyoming, u: A. J. Osborn, R. C. Hassler (ur.), *Perspectives on archaeological resources management in the Great Plains*, I & O Publishing, Omaha, 159–177.

FENTRESS, E., 2000. – What are we counting for?, u: R. Francovich, H. Patterson (ur.), *Extracting Meaning from Ploughsoil Assemblages (The Archaeology of Mediterranean Landscapes)*, Oxbow books, Oxford, 44–52.

FOLEY, R., 1981a. – Off-site archaeology: an alternative approach for the short-sited, u: I. Hodder, G. Isaac, N. Hammond (ur.), *Patterns of the past. Studies in honour of David Clarke*, izdavač, London – New York – New Rochelle – Melbourne – Sydney, 157–183.

FOLEY, R., 1981b. – A Model of Regional Archaeological Structure, *Proceedings of the Prehistoric Society*, 47, Cambridge, 1–17.

FORENBAHER, S., 2023. – *Rane grobne gomile na Jadranu i raznolikost pogrebnih običaja u 3. tisućljeću pr. Kr.*, Institut za arheologiju, Zagreb.

FORENBAHER, S., RAJIĆ-ŠIKANJIĆ, P., 2006. – The Prehistoric Hillfort at Grad (Pelješac, Dalmatia) – Preliminary Results of Intensive Surface Survey, *Collegium Anthropologicum*, 3, Zagreb, 467–473.

FUERST-BJELIŠ, B., 2018. – Deforestacija i reforestacija u hrvatskome dinarskom kršu: odnosi i implikacije, *Ekonomska i ekohistorija*, 14(1), Zagreb, 136–144.

GAFFNEY, V., BINTLIFF, J., SLAPŠAK, B., 1991. – Site Formation Processes and the Hvar Survey Project, Yugoslavia, u: A. J. Schoflied (ur.), *Interpreting Artefact Scatters. Contributions to Ploughzone Archaeology*, Oxbow Books, Oxford, 59–77.

GAFFNEY, V., KIRIGIN, B., PETRIĆ, M., VUJNOVIĆ, N., 1997. – *The Adriatic Islands Project: Contact, Commerce and Colonialism 6000 BC – AD 600, Volume 1*, BAR International Series 660, Oxford.

GLAVAŠ, V., 2014. – Analize vidljivostiu prapovijesnom krajoliku Velebita. *Arheologia Adriatica*, 8, Zadar 1–26.

GRAU MIRA, I., 2019. – Settlement and landscape in the Iron Age of eastern Iberia, u: D.C. Cowley, M. Fernández-Götz, T. Romankiewicz, H. Wendling (ur.), *Settlement. Relating buildings, landscape, and people in the European Iron Age*, Sidestone Press, Leiden, 69–77.

GRUŠKOVNJAK, L., 2017. – Arheološki površinski pregled – osnovni koncepti in problemi, *Arheo*, 34, Ljubljana, 23–77.

GRUŠKOVNJAK, L., 2019. – Visibility of Archaeological Record on the Surface, u: I. Miloglav (ur.), *Proceedings from the 5th Scientific Conference Methodology and Archaeometry*, izdavač, Zagreb, 57–79.

HARDING, A., 2006. – Enclosing and excluding in Bronze Age Europe, u: A. Harding, S. Sievers, N. Venclová (ur.), *Enclosing the Past: inside and outside in prehistory*, J.R. Collis Publications, Sheffield.

HOLLENBACK, K., 2018. – Behavioral Archaeology, u: S. L. Lopeu Varela (ur.) *Encyclopedia of Archaeological Sciences*, John Wiley & Sons Inc, New Jersey, 1–3.

HORVAT, K., 2015. – Polje niže Vrcelja – nalazište ranog neolitika na benkovačkom području, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 108(1), Split, 9–35.

HORVAT, K., VUJEVIĆ, D., 2017. – Pokrovnik – materijalna kultura neolitičkog naselja, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 34, Zagreb, 45–81.

HORVAT OŠTRIĆ, K., 2023. – Projekt sustavnog terenskog pregleda neolitičkog nalazišta Graduša – Lokve, *Archaeologia Adriatica*, 17, Zadar, 7–30.

JELINČIĆ, K., 2005. – 123–124.

JERONČIĆ, T.; ŠUTA, I., 2011. – Lokalitet: Plinovod Like i Dalmacije, 4. dio sustava, lokaliteti AB 27, AB 28, AB 29, AB 30, AB 31, AB 32, AB 33, AB 34, AB 35, AB 36, AB 37, AB 38, AB/EB 1, AB/EB 2, EB 11, EB 12, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 7/2010, Uprava za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture Republike Hrvatske, Zagreb, 655–664.

JOHNSON, G. A., 1977. – Aspects of Regional Analysis in Archaeology, *Annual Review of Anthropology*, izdavač, San Mateo, 479–508.

JUDGE, J. W., EBERT, J. I., HITCHCOCK, R. K., 1975. – Sampling in Regional Archaeological Survey, u: J. W. Muller, (ur.), *Sampling in Archaeology*, University of Arizona Press, Tucson, 82–123.

KATIĆ, M., 2008. – Uloga krških lokava u prapovijesti, neolitičko nalazište Bliznice kod Gustirne, u: B. Olujčić (ur.), *Povijest u kršu. Zbornik radova projekta „Naselja i komunikacije u kontekstu veza Jadranskog priobalja i unutrašnjosti“*, *Alpium Illyricarum Studia* 1, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 135–140.

KATIĆ, M., 2017. – Arheološki nalazi u Pozorcu kod Marine, *Prilozi za povijest umjetnosti u Dalmaciji*, 43 (2016), Split, 29–44.

KOVAČIĆ, V., 2006. – Lokalitet: Blizna Gornja – Crkva sv. Marije, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 2/2005, Uprava za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture Republike Hrvatske, Zagreb, 345–346.

KUDELIĆ, A., SIROVICA, F., MILOGLAV, I., 2015. – Prikaz rezultata prve faze sustavnoga terenskog pregleda gornje Podravine, *Annales Instituti Archaeologici*, XI(1), Zagreb, 104–108.

KUDELIĆ, A., SIROVICA, F., 2016. – Prikaz rezultata druge faze sustavnog terenskog pregleda gornje Podravine, *Annales Instituti Archaeologici*, XII(1), Zagreb, 192–195.

KUDELIĆ, A., SIROVICA, F., MILOGLAV, I., TRESIĆ PAVIČIĆ, D., 2017. – Terenski pregled gornje Podravine – analiza učestalosti i distribucije srednjovjekovnog površinskog materijala, u: T. Sekelj Ivančan, T. Tkalčec, S. Krznar, J. Belaj (ur.), *Srednjovjekovna naselja u svjetlu arheoloških izvora / Mediaeval Settlements in the Light of Archaeological Sources*, Zbornik Instituta za arheologiju / Serta Instituti Archaeologici, 6, Institut za arheologiju, Zagreb, 473–482.

KUDELIĆ, A., SIROVICA, F., 2019. – Sustavni terenski pregled nalazišta Kurilovec – Belinščica u Turopolju, *Annales Instituti Archaeologici*, XV(1), Zagreb, 225–230.

KUDELIĆ, A., SIROVICA, F., 2022. – *Kurilovec–Belinščica. Tragom bronzanodobnog Turopolja / Kurilovec-Belinščica. Tracing the Bronze Age of Turopolje*, Monografije Instituta za arheologiju / Monographiae Instituti Archaeologici, 9, Institut za arheologiju, Zagreb.

KUDELIĆ, A., NERAL, N., PARAMAN, L., 2023. – Arheometrija keramike bronzanog doba s trogirskog područja / Archaeometry of Bronze-Age ceramics from the area of Trogir, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 56(2), Zagreb, 99–130.

KULENOVIĆ, I., 2018. – Prostor kao društvena praksa: gradine i heterotopija, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 60, Zadar, 1–24.

KULENOVIĆ, N., 2019. – Terenski pregled krške zaravni na području Jasenica i Obrovca, *Archaeologia Adriatica*, 13(1), Zadar, 253–287.

LOLIĆ, T., 2006 – Lokalitet: Autocesta Zagreb – Sisak, dionica Jakuševac – Velika Gorica (jug). *Hrvatski arheološki godišnjak*, 2/2005, Uprava za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture Republike Hrvatske, Zagreb, 146–147.

LOŽNJAK, D., TKALČEC, T., 2001 – Suhopolje – Lajkovina Rezultati sustavnog terenskog pregleda kasnobronzanodobnog naselja. *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 18 (-), Zagreb, 275–284.

LUCIĆ, I., 1979. – *Povijesna svjedočanstva o Trogiru*, svezak I, II, Čakavski sabor, Split.

MADIRACA, V., 2012. – Stručno izvješće o zaštitnim arheološkim istraživanjima na arheološkim nalazištima Šupljak (AN 1), Procilj (AN 2), Njivice (AN 3) i Dabgora (AN 4) u perimetru izgradnje VE Jelinak, Pisa trade d.o.o., Split.

MADIRACA, V., 2013. – Lokalitet: Vjetroelektrana Jelinak (Njivice, Šupljak, Veliki Jelinak, Dabgora – područje VE Jelinak), *Hrvatski arheološki godišnjak*, 9/2012, Uprava za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture Republike Hrvatske, Zagreb, 827–829.

MANNING, K. M. 2016. – *Investigating "Lithic Scatter" Variability: Space, Time, and Form*, Graduate Thesis, Mississippi State University, Starkville.

MATAS, M., 2009. – *Krš Hrvatske: geografski pregled i značenje*, Geografsko društvo Split, Zagreb.

MILETIĆ, A., 2007. – Prilozi topografiji Hiličkog poluotoka: Bristivica kod Trogira, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva*, 39(2), Zagreb, 62–69.

MILETIĆ, A., 2008. – *Castellum Tariona, Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, 101, Split, 59–74.

MILETIĆ, A., 2009. – *Saltus Tariotarum, Opuscula archaeologica*, 32, Zagreb, 7–20.

MILETIĆ, Ž., 1997. – Rimske ceste na Hilejskom poluotoku, u: Ivo Babić, Joško Belamarić, Mladen Ante Friganović (ur.), *Povid*, 1, Primošten, 170–179.

MILOGLAV, I., TONČINIĆ, D., 2015. – Metodologija sustavnog terenskog pregleda dunavskog limesa u Osječko-baranjskoj županiji, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva*, XLVII, Zagreb, 9–15.

MILOŠEVIĆ, A., 1998. – *Arheološka topografija Cetine*, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split.

MILOŠEVIĆ, A., GOVEDARICA, B. 1986. – Otišić, Vlake – praistorijsko nalazište u Vrtači I, *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*, 23/22, Sarajevo, 51–71.

NOVAKOVIĆ, P., 2003. – *Osvajanje prostora: razvoj prostorske in krajinske arheologije*, Filozofska fakulteta, Ljubljana.

NOVAKOVIĆ, P., 2008. – Arheologija prostora i arheologija krajolika, u: B. Olujić (ur.), *Povijest u kršu. Zbornik projekta „Naselja i komunikacije u kontekstu veza Jadranskog*

priobalja i unutrašnjosti u prapovijesti i antici“, *Alpium Illyricarum Studia* 1, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 15–54.

NOVAKOVIĆ, P., GROSSMAN, D., MASARYK, R., NOVŠAK, M., 2007. – *Minimalni standardi izkopavalne dokumentacije: pregled stanja in predlogi standardov: študija, elaborat/studija*, Ljubljana.

O'BRIEN, M. J., LEWARCH, D. E. (ur.) 1981. – *Plowzone Archeology: Contributions to Theory and Technique*, *Publications in Anthropology*, 27, Vanderbilt University, Nashville, Tennessee.

OMAŠIĆ, V., 1971. – *Mletačko-tursko razgraničenje na trogirskom području nakon Ciparskog i Kandijskog rata i njegove posljedice*, Muzej grada Trogira, Trogir.

OMAŠIĆ, V., 1974. – Katastrik trogirskog dijela nove stečevine iz 1711. godine, *Grada i prilozi za povijest Dalmacije*, 8, Split, 79–153.

OMAŠIĆ, V., 1980. – Opremanje galijske suprakomita Jakova Andreisa 1470. godine, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 22, Split, 86–106.

ORTON, C., 2000. – *Sampling in Archaeology*, *Cambridge Manuals in Archaeology*, Cambridge University Press, London.

PARAMAN, L., ŠUTA, I., 2017. – Prilog poznavanju topografije prapovijesnih nalazišta u zapadnom dijelu Kaštelanskog zaljeva, u: J. Balen, I. Šuta (ur.), *Okolica Kaštelanskog zaljeva u prošlosti, Kaštela 2. – 6. listopada 2017, Program i sažeci*, Muzej grada Kaštela, Kaštela, 8-9.

PARAMAN, L., UGARKOVIĆ, M., STESKAL, M., 2020. – Terenski pregled i dokumentiranje gradinskih nalazišta na širem trogirskom području u 2019. godini kao uvod u sustavno istraživanje Hiličkoga poluotoka, *Annales Instituti Archaeologici*, XVI(1), Zagreb, 245-268.

PARAMAN, L., UGARKOVIĆ, M. 2021. – Gradinsko utvrđenje Sutilija: nove spoznaje temeljene na arheološkim nalazima prikupljenim neinvanzivnim istraživanjima, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 113(1), Split, 41–99.

PARAMAN, L., 2022. – Lokalteti: Općina Marina – lokaliteti u Blizni Gornjoj (Bliznica), Rastovcu (Bliznice) i Marini (Drid, Dolac, Jamine), *Hrvatski arheološki godišnjak*, 18/2021, Uprava za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture i medija Republike Hrvatske, Zagreb, u tisku.

PLOG, S., 1978. – Sampling in Archaeological Surveys: A Critique. *American Antiquity*, 43(2), New York, 280–285.

PLOG, S., PLOG, F., WAIT, W., 1978. – Decision Making in Modern Surveys, u: M. B. Schiffer (ur.), *Advances in Archaeological Method and Theory*, volume 1, Academic Press Inc., New York, 383–421.

PODRUG, E., 2012.–2013. – Neolitički pokretni nalazi na šibenskom području, *Diadora*, 26–27, Zadar, 185–212.

REITH, C. B., 2008. – Introduction, u: Rieth, C. B. (ur.), *Current Approaches to the Analysis and Interpretation of Small Lithic Sites in the Northeast*, New York State Museum Bulletin Series 508, New York State Education Department, Albany, 1–10.

RUTAR, G., ČREŠNAR, M., NADBATH, B., 2015. – *Preventivna arheologija v Centru (za preventivno arheologijo)*, katalog izložbe, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Ljubljana.

RUTTER, J., B., 1983. – Some Thoughts on the Analysis of Ceramic Data Generated by Site Surveys, u: D. R. Keller, D. W. Rupp (ur.), *Archaeological Survey in the Mediterranean Area*, BAR International Series 155, Oxford, 137–142.

SCHIFFER, M., B., 1972. – Archaeological Context and Systemic Context, *American Antiquity*, 37(2), New York, 156–65.

SCHIFFER, M., B., 1983. – Toward the Identification of Formation Processes, *American Antiquity*, 48(4), New York, 675–706.

SCHIFFER, M. B., 1996. – *Formation Processes of the Archaeological Record*, University of Utah Press, Salt Lake City.

SCHIFFER, M. B., 2010. – *Behavioral Archaeology Principles and Practice*, Routledge, London.

SCHIFFER, M., B., SULLIVAN, A., P., KLINGER, T., C., 1978. – The Design of Archaeological Surveys, *World Archaeology*, 10(1), London, 1–28.

SHOTT, M. J., 1995. – Reliability of Archaeological Records on Cultivated Surfaces: A Michigan Case Study, *Journal of Field Archaeology*, 22(4), London, 475–490.

SIROVICA, F., MIHELIC, S., 2017. – Preliminarno stručno izvješće o rezultatima sustavnog terenskog pregleda na području općine Baška, neobjavljeno izvješće, Arheološki muzej u Zagrebu, Zagreb.

SIROVICA, F., MIHELIC, S., 2018. – Preliminarno stručno izvješće o rezultatima sustavnog terenskog pregleda na području općine Baška, neobjavljeno izvješće, Arheološki muzej u Zagrebu, Zagreb.

SIROVICA, F., MIHELIC, S., 2019. – Preliminarno stručno izvješće o rezultatima sustavnog terenskog pregleda na području općine Baška, neobjavljeno izvješće, Arheološki muzej u Zagrebu, Zagreb.

SLAPŠAK, B., 1988. – *Ager Pharensis* survey – Potentials and limitations of 'wall survey' in karstic environments, u: J. C. Chapman, J. Bintliff, V. Gaffney, B. Slapšak (ur.), *Recent Developments in Yugoslav Archaeology*, BAR International Series 431, Oxford, 145–168.

STANČIĆ, Z., GAFFNEY, V., 1991. – *Napovedovanje preteklosti – uporaba GIS v arheološki študiji otoka Hvara*, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana.

SULLIVAN, A. P., 1992. – Investigating the Archaeological Consequences of Short-Duration Occupations, *American Antiquity*, 57(1), New York, 99–115.

ŠEGOTA, T., FILIPČIĆ, A., 2003. – Köppenova podjela klima i hrvatsko nazivlje, *Geoadria*, 8(1), Zadar, 17–37.

ŠUTA, I., BARTULOVIĆ, T., 2007. – *Gradine Kaštela i okolice*, Muzej grada Kaštela, Kaštela.

ŠUTA, I., 2009. – Prilog poznavanju prapovijesnih puteva u Dalmatinskoj zagori, *Histria Antiqua*, 17, Pula, 147–156.

ŠUTA, I., 2010. – Prilog poznavanju prapovijesne topografije na području Labina, Prgometa i Opora, u: Jurica Botić (ur.), *Zbornik Opor i Kozjak – Spona priobalja i Zagore*, Udruga za revitalizaciju sela Opor – Botići, Kaštela, 9–18.

ŠUTA, I., 2013. – Korištenje vrtača u prapovijesti srednje Dalmacije, *Tusculum*, 6(1), Solin, 7–24.

TARTARON, T. F., 2003. – The Archaeological Survey: Sampling Strategies and Field Methods, *Hesperia Supplements*, 32, Atena, 23–45.

TERRENATO, N., 1996. – Field Survey Methods in Central Italy (Etruria and Umbria): Between Local Knowledge and Regional Traditions, *Archaeological Dialogues*, 3(2), Cambridge, 216–230.

TRIGGER, B. G., 2006. – *A History of Archaeological Thought*, Cambridge University Press, Cambridge.

VINSKI, Z., 1961. – O oružju ranog brončanog doba u Jugoslaviji, *Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu*, 2, Zagreb, 1–37.

VUJNOVIĆ, N., BURMAZ, J., 2010. – Lokalitet: Autocesta A12, dionica Gradec – Kloštar Vojakovački, *Hrvatski arheološki godišnjak* 6/2009, Uprava za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture Republike Hrvatske, Zagreb, 167–169.

VUKOVIĆ, M., SANADER, M., MILOGLAV, I., TONČINIĆ, D., ZANINOVIĆ, J., MATIJEVIĆ, V., CVETKO, M., BUŽANIĆ, D., 2022. – Archaeological Surveying in Karstic Fields: The Site of Balina Glavica, u: I. Miloglav (ur.), *Proceedings from the 8th and 9th Scientific Conference Methodology and Archaeometry*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – FF Press, Zagreb.

WAINWRIGHT, J. 2009. – Weathering, Soils, and Slope Processes, u: J. Woodward (ur.), *The Physical Geography of the Mediterranean*, The Oxford Regional Environments Series, Oxford University Press, Oxford, 169-202.

WANDSNIDER, L., CAMILLI, E. L., 1992. – The Character of Surface Archaeological Deposits and Its Influence on Survey Accuracy, *Journal of Field Archaeology*, 19(2), London, 169–188.

ZANINOVIĆ, K., GAJIĆ-ČAPKA, M., PERČEC TADIĆ, M., VUČETIĆ, M., MILKOVIĆ, J., BAJIĆ, A., CINDRIĆ, K., CVITAN, L., KATUŠIN, Z., KAUČIĆ, D., et al., 2008. – *Klimatski atlas Hrvatske / Climate atlas of Croatia 1961 – 1990., 1971 – 2000.*, Državni hidrometeorološki zavod, Zagreb, 2008.

ZANINOVIĆ, M., 1967. – Neki primjeri smještaja antičkih gospodarskih zgrada u obalno-otočkom području Dalmacije, *Arheološki radovi i rasprave*, 4-5, Zagreb, 357–371.

ZANINOVIĆ, M., 2007. – *Ilirsko pleme Delmati*, izdavač, Šibenik.

INTERNETSKI IZVORI:

<https://www.speleo.hr/iyck-2021/>

<https://geoportal.dgu.hr/>

7. POPIS ILUSTRACIJA

Slika 1. Schifferov model protoka (flow model) (M. B. SCHIFFER 2010, 22.).....	9
Slika 2. Shematski prikaz djelovanja prirodnih i kulturnih postdepozicijskih procesa formacije arheološkog zapisa (R. FOLEY 1981a, 167.)	11
Slika 3. Shematski prikaz tehnika probabilističkog uzorkovanja: a) jednostavno nasumično uzorkovanje, b) stratificirano uzorkovanje, c) sistematično uzorkovanje, d) stratificirano sistematično neusklađeno uzorkovanje (S PLOG, 1976, 137.)	18
Slika 4. Kada su kvadrat i transekt iste površine (lijevo, gusto iscrtkano), transekt će imati veću efektivnu površinu (rijetko iscrtkano) te će imati veću vjerojatnost zahvatiti nalazište (desno) (modificirano prema: S. PLOG et al. 1978, 399.; E. B. BANNING, 2002, 84-85.).....	20
Slika 5. Agregirane jedinice pregleda: transekti (a) i kvadrati (b) (L. GRUŠKOVNJAK, 2017, 28.)	21
Slika 6. Nacrt uzorkovanja sustavnog terenskog pregleda Ravnih Kotara provedenog u sklopu projekta „Neotermalna Dalmacija“ (J. CHAPMAN et al., 1996, 13.).....	28
Slika 7. Organizacija jedinica pregleda Starigradskog polja (J. BINTLIFF et al., 1989, 45.).....	29
Slika 8. Sustavni terenski pregled zapadne Bujištine – strelicama su označene ishodišne linije, a kružićima su naznačene brojčane količine prikupljenog materijala za svaku liniju (Z. ČUČKOVIĆ, 2012, 254.)	31
Slika 9. Primjer pregledanih lokacija sustavnog terenskog pregleda Gornje Podravine (A. KUDELIC et al., 2015, 106.).....	32
Slika 10. Intenzivni terenski pregled nalazišta Kurilovec – Belinščica (A. KUDELIC, F. SIROVICA, 2022, 76.)	33
Slika 11. Sustavni terenski pregled nalazišta Balina glavica (M. VUKOVIĆ et al., 2022, 43.)	34
Slika 12. Intenzivni terenski pregled gradinskog utvrđenja Oriješčak (Orioviščak) (L. PARAMAN et al., 2020, 257.).....	34
Slika 13. Prikaz pregledanih položaja i lokacija sustavnog terenskog pregleda Baške (F. SIROVICA, S. MIHELIĆ, 2019, Prilog 7.).....	36
Slika 14. Krš Hrvatske (preuzeto: https://www.speleo.hr/iycck-2021/)	38

Slika 15. Prikaz procesa stvaranja karakterističnih pojava krškog reljefa (J. WAINWRIGHT, 2009, 297.)	40
Slika 16. Položaj sela Bristivice (izradio: M. Bažoka)	44
Slika 17. Pozicije lokava u bristivičkoj udolini (izradio: M. Bažoka).....	45
Slika 18. Pozicije poznatih i pretpostavljenih arheoloških ostataka prostora Bristivice i šire okolice (izradili: M. Bažoka, L. Paraman).....	54
Slika 19. Krajolik bristivičke udoline (fotografirao: M. Bažoka).....	55
Slika 20. Položaji sustavnog terenskog pregleda Bristivice (izradio: M. Bažoka).....	56
Slika 21. Vrste pregledanih lokacija na položaju P1 – Bovani (izradio: M. Bažoka).....	57
Slika 22. Skiciranje i bilježenje pozicija lokacija pregleda pomoću GPS uređaja (fotografirala: A. Matura).....	58
Slika 23. Formular sustavnog terenskog pregleda Bristivice.....	59
Slika 24. Vrste pregledanih lokacija	60
Slika 25. Vrste prikupljenog materijala.....	61
Slika 26. Količine prikupljenog materijala ovisno o vrsti pregledane lokacije	61
Slika 27. Distribucija i količine nalaza rožnjaka (izradio: M. Bažoka).....	62
Slika 28. Omjer tehnoloških kategorija litičkih izrađevina	63
Slika 29. Distribucija litičkih artefakata (izradio: M. Bažoka).....	63
Slika 30. Zastupljenost tipova alatki.....	64
Slika 31. Primjer prikupljenih litičkih artefakata: 1. jezgra, 2. jezgra na odbojku, 3. ulomak sječiva s retušom, 4. ulomak s retušom, 5. odbojak s retušom (izradili: M. Bodružić i M. Bažoka)	64
Slika 32. Zastupljena razdoblja u keramičkim nalazima	65
Slika 33 Primjer kasnobrončanodobne i/ili željeznodobne keramike (fotografirao: M. Bažoka)	66
Slika 34. Distribucija kasnobrončanodobne/željeznodobne keramike (izradio: M. Bažoka)..	66
Slika 35. Distribucija keramičkih nalaza neolitika/eneolitika (izradio: M. Bažoka).....	67
Slika 36. Primjer ulomaka keramike neolitika/eneolitika (fotografirao: M. Bažoka)	68
Slika 37. Primjeri ulomaka rimskodobne keramike (fotografirao: M. Bažoka)	69
Slika 38. Distribucija nalaza rimskodobne keramike (izradio: M. Bažoka)	69
Slika 39. Distribucija zgure (izradio: M. Bažoka).....	70
Slika 40. Primjer nalaza zgure (fotografirao: M. Bažoka).....	71
Slika 41. Distribucija nalaza opeke (izradio: M. Bažoka)	71

Slika 42. Primjer nalaza opeke zatečenih tokom terenskog pregleda (fotografirao: M. Bažoka)	72
Slika 43 Primjer srednjovjekovnih i/ili novovjekovnih nalaza keramike (fotografirao: M. Bažoka)	73
Slika 44. Distribucija srednjovjekovne/novovjekovne keramike (izradio: M. Bažoka)	73
Slika 45. Koncentracije litičkih artefakata (izradio: M. Bažoka)	77
Slika 46. Koncentracije aktivnosti neolitika/eneolitika (izradio: M. Bažoka)	79
Slika 47. Koncentracije aktivnosti kasnog brončanog i/ili željeznog doba (izradio: M. Bažoka)	80
Slika 48. Koncentracije rimskodobnih aktivnosti (izradio: M. Bažoka)	81
Slika 49. Koncentracije srednjovjekovnih/novovjekovnih aktivnosti (izradio: M. Bažoka)	83

SAŽETAK

Metodologija sustavnog terenskog pregleda krškog krajolika na primjeru trogirskog zaleđa

Sustavni terenski pregled predstavlja skup raznolikih tehnika i teorijskih koncepata usmjerenih holističkom proučavanju arheološkog krajolika. Temeljna paradigma sustavnog terenskog pregleda je ujednačeno i kontrolirano prekrivanje čitave površine pregleda precizno definiranim jedinicama pregleda. Arheološki se zapis promatra kao prostorno kontinuirani fenomen, a oslanjanje na artefakt kao osnovnu analitičku jedinicu podrazumijeva znatno širu percepciju koncepta arheološkog nalazišta te uvažava nalaze izvan nalazišta kao značajnu komponentu arheološkog zapisa. U skladu s tim konačni cilj sustavnog terenskog pregleda nije pronalaženje novih nalazišta već izrada karte opće distribucije svih arheoloških pojava kontinuirano kroz promatrani prostor čije varijacije u distribuciji i frekventnosti pružaju precizan uvid u dinamiku korištenja šireg prostora. Rad nastoji prikazati implementaciju metodologije sustavnog terenskog pregleda za detektiranje varijabilnosti površinskog arheološkog zapisa u kontekstu krškog krajolika na primjeru šireg prostora sela Bristivice u zaleđu grada Trogira u Dalmaciji. Krški krajolik zbog svoje geomorfološke heterogenosti kao i intenzivne ljudske intervencije u njegovom stvaranju predstavlja značajne izazove za standardne pristupe provedbe sustavnog terenskog pregleda. U skladu s tim, prikazana metodologija u osnovi se oslanja na teorijske i metodološke okvire razvijene na širem prostoru Mediterana, ali predstavlja njihovu svojevrsnu modifikaciju i prilagodbu specifičnim karakteristikama istraženog krajolika.

KLJUČNE RIJEČI: arheologija krajolika, površinski arheološki zapis, sustavni terenski pregled, dinarski krš, nalazi izvan nalazišta, Dalmacija, Zagora, Bristivica

ABSTRACT

Systematic field survey methodology of the karst landscape on the example of the Trogir hinterland

A systematic field survey represents a set of diverse techniques and theoretical concepts aimed at the holistic study of the archaeological landscape. The fundamental paradigm of a systematic field survey is the uniform and controlled coverage of the entire survey surface with precisely defined survey units. The archaeological record is considered as spatially continuous, and the reliance on the artifact as the basic analytical unit implies a much broader perception of the concept of the archaeological site and recognizes the significance of off-site archaeological finds. Accordingly, the final goal of a systematic field survey is the mapping of the distribution of all archaeological phenomena continuously throughout the observed area, whose variations in distribution and frequency provide insight into the dynamics of the landscape use. The paper presents the implementation of a systematic field survey in the karstic landscape of the village Bristivica in the Trogir hinterland. The karst landscape, its geomorphological heterogeneity and intensive human intervention in its creation, present significant challenges for standard systematic field survey approaches. The presented survey relies on theoretical and methodological frameworks developed in the wider area of the Mediterranean, but also represents their modification and adaptation to the specific characteristics of the investigated landscape.

KEYWORDS: landscape archaeology, surface archaeological record, systematic field survey, dinaric karst, off-site archaeology, Dalmatia, Zagora, Bristivica